

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXIV** številka **58** september **2008**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXIV** številka **58** september **2008**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

Revija izdajata Slovensko sociološko društvo in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. / Published by the Slovenian Sociological Association and the Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana.

Urednika / Editors

Brina Malnar

Ivan Bernik

Uredniški odbor / Editorial board

Karmen Erjavec

Danica Fink Hafner

Sergej Flere

Milica Antić Gaber

Valentina Hlebec

Dejan Jontes (recenzije knjig / book reviews)

Monika Kalin Golob

Franc Mali

Gregor Petrič

Mateja Sedmak

Ivan Svetlik

Jezikovno svetovanje / Language editors

Nataša Hribar

Nataša Logar

Tina Verovnik

Spletna stran / Web page

Matej Kovačič

Trženje / Marketing

Vesna Dolničar

Bibliografska obdelava / Bibliographical classification of articles

Janez Jug

Svetovalni uredniki / Advisory editors

Nina Bandelj, University of California, Irvine

Ladislav Cabada, University of West Bohemia, Pilsen

Sonja Drobnič, University of Hamburg

Thomas Luckmann, Prof. Emeritus, University of Konstanz

Katarina Prpić, Institute for Social Research in Zagreb

Zlatko Skrbiš, University of Queensland

Zala Volčič, University of Queensland

Oblikovanje naslovnice / Cover design: Amir Muratović

Prelom / Text design and Typeset: Polona Mesec Kurdija

Tisk / Print: Birografika BORI, Ljubljana

Naklada / Number of copies printed: 360

Naslov uredništva / Editors' postal address

Revija Družboslovne razprave, Brina Malnar, Fakulteta za družbene vede,

Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana

Tel. / Phone: (+386) 1 5805287, faks / Fax: (+386) 1 5805104

Elektronska pošta / E-mail: brina.malnar@fdv.uni-lj.si

Spletna stran / Internet: <http://www.druzboslovnerazprave.org/>

Revija sofinancira / The Journal is sponsored by

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Reserach Agency.

Letna naročnina (3 številke) / Annual subscription (3 issues):

individualna naročnina / individual rate: 25 EUR; za organizacije / institutional rate: 50 EUR; za študente in brezposelne / students and unemployed discount rate: 16 EUR; cena posameznega izvoda / single issue rate: 16 EUR. Za člane Slovenskega sociološkega društva je naročnina vključena v društveno članarino. / The annual Slovenian Sociological Association membership fee includes the journal's annual subscription rate. Družboslovne razprave je mogoče naročiti na naslovu uredništva ali na spletni strani revije. / Subscription requests can be sent to the editors' postal address.

Družboslovne razprave so abstrahirane ali indeksirane v / Družboslovne razprave is abstracted or indexed in: COBIB.SI, CSA Sociological Abstracts, CSA Social Services Abstracts, CSA Worldwide Political Science Abstracts, Current Abstracts, SocINDEX, TOC Premier.

Kazalo

ČLANKI

Koga in zakaj stiska primež globalizacije? Marjan Svetličič	7
Confronting the past: The Slovenes as subjects and as objects of history Sabrina P. Ramet	29
Strukturni in upravljavski dejavniki družbene kohezije, zaupanja in participacije v spletnih skupnostih Gregor Petrič, Andraž Petrovčič	45
Vpliv spola na znanstveno produktivnost: Teoretična izhodišča in pregled študij Boštjan Mur	69
Uvajanje načel transparentnost v delo javne uprave: primer Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije Franci Demšar, Tomaž Boh	89
Mitologija novinarske objektivnosti: revizija Barthesovega koncepta mita Igor Vobič	107

RECENZIJE KNJIG

Chris Shilling (ur.): <i>Embodying Sociology: Retrospect, Progress and Prospects.</i> <i>Tomaž Krpič</i>	129
Miran Komac (ur.): <i>Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo.</i> <i>Anton Kramberger</i>	131
Boris Vežjak: <i>Sproščena ideologija Slovencev. O političnih implikacijah filozofema »sproščenost«.</i> <i>Nina Vobič Arlič</i>	134
Alenka Šelih, Milica Antić Gaber, Alenka Puhar, Tanja Renner, Rapa Šuklje in Marta Veginella: <i>Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem.</i> <i>Irena Selišnik</i>	136

Sonja Klemenčič, Valentina Hlebec: Fokusne skupine kot metoda presojanja in razvijanja kakovosti izobraževanja. <i>Tina Kogovšek</i>	138
ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS	143

ČLANKI

Marjan Svetličič

Koga in zakaj stiska primež globalizacije?

POVZETEK: Avtor v članku analizira vpliv globalizacije na položaj delavcev in kapitala, na plače in zaposlenost ter ugotavlja, kdo je odgovoren za naraščajoče neenakosti, ki spremljajo globalizacijo nasploh, posebej pa globalizacijo dela. V teoretičnem okviru vzpostavi osnovo za kasnejše empirične analize. Tradicionalne teorije niso sposobne razložiti sodobnih gibanj plač in razmerij med delom in kapitalom niti v razvitih državah niti v državah v razvoju. Sodobne razlage kažejo, da so vzroki neenakosti in spremenjenega razmerja med delom in kapitalom bolj v tehnološkem napredku, usihanju povpraševanja po nekvalificiranem delu in strukturnih spremembah v mednarodni trgovini (npr. pojav vmesnih proizvodov). Stisk primeža pa je odvisen od objektivnih (tehnološki razvoj, strukturne spremembe ...) in subjektivnih dejavnikov (strategij, politike ..), torej ni nekaj, na kar ne bi imeli vpliva.

KLJUČNE BESEDE: globalizacija, teorija, plače, neenakosti, nezaposlenost, srednji razred, tehnološki napredek, strategija

1 Uvod

Globalizacija danes pretresa svet, politiko, poslovneže in akademike. Ne brez razloga, saj resnično globalni trgi danes tvorijo le okoli 20 % 28.000 milijard dolarjev vrednega bruto svetovnega proizvoda. Ocenjuje pa se, da se bo globalni delež čez 30 let povzpел že na 80 % (Bryan in Fraser 1999: 1). Popularno se na globalizacijo gleda kot na primež, ki neusmiljeno stiska zlasti delavce, obenem pa koristi kapitalu.

Za nekatere je globalizacija »grešni kozel« tako za nižanje plač kot za naraščanje nezaposlenosti, ukinjanje delovnih mest; ti tudi trdijo, da imajo od nje nekateri bistveno večje koristi kot drugi in da posledično takšna neenakomerna porazdelitev dohodkov škodi razvoju, saj na primer zavira možnosti izobraževanja. Optimisti pa menijo, da globalizacija dviga dohodke vsem, da se z njeno plimo, ob ustrezni politiki,¹ dvigajo vsi čolni. Med optimisti sta tudi nobelovca A. Sen in P. Samuelson. Sen meni, »da je globalizacija tako dobra stvar, da bi bilo strašno krivično, če bi od nje imeli koristi le nekateri. Moramo pa izboljšati porazdelitev koristi med državami in znotraj njih, med razredi, med mestom in vasjo, kar je mogoče doseči, če se razširi priložnosti« (po Wallace 2004: 7). Nobelovec P. Samuelson trdi, da »selektivni protekcijonizem /.../ lahko pomeni ustreliti se v lastno nogo. Če oba prirasta produktivnosti od inovacij (tistih, ki

1. Globalizacija je dobra, če je politika dobra (Jansen in Lee 2007: 87).

prispevajo porastu blaginje tvoje države, in tistih, ki jo znižujejo) prispevata k prirastu svetovne blaginje, potem je svobodna trgovina boljša za obe državi kot od s strani lobistov uvedene carine in kvote /.../, saj so carine gojišče gospodarske arterioskleroze» (2004: 142–143).

Spomnimo tudi, da je že Marx govoril o progresivnem osiromašenju delavstva, čeprav je bila in je za mnoge marksologe ta teza sporna. Končno veljavnih sklepov o gibanju neenakosti² ni na voljo, saj se mnenja razlikujejo glede na to, kako globalizacijo merimo, in odvisno od obdobja opazovanja (več v Milanović 2005; Svetličič 2004). Mnenja pa konvergirajo k oceni, da so se neenakosti v zadnjih dveh desetletjih poglobile (IMF, WEO 2007b: 136). To se nanaša na vse regije v svetu. Obenem pa so se dohodki na prebivalca povečali skoraj v vseh svetovnih regijah, vključno z najrevnejšimi. Revni so danes absolutno, ne pa relativno na boljšem kot v preteklosti, ker so se dohodki že prej premožnejših povečevali še hitreje (glej Jaumotte in Tytell 2007b).

Vzporedna krepitev globalizacije ter rast nezaposlenosti in zaostajanje rasti plač za rastjo produktivnosti (vsaj nekaterih vrst delavcev) krepi prepričanje, da je globalizacija povzročitelj rasti nezaposlenosti in padanja plač. Razvite države se bojijo, da bodo države v razvoju preplavile trg razvitih držav s svojim cenanim izvozom, ki je rezultat, kot pravijo, socialnega dampinga. Res je, da so delavski standardi in socialna zaščita v državah v razvoju nižji, da se ponekod dela v človeka nevrednih razmerah, da se izkorišča otroško delo in podobne obsojanja vredne stvari.³ Raziskave kažejo, da se pogosto zamenjuje vzroke in posledice, da je glavni razlog za otroško delo revščina. Z zmanjševanjem revščine tudi obseg otroškega dela upada. Edmonds in Pavčnikova (2006) sta pokazala, da je otroško delo manj verjetno v državah z večjim obsegom mednarodne menjave. To velja celo za trgovino najrevnejših z razvitimi državami in tudi za trgovino z nekvalificirano delovno intenzivnimi izdelki. To pa zato, ker trgujoče države postajajo tudi zavoljo trgovine bogatejše. Otroci pa delajo manj v bogatejših državah. Skupaj s Topalovo sta Edmonds in Pavčnikova na primeru Indije pokazala, da je odpiranje (globalizacija) po l. 1991 prispevalo k drastičnemu zmanjšanju obsega otroškega dela in porastu vključenosti otrok v izobraževanje (Edmonds in Pavčnik 2007). Vse, kar prispeva k odpravljanju revščine, bo torej prispevalo k izboljšanju položaja otrok.

Cilj članka je prispevati k razreševanju nekaterih odprtih dilem, kot je: ali globalizacija odločilno prispeva poglobljanju neenakosti in padanju dela dohodkov, ki pripada delu, skratka, ali je globalizacija temeljni grešni kozel za vse zlo v svetu, ter ugotoviti, kakšne so družbene posledice globalizacije, in končno, kaj storiti v zvezi s tem. Tega se lotevamo na multidisciplinarni način, čeprav se ukvarjamo predvsem z ekonomskimi vidiki globalizacije. Opiramo se predvsem na sekundarno literaturo. Najprej bo opredeljen teoretični okvir analize. Zatem bodo analizirani najpomembnejši trendi globalizacije

---

2. Več vemo o dohodkovnih, manj pa o premoženjskih neenakostih. Slednje so večje (glej v Svetličič 2004: 8).

3. Ocenjuje se, da v svetu dela 246 milijonov otrok. Od tega jih 171 milijonov opravlja nevarna opravila ali dela v nevarnih razmerah. V azijskih in pacifiških državah dela kar 19 odstotkov otrok med 5. in 14. letom (www.unicef.org/protection/index_childlabour.html).

dela, kako ti vplivajo na srednji razred. Sledi ugotavljanje, kdo je v primežu globalizacije (sociološki vidiki), kdo stiska ta primež ter kaj s tistimi, ki jih preveč stisne – oziroma kako se na globalizacijo odzivati, kaj storiti (politološki vidiki).

2 Teoretični okvir⁴

Krugman trdi, da »je v srcu nehumanosti kapitalizma dejstvo, da je delo blago – in ni ga pametnjakoviča, ki bi zanikal, da so trgi nemoralni in pogosto zelo kruti gospodarji« (1999: 15). V kapitalizmu je to osnovno izhodišče vsake teoretične razprave o odnosu med delom in kapitalom. Drugo izhodišče pri zastavljanju teoretičnega okvira analize je, da teorije globalizacije ni, obstajajo le različne paradigme razlaganja globalizacije. Pretežno ekonomski teoretični okvir morajo zato biti teorije mednarodne menjave ter razvoja, carinske unije, institucij itd. Takšen okvir je ustrežnejši kot pa delitev multidisciplinarnih »šole« globalizacije na skupine, kot so hiperglobalisti, skeptiki in transformacionisti (glej Held 1999: 2–10; Kindleberger 2000: 17; Giddens 2002), ker takšna delitev izhaja v določeni meri iz vrednostnih sodb o posledicah globalizacije. Splošno izhodišče vsake analize učinkov globalizacije je, da ti niso avtomatični, ampak da k njim prispevajo mnogi dejavniki: od stopnje razvoja, zemljepisnega položaja, strategije/politike razvoja, dane porazdelitve dohodkov, usposobljenosti človeškega kapitala do prevladujočih vrednot in učinkovitosti institucij.

Najpomembnejše teoretično izhodišče za razumevanje mednarodnih ekonomskih odnosov, torej globalizacije kot njene današnje pojavne oblike, od D. Ricarda (1817) dalje je, da mednarodna menjava ni ničelna vsota, da eni dobivajo na račun drugih, pač pa pozitivna vsota, v kateri vse države z mednarodno menjavo dobivajo. To pa seveda ne pomeni, da ni posameznikov, ki izgubljajo, toda izgubljajo manj, kot dobivajo tisti, ki imajo od vključevanja v svet koristi. Makrokoristi torej odtehtajo mikrostroške. To obenem pomeni, da je rešitev treba iskati v smeri povečevanja kolača, torej rasti, in da so nujne politike redistribucije, ker le tako lahko rešujemo neenakosti. Z rastjo se revščina zmanjšuje (glej Ravallion in Chen 1997). Po Kuznetsovi tezi (1955) do tega prihaja avtomatično. Ekonomisti sicer niso enotni v analizi učinkov mednarodne menjave. Medtem ko jo zagovorniki mednarodne ekonomike obravnavajo z vidika vpliva mednarodne menjave na cene, pa ekonomisti trga dela trdijo, da so naraščajoče razlike v porazdelitvi učinkov od mednarodne menjave bolj rezultat učinkovanja obsega mednarodne menjave kot pa tehnologije (glej Wood 1994 in 1998). Z visokim uvozom se, vsebinsko gledano, pravijo ekonomisti trga dela, uvaža delovno silo, ki bi proizvajala to blago, kar lahko prispeva k povečanju neenakosti med državami. Kljub razlikam med obema šolama pa obstaja splošno soglasje, da trgovina le malo prispeva k neenakemu porazdeljevanju dohodkov (glej tudi Jansen in Lee 2007); pač sorazmerno z deležem mednarodne menjave v BDP posamezne države. V državah OECD je ta le med 3 in 8 odstotki.

Zato je nujno ugotoviti, kakšen je vpliv drugih dejavnikov, kot na primer učinkov tehnološkega napredka, finančne liberalizacije, politike oz. strategije držav in podobno.

4. Več o teorijah v Svetličič 2004: 42–67.

Trgovina z državami v razvoju (dalje DVR) torej ne vodi nujno v nezaposlenost ali nižje plače v razvitih državah, trdita Singh in Zammit (v Mitchie 2003).

Z vidika vpliva globalizacije na plače in zaposlenost je morda ključno, da mednarodna menjava (globalizacija) preobrazi lokalno krivuljo povpraševanja po delu v globalno. To pomeni, da lokalna delovna sila prek mehanizma mednarodne menjave tekmuje s svetovno in ne več le lokalno (Samuelsonov teorem izenačevanja relativnih cen dejavnikov). Ta teorem bi z razraščanjem mednarodne menjave vplival na konvergenco dohodkov. Heckscher-Ohlinov model (dalje HO) (Salvatore 2001) trdi, da do mednarodne menjave pride zaradi razlik v obdarjenosti s proizvodnimi dejavniki, kar determinira cene izdelkov. Posledično torej prihaja do mednarodne menjave zaradi razlik v cenah dejavnikov, tudi cenah dela. Zato je Minford razvil model mednarodne trgovine, ki se osredotoča na relativne cene dela, ki izvirajo iz različne sestave delovne sile glede na kvalifikacije (glej Minford 1988). Model predpostavlja, da naj bi v DVR mednarodna menjava pripeljala do tendenc izenačevanja plač. Po Stolper-Samuelsonovem teoremu (v Salvatore 2001: 285) je liberalizacija trgovine koristna za dejavnik, ki ga ima država v izobilju. To pa je v DVR nekvalificirana delovna sila, kar bi vodilo v zmanjšanje razlik glede na plače bolj kvalificirane delovne sile v istih državah. HO-teorija namreč predvideva, da bi mednarodna menjava vodila v povečevanje relativnega povpraševanja po usposobljeni delovni sili v razvitih državah in manj usposobljeni v DVR. Empirični rezultati pa kažejo, da pogosto »prihaja do prav nasprotnih distribucijskih dohodkovnih učinkov; liberalizacija trgovine ne krepi položaja nekvalificiranih v primerjavi z bolj kvalificiranimi« (Goldberg in Pavčnik 2007: 52–54). Zato je treba nujno poglobiti analizo in odpraviti nekatere nerealne predpostavke.

Če se na primer upošteva dihotomijo med kvalificirano in nekvalificirano delovno silo (Wood 1994, po Meschi in Vivarelli 2007: 2) po skupinah držav (Davis 1996) in trgovanem blagu (Feenstra in Hanson 1996), postanejo posledice trgovine za plače in zaposlenost teoretično manj jasne ter odvisne od relativne teže in smeri trgovinskih tokov (glej tudi Jansen in Lee 2007: 86). Feenstra in Hanson uvajata v analizo trgovino z vmesnimi proizvodi (prej so analize obravnavale le trgovino s končnimi izdelki). Z mednarodno menjavo se lahko premešča proizvodnja vmesnih izdelkov iz bolj v manj razvite države prej, kot pa je to mogoče pri končnih izdelkih. Proizvodnja takšnih vmesnih proizvodov je v razvitih državah bolj delovno intenzivna, v DVR pa se v njihovi proizvodnji intenzivneje uporablja kvalificirano delo (seveda z zornega kota manj razvitih držav). Trgovinske tokove in njihove teoretične posledice se tako lokalizira glede na razvojno stopnjo držav. Trgovina namreč vodi v difuzijo tehnologije iz razvitih v srednje razvite države. Država prejemnica tako uvede zahtevnejšo tehnologijo. To vodi v povečanje povpraševanja po kvalificirani delovni sili in posledično v povečanje dohodkovnih neenakosti (glej Lee in Vivarelli 2004). Z industrializacijo se povpraševanje tudi po vse bolj usposobljeni delovni sili v DVR vzporedno s porastom tujih neposrednih investicij (dalje TNI), kar sta v teorijo uvedla Zhu in Treffer (2005), in preseljevanjem vse zahtevnejše proizvodnje tja skladno s teorijo življenjskega cikla proizvoda (Vernon 1966) postopoma krepi. Povečano povpraševanje po bolj usposobljeni delovni sili v razvitih državah in DVR posledično vodi v povečevanje dohod-

kovnih neenakosti s povečevanjem razlik v plačah. Obstajajo pa velike variacije smeri učinkov mednarodne menjave od sektorja do sektorja. Zato ne preseneča sklep, da so delavci v visoko tehnološko zahtevnih dejavnostih lahko ravno tako ranljivi kot tisti v predelovalni industriji (Silva 2007: 30 in 32). Najnovejše tendence zunanjskega izvajanja storitev (offshoringa) v DVR to samo še okrepijo.

Podobni so rezultati s pomočjo Stolper-Samuelsonovega (dalje S-S) teorema, ki pravi, da bo odprava trgovinskih ovir (za to pri globalizaciji gre) imela različen vpliv na različne države in različne akterje v njih. V državi, ki ima obilo izobražene delovne sile in izvažajo zahtevnejše izdelke, bodo dobivali visoko kvalificirani delavci. V manj razvitih, ki izvažajo delovno intenzivne izdelke, pa bodo dobivali nekvalificirani, ki proizvajajo to blago, ter zgubljali višje izobraženi, katerih izdelki se ne izvažajo. Posledica tega bi bilo poglobljanje razlik med izobraženimi in neizobraženimi v razvitih državah ter zmanjševanje razlik v DVR (glej tudi Jansen in Lee 2007: 40). Navkljub teoretičnim predvidevanjem pa so razlike med izobraženo in neizobraženo delovno silo v dohodkih velike tudi v DVR, včasih celo več kot šestkrat, in vzporedno z liberalizacijo so se mednarodne menjave celo povečale (glej *The Economist*, 7. december 1996: 90). Robbins (1996) pravi, da so determinante tega zunaj mednarodne menjave. Med njimi je poglavitni tehnološki razvoj (substitucija dela s kapitalom), pa tudi inflacija in gospodarska nihanja. Posledica tehnološkega razvoja je dolgoročen porast povpraševanja po izobraženi delovni sili, ki je tudi posledica dejstva, da lahko DVR uvažajo naprednejšo tehnologijo, in se povpraševanje po takšni delovni sili zato poveča. Med vzroki odstopanja teorije in prakse glede učinkov mednarodne menjave na dohodke različnih skupin delavcev je tudi heterogenost DVR glede stopnje razvoja. Nekatere so že na srednji stopnji razvoja ter zato izvažajo že zahtevnejše vmesne in vse več tudi končne izdelke. Zato domača in tuja podjetja v teh državah povprašujejo po kvalificirani delovni sili, ki se ji zato dvigajo plače. Poleg tega pa trgovina vpliva tudi na porast produktivnosti in plače v produktivnejših podjetjih. Silva pripisuje pomanjkljivo empirično konsistentnost teorema S-S o vplivu mednarodne menjave na plače dejstvu, da ne upošteva vmesnih proizvodov, kar ob dejstvu, da na primer v ZDA ti tvorijo nad 50 odstotkov vrednosti menjave, ni zanemarljivo (Silva 2007: 31). Pri njihovi proizvodnji se namreč lahko DVR vključujejo mnogo prej, kot pa če bi želele začeti proizvajati končne izdelke, v katere se ti vmesni proizvodi vgrajujejo. Mogoče je skleniti, da je odnos med mednarodno menjavo in zaposlenostjo, plačami mnogo bolj zapleten, kot so predvidevale tradicionalne teorije. Nanj vplivajo mnogi dejavniki, tudi začetni pogoji, institucije, trgovinska politika (glej Jansen in Lee 2007: 86).

Glede strategij razvoja in vključevanja v globalizacijo velja, da navznoter naravnan razvoj omejuje razvojni doseg, ker države ne morejo izkoriščati svojih primerjalnih prednosti. To bolj prizadeva revne, ker ne zagotavlja doseganja ekonomij obsega, ker popačene domače cene popačijo alokacijo virov, ter končno, ker slabi inovacijske spodbude. Kuznets (teorija razvoja) s svojo znamenito inverzno U-krivuljo (1955) trdi, da z razvojem razlike najprej rastejo, kasneje pa se zmanjšujejo. Po Romerju (1986; 1990; 1994) in Lucasu (1988; 2000) znižanje trgovinskih ovir dolgoročno pospešuje rast tako, da omogoča absorpcijo novih tehnologij hitreje, kot pa če ne bi bilo menjave. Res pa je

tudi, da razvojna teorija ugotavlja, da so koristi liberalizacije maksimalne nad določeno razvojno stopnjo in da ni jasno, kakšna je vzročno-posledična zveza med odpiranjem in rastjo (glej Milanović 2002; Rodriguez in Rodrik 2000). Njeni avtorji trdijo, da je povezava med neenakostjo, investicijami in dohodki šibka, da pa je precej odvisna od stopnje razvoja. Zaradi heterogenosti tehnologij dobivajo več tisti, ki razvijejo sodobnejšo tehnologijo ter si s tem ustvarjajo ekonomije obsega in oligopolni položaj.

Osnovna ekonomska teorija predvideva, da bo porast obsega delovne sile (ponudbe) povzročil pritisk na zniževanje plač, seveda upošteva razlike v produktivnosti. Posledica tega je zmanjševanje deleža dohodka, ki pripada delu (glej Sliko 1). Položaj delavcev, zlasti tistih, ki so (bili) zaposleni v sektorjih, kjer sedaj prevladuje uvoz, se je oziroma se bo zaradi padajočih cen uvoza v razvitih državah poslabšal (razlika pozitivnega učinka nižjih cen in ukinjanja domačih delovnih mest), zaradi povečanja izvoza zahtevnejših, dražjih izdelkov razvitih držav na trge DVR pa izboljšal. IMF-model je pokazal, da je padanje cen menjalnega blaga pripeljalo v razvitih državah v zadnjih 25 letih do okoli 6-odstotnega realnega porasta tako proizvoda kot plač delavcev. Zato se je navzlic zmanjševanju deleža dela povečal celotni kolač, ki si ga delijo vsi prebivalci (IMF, WEO 2007a: 179).

Nobenega dvoma torej ni, da mednarodna menjava, globalizacija, vpliva na zaposlovanje in na dohodke. Izvoz poveča povpraševanje po delu v izvoznih dejavnostih in s tem potiska plače navzgor, uvoz obratno. Investicije v tujini (dalje TNI) praviloma povečajo povpraševanje po domači, tudi kvalificirani delovni sili in s tem dvigajo dohodke te kategorije delovne sile. Selitev določenih dejavnosti v državo z nižjimi dohodki pa, obratno, zmanjšuje povpraševanje v državi investitorici in s tem dohodke manjša. Vse to pa je seveda omejenega dosega, glede na delež zunanje trgovine ali TNI v danem gospodarstvu. Odločilna sta naslednja dejavnika: prvič, dolgoročno upadanje povpraševanja po neizobraženi delovni sili vzporedno s tehnološkim napredkom, in drugič, prevelika ponudba teh delavcev ob usihajočem povpraševanju. Posreden dokaz, da vpliv globalizacije ni odločilen, je tudi dejstvo, da do ukinjanja delovnih mest in zniževanja plač prihaja tudi v sektorjih, ki ne trgujejo mednarodno (nemenjalni sektor). Poleg tega pa se pozablja, za koliko novih delovnih mest je »kriva« globalizacija, koliko delovnih mest v izvoznih sektorjih je bilo odprtih zaradi izjemno hitre rasti uvoza Kitajske v zadnjih desetletjih. Samo predstavljamo si lahko, kaj bo, ko bodo Kitajci imeli tako debele denarnice (BDP po prebivalcu po kupni moči) kot danes Slovenci (ob 4-odstotni razliki v stopnjah rasti lahko že do l. 2034; glej Svetličič in Sicherl 2006: 709) in bo letni porast povpraševanja držav BRIK (Brazilija, Rusija, Indija in Kitajska) že l. 2010 večji kot tisti sedanjih razvitih držav, leta 2030 pa bo že več kot dvakrat večji (Wilson in Purushothaman 2003: 5).

Pozablja pa se na to, da globalizacija vzporedno z dohodki neizobražene delovne sile niža tudi cene izdelkov, ter kakšna je alternativa globalizaciji, kakšna je alternativa izhodnim TNI. Pogosto se takšne investicije loteva podjetje v državi, ki izgublja primerjalne prednosti zaradi visokih stroškov dela. Če hoče zadržati npr. bolj delovno intenzivno proizvodnjo, mora pričeti proizvajati takšne izdelke v tujini. To pa ji omogoča ne le pridobivanje časa, pač pa tudi dobičkov, s katerimi lahko financira prestrukturiranje de-

javnosti doma v smeri večje dodane vrednosti. Alternativa izhodni internacionalizaciji v takšnem primeru je pogosto zapiranje obrata.⁵

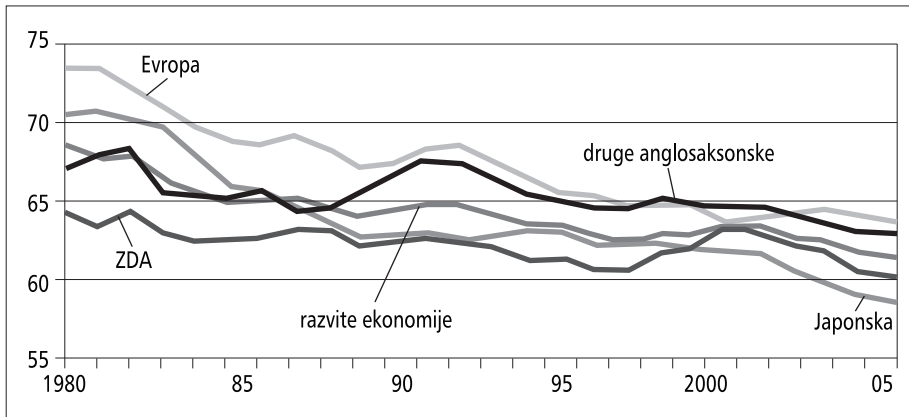
3 Globalizacija dela; empirični pogled

Globalizacija dela, kar pomeni tako njegovo neposredno migracijo kot izvozno-uvozne tokove, v katerih je vsebovano delo, se je v zadnjih desetletjih bistveno okrepila. Obseg delovne sile v svetu se je v zadnjih dveh desetletjih povečal za štirikrat.⁶ Predvideva se, da se bo takšen trend pospešeno nadaljeval, saj napovedi OZN kažejo, da se bo do l. 2050 efektivna ponudba dela podvojila (IMF 2007a: 180). Ne gre le za nekvalificirane delavce, ki tvorijo večino tega povečanja, pač pa se je v zadnjih 25 letih za okoli 50 odstotkov povečala tudi ponudba visoko izobražene delovne sile (glej IMF 2007a: 161–162). Zaradi tega se je znatno okrepila konkurenca med delavci. Enotstavna ekonomika ponudbe in povpraševanja deluje. Ponudba, zlasti nekvalificiranih delavcev, se je povečala. Obenem pa je prišlo do stagnacije ali padanja povpraševanja po nekvalificirani delovni sili, zato so se ji posledično znižale plače. Drugi razlog pa je v izboljšanju izobrazbene sestave delovne sile.

Vse to je, ob velikih nihanjih sicer, okrepilo delež profitov v BDP v ZDA, Japonski in EU (območje evra) z okoli 11 % l. 1980 na okoli 14 % l. 2006 (glej *The Economist*, 16. september 2006: 16). Posledično je prišlo v razvitih državah do zmanjševanja deleža kolača, ki pripada delu, še najbolj v Evropi (glej Sliko 1). To zmanjšanje je predvsem rezultat poslabšanja položaja manj izobraženih, medtem ko se je položaj izobraženih celo izboljšal⁷ (IMF 2007a: 168 in 182). Takšno zmanjšanje gre pripisati tudi zmanjšanju pomena sektorjev, ki zaposlujejo nekvalificirane delavce (padec pomena teh sektorjev in zaposlenosti v njih). Res se je delež v kolaču zmanjšal, toda – kot navaja *The Economist* – rezine so se povečale (*The Economist*, 7. april 2007: 72).

-
5. Zelo nazoren je primer Iskraemeca, ki se ni pravočasno prilagodil globalizaciji in ni prenesel proizvodnje enostavnih proizvodov na cenejše lokacije ter poglobil sodelovanja s tujimi partnerji, če sami ne bi znali dovolj hitro razviti elektronskih števec, s čimer bi ohranil zahtevnejši del proizvodnje doma. Ker tega ni storil, je sedaj v krizi, morali so odpustiti mnogo več delavcev, kot bi jih bilo treba ob pravočasnem prilagajanju. Pa še samostojen ni ostal, kar je bila verjetno ena od strateških želja vodstva. Na koncu so vseeno dobili tujega lastnika (iz Egipta), od katerega le težko pričakujejo tehnološko posodobljanje. Politika odklanjanja tujega partnerja jih je pahnila v naročje manj kakovostnega tujega partnerja, in to po nizki ceni in z zelo visokimi socialnimi stroški.
  6. Izračun temelji na ponderiranju števila delavcev v državah z njihovim deležem izvoza v BDP. Brez uporabe uteži bi bil porast po oceni Freemana le dvakraten, z 1,5 na 3 milijone (*The Economist*, 16. september 2006: 16)
  7. To pa še ne pomeni, da se je izboljšal standard večine prebivalcev, saj lahko gre povečanje bolj v korist gornjih 10 odstotkov prebivalcev. Če bi hoteli ugotoviti, ali se je stanje resnično izboljšalo, bi morali ugotoviti, kolikšen je medianski dohodek, pravi Friedman Benjamin: po tem kriteriju se ameriški življenjski standard ni povečal (glej IMF Survey, 13. marec 2006: 76–77). Gornji 1 odstotek Američanov po dohodkih je v obdobju 1966–2001 prejel kar 21,6 odstotkov vsega realnega povečanja dohodkov v tem obdobju (Dew-Becker in Gordon, citirano po NBER Digest, avgust 2006: 2).

Slika 1: Delež dela v BDP v odstotkih v obdobju 1980–2005 po skupinah držav.

Vir: Jaumotte in Tytell 2007a: 21.

Očitno lahko govorimo o redistribuciji dohodkov od dela h kapitalu, saj delež plač v bruto nacionalnem dohodku pada. V desetih najbolj razvitih državah je zdrsnil z okoli 61 % l. 1975 na malo pod 59 % l. 2006. Povečevanje deleža profitov v primerjavi s plačami je posledica tako preskrbovanja podjetij od zunaj (z blagom in storitvami), kar znižuje stroške in dviga produktivnost, kot možnosti preseljevanja proizvodnje kamorkoli na svetu, kar slabša pogajalsko pozicijo delavcev (glej tudi Rodrik 1997; 2002). Na to erozijo vpliva tudi neposredna imigracija delavcev, ki potiska plače v razvitih državah navzdol, imigranti in njihove države pa imajo od tega izjemno velike koristi.

S politično-ekonomskega zornega kota je pomembno, da je bilo zmanjšanje dohodkovnih neenakosti najmanjše v tistih državah, ki so uspele zmanjšati razliko med bruto in neto plačami (tako imenovani *tax wedge* ali razlika med stroški dela za podjetje in neto plačami delavcev) ter povečale fleksibilnost trga dela (Jaumotte in Tytell 2007a: 21). Vsesplošni porast plač ne glede na kvalifikacije pa je tudi dokaz, da je tehnologija, ne pa globalizacija poglavitni vzrok za takšno spremenjeno udeležbo dejavnikov v BDP (glej Sliko 3).

Najsplošnejši dejavnik hitrejšega porasta plač izobraženih je porast povpraševanja po njihovem delu, kar potrjuje pozitivna korelacija med tehnologijo in rastjo zaposlenosti kvalificiranih delavcev. Ob večanju kolača (BDP), ki je na razpolago vsem prebivalcem, so izobraženi dobivali znatno več v preteklosti, dobivajo več danes in pričakuje se, da bo tako tudi v prihodnje (glej World Bank 2007: 29 in 105).⁸

Teorija jasno govori o tem, da se dolgoročno dvigajo plače tudi v manj razvitih državah. To krepi njihovo kupno moč in s tem možnosti razvitejših držav izvažati za-

8. Nagrade kvalificiranim delavcem bi se v Evropi in Srednji Aziji povečevale do l. 2030 za več kot 0,5 % točke hitreje, toda tudi delavci v visokotehnoško intenzivnih dejavnostih niso več imuni pred problemi poostrene konkurence, s katero se soočajo delavci v tradicionalnih dejavnostih. Oddajanje del v tujino je ena od razlag poostrene konkurence na trgu dela tudi v zahtevnih poklicih.

htevnejše, dražje izdelke. Dvig plač je najizrazitejši v sedaj že starih industrializirajočih se državah, kot sta Koreja (z 10 % na 70 % ameriških plač v predelovalni industriji l. 2004) in Hong Kong (z 20 % na 60 %), v zadnjem času pa tudi na Kitajskem (z okoli 3 % na 17 %; glej tudi World Bank 2007a: 21, Slika 13). To krepi relativno konkurenčnost drugega kroga na novo industrializirajočih se držav, kot na primer Vietnam. Tako si države podajajo štafetno palico cenovne konkurenčnosti, bolj razvite pa se morajo vzporedno z erozijo svoje cenovne konkurenčnosti usmerjati v vse zahtevnejše izdelke.

Posebno vprašanje je vpliv mednarodnega *outsourcinga* na položaj delavcev, kar je v zadnjem času v središču pozornosti, zlasti v ZDA, vse bolj pa tudi v Evropi. Navkljub splošenemu prepričanju, da mednarodni *outsourcing* pomeni izvoz, sedaj že belih ovratnikov, so tudi tu učinki precej različni glede na kategorijo delavcev. Geishecker in Görg (2007) sta ugotovila, da se je v obdobju 1991–2000, če razdelimo delavce glede na tehnološko intenzivnost, položaj visoko kvalificiranih delavcev v Nemčiji izboljšal, ker so začeli zaradi povečanja produktivnosti dobivati višje plače. Obenem pa so se realne plače najmanj izobraženih delavcev zmanjšale. Enoodstotno povečanje mednarodnega *outsourcinga* znižuje plače najmanj izobraženih delavcev za do 1,5 odstotka in povečuje plače visoko izobraženih delavcev za do 2,6 odstotka. Drugačnega mnenja sta Ekholm in Ulltveit-Moe (2007). Ugotavljata, da so se premije na izobrazbo v ameriški predelovalni industriji navkljub krepitvi kvalifikacijske intenzivnosti po l. 1989 znižale, medtem ko so se pred tem povečevale. Spremembo pripisujeta globalizaciji in *outsourcingu*. To je rezultanta dveh silnic: povečanja premij na izobrazbo in zmanjševanja premij glede na porast konkurence pri tehnološko zahtevnejših izdelkih. Zato zaključujeta, da so kratkoročne skrbi zaradi vpliva *outsourcinga* na neenakosti neupravičene, da pa lahko postanejo upravičene dolgoročno. Tudi Lawrence (2007) je podobnega mnenja, ko trdi, da je neenakost v ZDA sicer porasla, toda ne – kot misli večina – zaradi padanja plač nekvalificiranih delavcev zaradi porasta uvoza iz DVR, pač pa zato, ker so profiti in dohodki najbogatejših rasli bistveno hitreje. Tudi takšna avtoriteta, kot je Atkinson, meni, da »je prepad v plačah bolj posledica skokovitega porasta vrha lestvice plač kot problem slabih plač na dnu« (v Michie 2003: 197). Na primerih ZDA in EU je Slaughter (1998: 192) na primer ugotovil, da je gornjih 10 % delavcev leta 1969 zaslužilo 60 % več kot povprečen delavec, medtem ko se je ta delež leta 1998 dvignil kar na 83 %. Trgovina torej ne pojasnjuje naraščajočih razlik.

Takšne spremembe lahko vplivajo na porast zahtev po intenziviranju globalizacije, saj bo srednji razred, ki ima korist od globalizacije, vse pomembnejši porabnik uvoznega blaga in storitev, ki so danes rezervirane za bogate. Prognoze za Indijo predvidevajo (glej Beinhocker in dr. 2007), da bo okoli tri četrtine urbanega prebivalstva do leta 2025 že srednji razred (danes le desetina), da se bo potrošnja nujnih življenjskih artiklov, ki danes tvori okoli 48 % njihovega celotnega trošenja, zmanjšala l. 2025 na 30 %. To pomeni, da bodo gospodinjstva vse več trošila za zdravstvo, izobraževanje, komunikacijske storitve, osebni transport in gospodinjstve izdelke. Takšen novi srednji razred (glede na dohodke) iz DVR bo pospešeno želel živeti s podobnim standardom, kot ga ima danes srednji razred v bogatih državah. Posledica bo porast povpraševanja po uvozu blaga in storitev, večja odprtost v svet in politike, ki bodo to pospeševale (glej

WB 2007a: 75). Zato ne preseneča porast kitajskih turistov v Evropi, katerih število naj bi se povzpelo s »skromnih« 31 milijonov l. 2005 na okoli 100 milijonov do leta 2020. To ni zanemarljivo, saj je povprečen kitajski turist porabil za nakupe v tujini že blizu 1000 €, čeprav je res, da jih večina potuje v bližnje države in le 7 odstotkov v Evropo (Macartney 2006).

4 Kdo in kaj je v primežu?

Makroekonomsko so bile najprej v primežu DVR, ki so v sedemdesetih letih »vpile« in zahtevale novo mednarodno ekonomsko ureditev, kodeks obnašanja transnacionalnih podjetij in podobno. Danes se je plošča obrnila, saj postaja najglasnejši kritik globalizacije javno mnenje v razvitih državah. EU je celo ustanovila Evropski globalizacijski sklad s ciljem nevtralizirati negativne učinke globalizacije. V niti eni anketirani državi niso bili prepričani, da je globalizacija imela v njihovi državi več pozitivnih kot negativnih učinkov. Negativna mnenja so prevladovala. Povsem očitno je, da ljudje v globalizaciji vidijo krivca ali izgovor za domače razslojevanje, za rastoče domače neenakosti, za relativno nižje obdavčitve bogatih, za padajoč delež plač v BDP ob strašansko visokih in galopirajočih plačah in nagradah menedžerjev. To se jasno kaže tudi v stališčih anketirancev, ki močno podpirajo idejo, da naj bo eden od ciljev EU prosta konkurenca, kot da je to nekaj drugega kot globalizacija. Zato ne preseneča, da so se anketiranci izjemno močno opredelili za omejevanje plač menedžerjev in za davčne reforme, ki bi bolj obdavčile najbogatejše (Giles 2007: 2, opira se na Financial Times/Harrisova anketna raziskava).

Takšno javno mnenje ne preseneča iz dveh razlogov. Prvič, ker vlade rade pokažejo na krivce izven sebe – in globalizacija je za to prikladna. Drugič zato, ker so se v naj-novejšem času začeli počutiti zaradi zunanjega izvajanja del ogroženi tudi izobraženi, ti pa imajo močnejši vpliv na medije in politiko kot neizobraženi. Poklici, ki jim grozi selitev, tvorijo v evropski petnajsterici okoli 19 odstotkov vseh zaposlenih (več v OECD 2005; Stare 2007; Svetličič 2007).

Na ravni posameznikov so v primežu globalizacije predvsem revni in neizobraženi (ne glede na to, kje živijo). Zaradi tekme stroškov k dnu,⁹ ki je posledica odpiranja tržišč

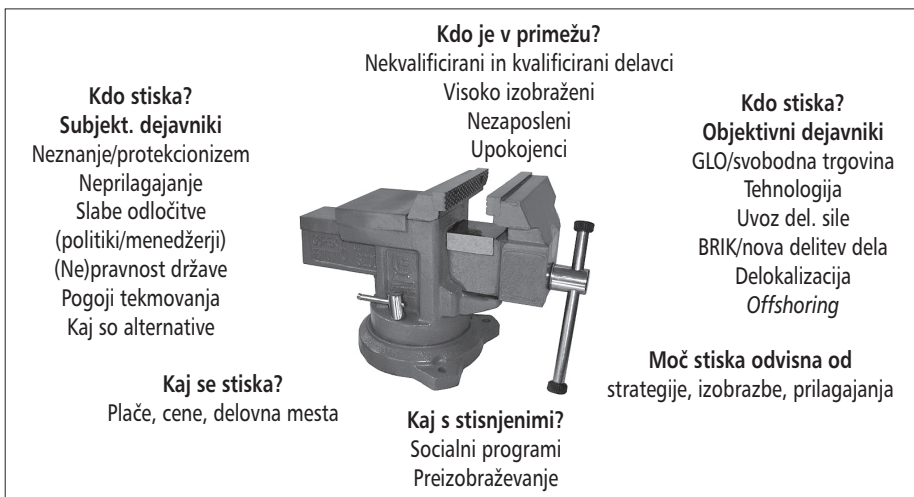
9. Vzporedno poteka sicer tudi tekma k vrhu, saj se delavski standardi v DVR približujejo tistim v razvitih državah. Tako se rahlja precej pogosta argumentacija, da nizki delavski standardi v DVR povzročajo nezaposlenost v razvitih državah. Ta argument je šibek že zato, ker večinoma razvite države v DVR več izvažajo, kot pa iz njih uvažajo. Bhagwati pravi, da so politični pritiski povzročili uvajanje višjih socialnih standardov celo v manj razvitih državah (2004: 123 in 129). Empirične študije ne podpirajo stališča, da obstaja zveza med temeljnimi delavskimi standardi (svobodna združevanja in kolektivna pogajanja), prisilnim in otroškim delom, diskriminacijo na delovnem mestu ter trgovino (glej OECD 1996). Ni tudi dokazov za tezo, da so nizki delavski standardi povezani z nizkimi stroški dela na enoto, kakor tudi ni jasne zveze med nizkimi delavskimi standardi in konkurenčnostjo držav. To je posledica politike omejevanja dostopa na trg razvitih držav (odobrava se dodaten dostop, če se na primer izvozniki ne držijo delavskih standardov) (World Bank 2007a: 119–120, Okvir 4.5). Obenem pa Rodrik (1997) ugotavlja, da globalizacija prispeva k rahljanju pogajalske moči delavcev

ter pohoda uvoza izdelkov in storitev iz držav, kjer so plače več kot 30-krat nižje,¹⁰ so pod udarom plače in delovna mesta nekvalificiranih delavcev v delovno intenzivnih dejavnostih v razvitih državah. Res pa je, da se tudi cene takih izdelkov znižujejo in je torej potrebno pogledati, kakšen je neto učinek obeh vplivov. Nekvalificirani delavci se zdijo na prvi pogled »poraženci« globalizacije na tri načine:

- i) ker pogosto izgubljajo delo,
- ii) ker se jim nižajo plače in
- iii) ker se krha tudi socialna zaščita, od katere so oni bolj odvisni.

Vse to, ob pritisku ponudbe množice delavcev iz DVR z nizkimi plačami, še krha pogajalsko moč delavcev nasploh. Analiza tako kaže, da mednarodna ekonomska integracija ni prispevala k tekmi socialnih izdatkov k dnu, torej da države dolgoročno zmanjšujejo javne izdatke za neproduktivne izdatke,¹¹ za socialne transferje. Ta zaključek pa ne zanika »Wagnerjevega zakona«, ki predvideva, da na doočeni ravni razvoja vlade dosežejo zgornjo mejo javnih izdatkov¹² (Sanz 2005–2006: 45 in 47).

Slika 2: Primež globalizacije.

Vir: Svetličič 2005: 12.

ter da obstaja pozitivna zveza med izdatki za socialno in odprtostjo gospodarskega razvoja. To po njem pomeni, da se s stopnjo odprtosti, z vse večjo izpostavljenostjo mednarodni trgovini in s tem večjo izpostavljenostjo tveganjem, pa tudi nestanovitnostjo dohodkov krepijo izdatki držav za socialno, da bi države s povečanimi izdatki blažile »udarce«, ki prihajajo iz sveta (citirano po The Economist, 21. junij 1997). Vendar pa podrobnejša analiza pokaže, da je ta povezanost šibkejša, če se izključi tiste izdatke, ki niso neposredno povezani z globalizacijo (na primer pokojnine; glej v Svetličič 2004: 135–136).

10. Urna plača delavca v jeklarstvu v Nemčiji je bila l. 2005 34 dolarjev, na Kitajskem pa 1,1 dolar (glej http://www.steelonthenet.com/labour_cost.html).

11. To so na splošno vsi socialni izdatki, ekonomske storitve razen transporta, komunikacij in rekreacije, izdatki za kulturo in verski izdatki.

12. Glej Peacock in Scott 2000.

Res je, da porast nezaposlenosti in padanja plač nekvalificiranim delavcem sovpada s krepitvijo globalizacije. Ni pa to dokaz za to, da je globalizacija povzročitelj padanja plač delavcev brez izobrazbe in porast njihove nezaposlenosti. To v veliki meri odraža konkurenco med državami za TNI.

Globalizacija stiska tudi cene izdelkov in storitev, čeprav je tu vpliv globalizacije precej bolj niansiran. Zaradi odpiranja tržišč in vključevanja vse več izdelkov in storitev v mednarodno menjavo (napredek v transportu in komunikacijah) cene, zlasti industrijskih izdelkov, padajo. To je za potrošnike nedvomno ugodno, ne pa za proizvajalce takšnih izdelkov, čeprav ti lahko količinsko tudi dobivajo, če z ekonomijami obsega lahko nadomestijo »izgube« zaradi padanja cen.

Položaj upokojencev je odvisen od razmerja med gibanjem cen in inflacije. Kot tisti sloj, katerega pokojnine so fiksne oz. usklajevane z inflacijo, bi lahko zaradi stalnega dolgoročnega zniževanja cen izdelkov in pod pritiskom vse cenejšega uvoza ob danih pokojninah dobivali, odvisno od strukture njihove potrošnje. Če je ta pretežno naravnana na blago, proizvedeno doma, ki se mu cene pod pritiskom uvoza ne znižujejo (nemenjalni sektor), potem jim globalizacija ne izboljšuje položaja. Če pa trošijo več uvoznega blaga (manj verjetno), so zmagovalci globalizacije, če zaradi inflacije ne izgubijo tistega, kar jim daje padeč cen. Pri tem se seveda ne ukvarjamo s splošno ravno pokojnin ali z upokojenci z nizkimi pokojninami, ki se težko preživljajo. Res pa je, da njihova »delovna« mesta niso ogrožena, kar pa ne velja za zaposlene nekvalificirane delavce. Brez kakšnih podrobnejših empiričnih analiz lahko zato sklepamo, da so med upokojenci relativni zmagovalci tisti, ki so nekvalificirani, saj bi, če bi še delali, lahko izgubili delovno mesto.

Učinke globalizacije je treba ocenjevati bolj z vidika tega, za kakšna delovna mesta gre, bodisi če se ukinjajo ali odpirajo. Globalizacija povzroča v razvitih državah oblikovanje dobro plačanih delovnih mest in ukinjanje slabše plačanih nekvalificiranih delovnih mest. Tudi v DVR se z razvojem ustvarja vse zahtevnejša delovna mesta, ki jih odpirajo tuji naložbeniki in domača podjetja, ki se pod pritiskom konkurence začnejo hitreje vzpenjati po lestvici verige dodane vrednosti. Mnoge raziskave so potrdile hipotezo, da transnacionalna podjetja plačujejo v svojih obratih višje plače in nudijo boljše delovne razmere kot lokalna podjetja. Tudi države z nižjimi delavskimi standardi jih po analizi Brownove in sodelavcev ne privlačijo (Brown in dr. 2003).

5 Kdo stiska primež?¹³

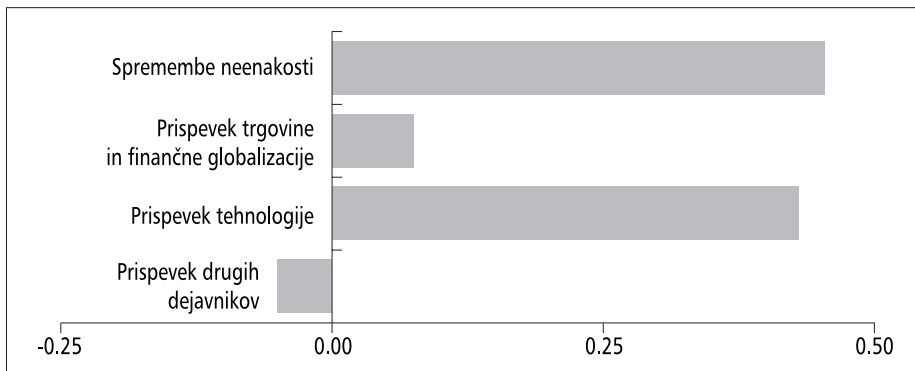
Primež stiskata dve sili. Na eni strani so to objektivni dejavniki, ki poganjajo globalizacijo, in na drugi subjektivni dejavniki, ki nanjo vplivajo, jo uravnavajo in ji dajejo institucionalni okvir. Primež torej objektivno obstaja, se pa v času in prostoru spreminja. Viri konkurenčnih prednosti se namreč s časom spreminjajo, kar vpliva na to, kako in koga primež »grabi«.

---

13. Tukaj navajamo le nekaj splošnih silnic. Konkretnjša analiza z aplikacijo tudi na Slovenijo v Svetličič 2003 in 2005.

Znotraj globalizacije pa je ključno vprašanje, ali na razmerja med delom in kapitalom bolj vpliva prosta trgovina, liberalizacija ali pa tehnološki razvoj, čeprav je njihove vplive dejansko zelo težko razmejiti. V nasprotju s pogostim javnomnenskim prepričanjem, pa tudi mnenjem nekaterih avtorjev glavni dejavnik neenakomernega razvoja ni bila globalizacija, pač pa mnogo bolj tehnološki napredek (glej Sliko 3 ter Berman in dr. 1994: 45).

Slika 3: Prispevki dejavnikov rasti dohodkovnih neenakosti v obdobju 1985–2005 (povprečna letna odstotna sprememba).

Vir: Izračuni IMF.

Vir: Jaumotte in Tytell 2007a: 3.

Študija ILO/WTO na primer ugotavlja, da je trgovina prispevala k dohodkovni neenakosti 20 odstotkov (Jansen in Lee 2004: 45). Podobnega mnenja sta tudi Singh in Zammit (2003: 196), ki trdita, da je vzrok padanja povpraševanja po neizobraženi delovni sili bolj tehnološki razvoj kot pa trgovina. Seveda velja upoštevati, da zaradi prepletene delovanja ni mogoče popolnoma jasno razmejiti vpliva vsakega od njih. Poleg tehnološkega napredka so svojo vlogo opravili še odpravljanje vseh vrst omejitev za mednarodno trgovino in kapital, možnost »razpakiranja« proizvodnje v vse manjše in manjše sklope, padanje cene transportnih stroškov in na koncu tudi imigracija delovne sile v razvite države. Vse to je omogočilo neposredno konkuriranje delavcev ne glede na geografsko lokacijo. Navkljub restrikcijam se je povečala tudi imigracija v razvite države. V ZDA tujci tvorijo okoli 15 odstotkov vse delovne sile. To je približno enako deležu uvoza v BDP. Posledično so tudi učinki enega in drugega lahko podobno močni. V Evropi je delež tujcev v celotni delovni sili nižji; v Nemčiji, ki je vodilna med velikimi evropskimi državami, je le okoli 7 odstotkov (IMF 2007a: 163).

Znotraj dejavnika liberalizacije pa je različen vpliv trgovine¹⁴ in TNI. Medtem ko trgovina zmanjšuje dohodkovne razlike tako v razvitih kot v manj razvitih državah, jih

14. Bhagwati opozarja, kako napačna je poenostavljena trditev, da je uvoz kriv za nižje dohodke države uvoznice. »Če bi bil poceni uvoz kriv za nižanje plač nekvalificiranih delavcev, bi moral tak uvoz najprej znižati relativne cene konkurenčnega ameriškega blaga. Študije pa so pokazale, da relativne cene takšnih izdelkov niso padle« (Economics 1999: 181). Globalizacija bi vplivala na padec plač nekvalificiranih delavcev v razvitih državah, če bi se vzporedno

TNI povečujejo, saj se v tujih podjetjih zaposlujejo bolj kvalificirani delavci, izhodne investicije razvitih držav pa »izvažajo« manj zahtevna delovna mesta in se zato posledično plače manj kvalificiranih delavcev v razvitih državah nižajo. Tehnološki razvoj nedvomno zvišuje plače bolj usposobljenih, medtem ko tiste nekvalificiranih zaostajajo (glej Crook 2007: 9, opira se na izsledke IMF 2007b).

Očitno tehnološki napredek največ prispeva k povečanju Ginijevega koeficienta vse od začetka 80. let 20. stoletja. Potrjuje se teza o »sposobnostim prijaznem tehnološkem razvoju«, torej da razvoj koristi izobraženim. Druga razlaga, zakaj prihaja do vse večjih dohodkovnih neenakosti, so nasprotujoči si učinki trgovinske in finančne globalizacije. Medtem ko trgovinska globalizacija zmanjšuje neenakosti, jih finančna (vključno s TNI) povečuje. Tudi zmanjševanje trgovinskih ovir ima pozitivno vlogo, saj naraščajoč uvoz razvitih iz manj razvitih držav spremlja zmanjševanje dohodkovne neenakosti. Glede na to, da je finančna globalizacija najbolj napredovala v razvitih državah, te močnejše občutijo negativne učinke na dohodkovne neenakosti. V tej smeri deluje tudi dejstvo, da že premožnejši lažje izkoriščajo priložnosti večjega zadolževanja. V DVR pa je močnejši vpliv trgovinske liberalizacije, kar pomeni, da ima na povečevanje neenakosti močnejši vpliv tehnološki napredek in mnogo skromnejšega globalizacija. Najmočnejši blažilec naraščajočih neenakosti pa je vse večji dostop do izobraževanja (glej Jaumotte in dr. 2007).

Stiskajo pa tudi objektivne silnice po eni in subjektivne reakcije nanje, (ne)odzivanje na globalizacijo po drugi strani. S tem trčimo ob subjektivno komponento stiskanja primeža globalizacije, kajti obseg in še bolj kakovost človeškega in socialnega kapitala ter institucij (vključno s pravno državo) sta v dometu subjektov odločanja. Politike lahko prispevajo, in so prispevale, k blaženju zmanjševanja udeležbe dohodkov od dela v BDP. Politike lahko blažijo negativen vpliv objektivnih silnic, omilijo grožnje in objektivne dolgoročne tendence spreminjajo v priložnosti. Za vse neodzivne, počasne in nesposobne (politike, države in druge akterje) je globalizacija grožnja, za sposobnejše, odzivnejše in prožnejše pa lahko postane priložnost. Stisk primeža je torej odvisen tudi od politike in strategije držav, ki so vključene v globalno ekonomijo. Od njihovih strategij, kakovosti institucij in človeškega kapitala je odvisna hitrost in ustreznost odzivanja na objektivne tendence globalizacije. Glede na različno uspešnost držav, ki so se vključevale v globalno gospodarstvo (ali se iz njega izključevale) oziroma dimenzionirale obseg, načine in časovnico vključevanja, pa je mogoče sklepati, da je vloga subjektivnih silnic močnejša, kot je vloga objektivnih dejavnikov. To so spoznali tudi mnogi ekonomisti, saj se pomen institucionalne šole, šole, ki meni, da so za uspešen razvoj predpogoj dobre institucije in pravna država, krepi.¹⁵ Zato ne preseneča, da je v bolj globaliziranih državah indeks

---

znižale tudi cene uvoženih enostavnih delovno intenzivnih izdelkov v primerjavi s cenami tehnološko intenzivnih izdelkov. Osemdeset do devetdeset odstotkov sprememb v plačah in porazdelitvi dohodkov je rezultat drugih dejavnikov, ne pa trgovine z DVR.

15. Korelacijski koeficient med kakovostjo institucij (učinkovitost vlade, pravna država in nadzor nad korupcijo) in BDP na prebivalca je kar 0,9. Njihova učinkovitost pa je pozitivno povezana z odprtostjo (WTO 2004: 180).

pravne države¹⁶ kar 10-krat boljši kot v neglobaliziranih državah, ki imajo nižji delež mednarodne menjave v BDP-ju (Collier in Dollar 2002: 35). Slovenija po tem kazalcu precej zaostaja, saj je za uveljavljanje pogodb potrebnih kar 1350 dni, medtem ko jih je na Madžarskem potrebnih le 335 (World bank 2007a: 46). Drugi subjektivni dejavnik so strategije podjetij, torej kakovost menedžmenta, in tretji odzivanje posameznikov. Menedžerji lahko na primer pravočasno preusmerijo dejavnost svojega podjetja, ko vidijo, da manj zahtevne dejavnosti prevzemajo podjetja v DVR, ali pa teh sprememb v globalni ekonomiji ne vidijo in se zavzemajo za ohranjanje visoke zaščite ter tako na koncu pripeljejo podjetja na rob propada. Posamezniki se na primer lahko odločajo za več ali manj izobraževanja ali za preizobraževanje, ko to terjajo razmere, in tako vplivajo na svoj položaj v globalizaciji, ki na splošno nagrajuje bolj izobražene.

6 Sklep

Teoretično še ni povsem jasnih odgovorov na izzive globalizacije, saj je pojav večvalenten in ga ena sama disciplina ne more pojasniti. Ne obstaja niti ena edina zveličavna politika, ki bi lahko uspešno razrešila probleme, ki jih povzroča globalizacija. Zato je potreben multidisciplinarni pristop, vključno z upoštevanjem vrednot in (ideoloških) prepričanj, ki so pogosto odločilna pri oblikovanju javnega mnenja.

Navkljub nasprotujočim si ocenam učinkov globalizacije in ne popolnoma enoznačnim zaključkom teorij je mogoče skleniti, da:

- 1) se z razvojem število revnih zmanjšuje, toda prepad do bogatejših se povečuje;
- 2) s hitro rastjo porajajočih se gospodarstev prihaja do konvergence dohodkov, vendar na račun povečevanja razlik znotraj držav navkljub skokovitemu porastu srednjega razreda v DVR;
- 3) odcepitev od svetovnega trga ni rešitev, pač pa je rešitev rast in integracija ob ustreznih ustanovah ter uspešnih politikah redistribucije, ob rahljanju protekcionizma, odzivnejšem menedžmentu in dviganju izobrazbene ravni.

Nesporno je, da pri globalizaciji ne gre za igro z ničelno vsoto, pač pa za igro s pozitivnim rezultatom, v kateri – ob ustrezni strategiji in politiki (tudi redistribucije) – vsi dobivajo. Izpostavljamo politiko, saj je ta lahko odločilna na poti doseganja takšne porazdelitve rezultatov globalizacije, ob kateri bomo vsi zmagovalci, čeprav to še ne bo pomenilo, da vsi v isti meri. V državah, ki imajo močnejšo politiko redistribucije, je manj odpora zoper globalizacijo in so zato višje na listi konkurenčnosti. V tistih, kjer ni ustrezne redistribucije, pa se bodo odpori krepili (ZDA¹⁷). V DVR skoraj ni

---

16. Meri neodvisnost in nepristranskost sodišč, integriteto celotnega nacionalnega pravnega sistema, varstvo lastninskih pravic, uveljavljanje pogodbenih določil in sporazumno reševanje sporov. Če posamezniki dvomijo o uresničitvi pravnih določil, to zmanjšuje njihovo pripravljenost za poslovne aktivnosti (glej Korez - Vide 2005: 97).

17. Eden od razlogov je, da povečevanje razlik ruši eno temeljnih načel ameriške demokracije, enakost priložnosti. Razslojevanje namreč povzroča, da imajo revnejši manj priložnosti za izobraževanje (glej Wolf 2007).

redistribucijskih politik ali pa so neustrezne, kar bo ob naraščajočih neenakostih vse večji problem (npr. Kitajska¹⁸).

Tradicionalne teorije dajejo osnovna izhodišča za pojasnjevanje globalizacije, terjajo pa niansiranje vplivov na različne družbene sloje (nekvalificirani, kvalificirani delavci), prek različnih kanalov (trgovina, TNI ...) in v različnih razmerah (strategijah, stopnji razvoja, pravni državi). Tako posodobljene so sposobnejše pojasniti, zakaj so učinki globalizacije pogosto v nasprotju s predvidevanji tradicionalne teorije. Zakaj na primer v DVR ne prihaja le do konvergence dohodkov, pač pa tudi do razslojevanja. Ali pa zakaj v razvitih državah visoko izobraženi (zaradi mednarodnega outsourcinga) niso nujno vedno zmagovalci globalizacije. Mnogo več tudi vemo o relativni teži vpliva tehnološkega razvoja, liberalizacije trgovine in finančnih pretokov (TNI) na porazdelitev koristi in stroškov globalizacije. Tehnologija, ne liberalizacija trgov ima močnejši vpliv. TNI povečujejo razlike v plačah v DVR (razvojno je to koristno), mednarodna trgovina pa jih zmanjšuje. Imajo pa učinki različno težo, ko gre za kratko- ali dolgoročnost.

Teoretično je manj jasno, kaj ukreniti v zvezi z učinki globalizacije, ki so prevladujoče vplivali na poglobljanje razlik med najrevnejšimi in najbogatejšimi znotraj držav. Toda obenem so se razvojne razlike med državami zmanjševale. Dolgoročno se je tehtnica nasploh nagnila v korist kapitala in znanja. V odsotnosti korektivne politike redistribucije, ki je nujna, če hočemo spodbujati trajnostni razvoj, dobivajo več premožnejši in boljše izobraženi. Postal je jasno, da je edina pot – tudi k popravljanju razporeditve koristi in stroškov globalizacije – ekonomski razvoj, ki lahko, ob ustreznih politikah, posebno izobraževalni, dviga vse čolne v plimi globalizacije.

Nedvomno so delavci, posebno nekvalificirani, v primežu globalizacije kot objektivne tendence. Stiska pa jih tudi primež nesposobnosti, neznanja in zamujanja v razumevanju ali podcenjevanje teh tendenc s strani politike in menedžerjev. Delež plač v BDP se zmanjšuje, povečuje se nezaposlenost, padajo plače nekvalificiranih, vendar padajo tudi cene in nasploh raste blaginja. Stisk primeža je v veliki meri odvisen od politik in strategij, torej človeškega dejavnika, ki je konec koncev tudi »rodil« globalizacijo. Stiskajo ga protekcionizem, previsoka zaščita in subvencije dejavnostim, ki take, kot so, nepreobražene nimajo več perspektive. Stiskajo ga premajhna internacionalizacija, počasnost sodišč (šibka pravna država), pomanjkanje konkurence, pa tudi politiki in kapitalisti (tudi in zlasti novodobni kapitalisti in menedžerji v tranzicijskih državah), ki s kazanjem na »grdo« globalizacijo prikrivajo lastne slabosti (neznanje, nepozno ukrepanje), posledice tega pa potem valijo na zaposlene, ki v vse slabših medčloveških odnosih postajajo čedalje manj motivirani za krepitev produktivnosti, ki je srž konkurenčnosti. V kapitalizmu 21. stoletja ti novodobni kapitalisti pogosto poslušajo z metodami kapitalizma 19. stoletja.

Globalizacija je torej dobra služabnica, njeni učinki pa so odvisni od »gospodarjev«. Zato velja prisluhniti velikemu vojaškemu strategu Sun Cuju, ki mu pripisujejo misel, da zmagovalci storijo prave stvari ob pravem času. Zmaga je stvar izbire pravega trenutka

---

18. Med 2000 in 2005 se je delež delavcev v gospodarskem proizvodnju zmanjšal s 50 % na 42 %, kar pomeni verjetno najnižji delež na svetu (Subramanian 2008).

in ustreznega zagona. Prosvetljeni voditelji zmagujejo, ker vnaprej poznajo kritične informacije. Ni nujno, da imajo največjo armado. To velja tudi v primeru odzivanja na globalizacijo.

Daleč najboljša politika zaviranja dolgoročne tendence zmanjševanja deleža nacionalnega »kolača« (BDP), ki pripada delu, je izobraževanje nasploh in posebej usposabljanje za soočanje z vsemi nepredvidljivimi razmerami na svetovnem trgu in za internacionalizacijo poslovanja na vseh ravneh, ne le v gospodarstvu. Ker pa naraščajoče neenakosti ogrožajo eno temeljnih načel demokratičnih družb, to je enakost priložnosti (revni se ne morejo enako izobraževati), velja vzporedno odpravljati tudi neenakosti. Te po Perottiju ogrožajo izobraževanje na štiri načine. Prvič, ker visoka neenakost vodi v manj izobraževanja, drugič, ker zmanjšuje rodnost, tretjič, ker vodi v višjo politično nestabilnost, in končno, ker morajo zaradi velikih neenakosti države preveč trošiti za redistribucijo (glej *The Economist*, 19. oktober 2006: 94). Globalizacija je za majhne kot dihanje; če nehaš dihati, umreš. Temu sledi politika fleksibilnega trga dela in seveda nujno zagotavljanja socialne varnosti za poražence globalizacije, ki sami niso sposobni poskrbeti zase. Zanje je potrebno zagotoviti socialno zaščito. Tega se vse bolj zavedajo tudi strategji korporacij. Poleg tega pa bo ob staranju prebivalstva v razvitih državah potrebno biti prožnejši do imigracije delovne sile, saj niti to ne more zavreti upadanja števila aktivnega prebivalstva, kar bo tudi v Sloveniji temeljna razvojna omejitev. Če bi se današnji trendi nadaljevali, bi Italija do l. 2050 v svoji delovni sili potrebovala 45 odstotkov tujcev (Pritchett 2003: 2; 2008: 370). Na ta način bi zrhljali tudi enega od problemov današnje globalizacije, oviranje svobodnega pretoka delovne sile. Smithovemu *laissez-faire* je potrebno dodati (na kar v razvitih državah radi pozabljajo/-mo) *laissez-passer*. Ko je bilo veliko pretoka delovne sile v času velikih selitev iz Evrope v Severno Ameriko, so se tudi sadovi globalizacije enakomerneje porazdeljevali. Odpiranje trga za delavce iz DVR bi bila znatno večja pomoč njihovem razvoju kot vsi današnji napori. Če bi namreč razvite države v svoji delovni sili dovolile vsaj 3 odstotke tujcev, bi to v DVR prineslo za 156 milijard dolarjev prirastka k svetovnemu BDP. To je sicer manj kot 1-odstotni prirastek, pa vendar je bistveno več, kot znašajo koristi od liberalizacije mednarodne menjave (Pritchett 2003: 3). Zato ne preseneča, da Pritchett trdi, da bosta v 21. stoletju nacionalizem in omejitev migracije delovne sile postala popolnoma napačni usmeritvi (Pritchett 2008: 358 in 370). Navkljub očitnim ekonomskim učinkom pa imigracija ostaja velik politični problem, saj je le 20 odstotkov prebivalcev razvitih držav naklonjenih povečanju imigracije delovne sile (Pritchett 2008: 372). Toda sposobni voditelji morajo biti sposobni udejanjati ne le »cash« logiko (maksimiranja kratkoročnih finančnih koristi), pač pa tudi razmišljati strateško, dolgoročno in poslušati, ne pa »ubijati« sle s slabimi novicami.

Literatura

- Beinhocker, Eric D., Farrell, Diana, in Zainulbhai, Adil S. (2007): Tracking the Growth of India's Middle Class. *Mc Kinsey Quarterly*. Dostopno prek: <http://www.ieco.clarin.com/2007/10/29/indiasmiddleclass.pdf>.
- Berman, Eli, Bound, John, in Griliches, Zvi (1994): Changes in the Demand for Skilled Labor within US Manufacturing: Evidence from the Annual Survey of Manufacturers. *Quarterly Journal of Economics*, 109 (2): 367–397.
- Bhagwati, Jagdish (2004): *In Defense of Globalization*. New York: Oxford University Press.
- Brown, Drusila K., Derdorf, Alan, in Stern, Robert (2003): The Effects of Multinational Production on Wages and Working Conditions in Developing Countries. NBER Working Paper No. W9669, maj.
- Bryan Lowell L., in Fraser, Jane N. (1999): Getting to Global. *The Mckinsey Quarterly*, November 1999. Dostopno prek: http://www.mckinseyquarterly.com/article_abstract.aspx?ar=364&l2=21&l3=33&srid=378&gp=1 (29. 11. 2007).
- Collier, Paul, in Dollar, David (2002): *Globalization, Growth and Poverty: Building an Inclusive World Economy*. Washington, N.Y.: World Bank, Oxford University Press.
- Crook, Clive (2007): End Global Inequality; be a Luddite. *Financial Times*, 22. oktober: 9.
- Davis, Donald (1996): *Trade Liberalization and Income Distribution*. NBER Working Paper, No. 5693. Cambridge (Mass.): National Bureau of Economic Research.
- Dew-Becker, Ian, in Gordon, Robert (2006): Where Did the Productivity Growth Go? Inflation Dynamics and the Distribution of Income. NBER Working Paper No. 11842.
- Economics (1999): *Making Sense of the Modern Economy*. London: The Economist v sodelovanju s Profile Books, Ltd.
- Edmonds, Eric, in Pavčnik, Nina (2006): International Trade and Child Labor: Cross-country Evidence. *Journal of International Economics*, 68: 115–140.
- Edmonds, Eric, Pavčnik, Nina, in Topalova, Petia (2007): Trade Adjustment and Human Capital Investments: Evidence from Indian Tariff Reform. Working paper No. 12884. National Bureau of Economic Research, Inc., ZDA.
- Ekholm, Karolina, in Ulltveit-Moe, Karen-Helene (2007): Offshoring May Reduce Income Inequality in Short Term. Dostopno prek: www.voxeu.org/index.php?q=node/428 (26. 9. 2007).
- Feenstra, Robert, in Hanson, Gordon (1996): Globalization, Outsourcing, and Wage Inequality. *The American Economic Review*, 86 (2): 240–245.
- Franzini, Maurizio, in Pizzuti, Felice R. (2000): *Globalization, Institutions and Social Cohesion*. Heidelberg: Springer.
- Geishecker, Ingo, in Görg, Holger (2007): Who are the Winners and Losers from Outsourcing? Dostopno prek: www.voxeu.org/index.php?q=node/57 (29. 7. 2007).
- Giddens, Anthony (2002): *A Runaway World; How Globalization is Reshaping our Lives*. London: Profile Books Ltd.
- Giles, Chris (2007): Globalisation Generates Dark Thoughts. *Financial Times*, 23. julij: 2.
- Goldberg, Koujianou, in Pavčnik, Nina (2007): Distributional Effects of Globalization in Developing Countries. NBER Working Paper No. 12885.
- Held, David, in McGrew, A. (2002): *Globalization/Anti-Globalization*. Cambridge: Polity.

- IMF Survey (2006). Forum: Morality in a Material World? 13. marec: 76–77.
- IMF (2007a): World Economic Outlook 2007. Spillovers and Cycles in the Global Economy. Washington D.C., april.
- IMF (2007b): World Economic Outlook 2007. Globalization and Inequality. Washington D.C., oktober.
- Jansen, Marion, in Lee, Eddy (2007): Trade and Employment; Challenges for Policy Research. Ženeva: WTO/ILO.
- Jaumotte, Florence, Lall, Subir, Papageorgiu, Cris in Topalova, Petia (2007): Technology Widening Rich-Poor Gap. IMF Survey, 10. oktober.
- Jaumotte, Florence, in Tytell, Irina (2007a): Globalization of Labor. Finance&Development, IMF, junij: 20–21.
- Jaumotte, Florence, in Tytell, Irina (2007b): Technology Widening Rich-Poor Gap. IMF Survey, IMF, 10. oktober.
- Kindleberger, Charles (2000): The Historical Roots of Globalization. Global Focus, 12 (1): 17–26.
- Korez - Vide, Romana (2005): Postavitev sistema indikatorjev za spremljanje globaliziranosti gospodarstva. Doktorska disertacija. Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta Univerze v Mariboru.
- Krugman, Paul (1999): The Accidental Theorist and Other Dispatches from the Dismal Science. Harmondsworth: Penguin.
- Kuznets, Simon (1955): Economic Growth and Income Inequality. American Economic Review, 45 (1): 1–28.
- Lawrence, Robert. Z. (2007): The Globalisation Paradox: More Trade Less Inequality. Dostopno prek: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/524> (26. 9. 2007).
- Lee, Eddy, in Vivarelli, Marco (ur.) (2004): Understanding Globalization, Employment and Poverty Reduction. New York: Palgrave Macmillan.
- Lucas, Robert E. (1988): On the Mechanics of Economic Development. Journal of Monetary Economics, 22: 3–42.
- Lucas, Robert Jr. (2000): Some Macroeconomics for the 21st Century. Journal of Economic Perspectives, 14 (1): 159–168.
- Macartney, Jane (2006): Wave of Chinese Tourists Shoppers Floods the High Streets of Europe. Times on-line, 15. julij.
- Meschi, Elena, in Vivarelli, Marco (2007): Globalization and Inequality, Discussion paper No. 2958. Bonn: IZA, julij.
- Michie, Jonathan (ur.) (2003): The Handbook of Globalisation. VB in ZDA: Edward Elgar.
- Milanović, Branko (2002): Can We Discern the Effect of Globalization on Income Distribution? Evidence from Household budget Surveys. The World Bank Development Research Working paper No. 2876, avgust.
- Milanović, Branko (2005): World Apart; Measuring International and Global inequality. New Jersey US: Princeton University Press.
- Minford, Patrick (1988): International Trade Patterns. Discussion paper No. 237, april. London: CEPR.
- North, Douglas (1990): Institutions, Institutional Change and Economic Performance, Political Economy of Institutions and Decisions. Cambridge: Cambridge University Press.

- OECD (1996): Trade, Employment and Labour Standards: A Study of Core Workers' Rights and International Trade. Pariz.
- OECD (2005): Potential Offshoring of ICT-Intensive Using Occupations. Working Party on the Information Economy, DSI/ICCP/IE(2004)19/FINAL.
- Pritchett, Lant (2008): The Future of Migration; Irresistible Forces Meet Immovable Ideas. V E. Zedillo (ur.): The Future of Globalization: 358-383. New York: Routledge.
- Ravallion, Martin, in Chen, Shauhua (1997): What Can New Survey Data tell us about Recent Changes in Income Distribution and Poverty? The World Bank Economic Review, 11: 357–82.
- Ricardo, David (1817/1963): The Principles of Political Economy and Taxation. Homewood: Irwin.
- Robbins, Donald (1996): Evidence on Trade and Wages in Developing World. OECD Development Centre Technical paper No. 119, december.
- Rodrik, D. (1997): Has Globalization Gone too far? Washington, D.C.: Institute for International Economics.
- Rodrik, Dani (2002): Globalization for Whom? Harvard Magazine, 104 (6): 29.
- Rodríguez, Francisko, in Rodrik, Dani (2000): Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic's Guide to the Cross-National Evidence. V B. S. Bernanke in R. Kenneth (ur.): NBER Macroeconomics Annual 2000. Cambridge: The MIT Press.
- Romer, Paul M. (1986): Increasing returns and Long term Growth. Journal of Political Economy, 5: 1002–1037.
- Romer, Paul M. (1990): Endogenous Technological Change. Journal of Political Economy, 98: S71–S102.
- Romer, Paul M. (1994): The Origins of Endogenous Growth. Journal of Economic Perspectives, Winter.
- Salvatore, Dominick (2001): International Economics, sedma izdaja. New York: John Willey & Sons.
- Sanz, Ismael (2005–2006): Is There Any Race to the Top of Productive Government Expenditures? Evidence from OECD Countries (1970–1997). European political Economy Review, 3 (2): 29–52.
- Samuelson, Paul (2004): Where Ricardo and Mill Rebut and Confirm Arguments of Mainstream Economists Supporting Globalization. Journal of Economic Perspectives, 8 (3): 135–146.
- Silva, Julie A. (2007): International Trade and the Changing Demand for Skilled Workers in High-Tech Manufacturing. University of Florida, CES 07-22, avgust.
- Slaughter, Matthew J. (1998): International Trade and Labour Market Outcomes: results, questions and policy options. The Economic Journal, 108 (405): S1452–S1462.
- Stare, Metka (2006): Outsourcing storitev v okviru razširjene EU. Teorija in praksa, 43 (1/2): 201–220.
- Subramanian, Arvind (2008): What China is Doing to Its Workers?. <http://www.petersoninstitute.org/org/publications/opeds/oped.cfm?ResearchID=885> (3. 3. 2008).
- Svetličič, Marjan (2003): Naivni patriotizem. Gospodarski vestnik, 10. november: 42–43.
- Svetličič, Marjan (2004): Globalizacija in neenakomeren razvoj v svetu. Ljubljana: Založba FDV.

- Svetličič, Marjan (2005): Slovenski delavec v primežu globalizacije. Ljubljana: Zveza društev za kadrovske dejavnosti Slovenije. Kadri, 11 (14): 11–24.
- Svetličič, Marjan (2007): Izobraževanje in konkurenčnost gospodarstva. V A. Kramberger in S. Pavlin (ur.): Zaposljivost v Sloveniji: 214–247. Ljubljana: Založba FDV.
- The Economist (1996): Trade and Wages, 7. december: 90.
- The Economist (1997): Second Thoughts about Globalisation, 21. junij: 86.
- The Economist (2006): The New Titans; A Survey of the World Economy, 16. september: 34.
- The Economist (2006): Slicing the Cake, 19. oktober: 94.
- The Economist (2007): Economic Focus; Smaller Shares, Bigger Slices, 7. april: 72.
- Vernon, Raymond (1966): International Investment and International Trade in the Product Cycle. Quarterly Journal of Economics, 80: 190–200.
- Wallace, Laura (2004): Freedom and Progress; Interview with Nobel Prize Winner Amartya. Sen. Finance and Development, september: 4–7 .
- Wilson, Dominic, in Purushothaman, Roopa (2003): Dreaming with BRICs: The Path to 2050. Goldman Sachs Global Economics, Paper No. 99.
- WTO (2004): World Trade Report 2004. Exploring the Linkage between the Domestic Policy Environment and International Trade. Ženeva.
- Wolf, Martin (2007): Why America Will Need Some Elements of Welfare State. Financial Times, 12. februar.
- Wood, Adrian (1994): North-South Trade, Employment, and Inequality: Changing Fortunes in a Skill-driven World. Oxford: Clarendon Press.
- Wood, Adrian (1998): Globalisation and the Rise in Labor Market Inequalities. The Economic Journal, 108 (450): 1463-82.
- World Bank (2007a): Global Economic Prospects 2007; Managing the Next Wave of Globalization. Washington D.C.
- Zhu, Suzane C., in Treffer, Daniel (2005): Trade and Inequality in Developing Countries: A General Equilibrium Analysis, Journal of International Economics, 65 (1): 21–48.

Naslov avtorja:

Marjan Svetličič

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Center za mednarodne odnose

Kardeljeva ploščad 5, Ljubljana

e-mail: *marjan.svetlicic@fdv.uni-lj.si*

Sabrina Ramet*

Confronting the past: The Slovenes as subjects and as objects of history

POVZETEK: Slovenska izkušnja z jugoslovansko realnostjo je bila precej specifična in se razlikuje od izkušenj drugih narodov te države, prav tako pa je poseben tudi način, kako se Slovenci – kot se kaže npr. v zgodovinskih učbenikih za osnovne in srednje šole – spominjajo preteklosti. Slovenski nacionalizem se je osredotočil bolj na jezik in na kulturo kot na ozemlje. Slovenci imajo zemere v zvezi z drugo svetovno vojno predvsem med seboj, do nekdanjih domobrancev in njihovih potomcev ter do nekdanjih partizanov in njihovih potomcev. V članku je analiziran način, kako se Slovenci spominjajo preteklosti, predstavljen je pregled dogajanj v obdobju 1988-1991 s slovenskega zornega kota, analizirane pa so tudi še nerazrešene kontraverze med Slovenci in njihovimi sosedi v povezavi z vojno v okoliščinah razpada Jugoslavije 1991-1995.

KLJUČNE BESEDE: Slovenija, zgodovinski spomin, kontroverze, razpad Jugoslavije, strah

There is an old joke from the communist era which holds that the past is constantly changing, but the future remains forever fixed. This joke points rather poignantly to the persistent presence of historical revisionism and alternative narratives of the past. It also reminds us that alternative narratives arise not only within a given society, whether at the beck of the elites or as a result of scholarly debates and arguments, but also among different nations. Just as the Spanish, the Cubans, and the Americans remember the Spanish-American War of 1898 differently, or, alternatively, as Germans and French even today remember World War One differently, so too do we find that Slovenes, Croats, Serbs, Bosniaks, and Albanians of Kosova have different recollections of their common past, emphasizing different things, interpreting the same events and figures in different ways, forgetting or ignoring those events which are either irrelevant or uncomfortable

* I would like to thank Simona Topolinjak for reading and summarizing the Slovenian materials cited herein, and Charles Ingraio for a small subvention to make Topolinjak's work possible. I am deeply grateful to Božo Repe for granting me a telephone interview to discuss the Slovenian historical narrative and to Cathie Carmichael, Danica Fink-Hafner, and Matjaž Klemenčič for comments on the first draft of this article. I also wish to thank Danica Fink-Hafner and Matjaž Klemenčič for sending me helpful materials. Danica Fink-Hafner, Rudi Rizman, Mitja Žagar, Jennifer Bailey, Torbjørn Knutsen, Mikhail Gradovski, Ulrika Mårtensson, Lionel Sacks, and Christine Hassenstab offered useful comments on the penultimate draft of this article.

for their particular self-identity, and – especially in history textbooks for elementary and secondary schools – endeavoring to remember the past in such a way as to remember one’s own nation in a favorable light.

For a historian, however, it is not enough to ascertain the fact that there are rival accounts of the past. Events happened in a certain way, and it is the duty of the historian to strive to write an account which is true to the events – which may entail noting ambiguities in the past, admitting that the motivations of actors often cannot be known for sure, and conceding that, in some conflicts, both sides may feel that they are fighting a defensive war. The slippery issue of actors’ motivations is one which historians too often treat rather lightly, denying the self-representations of the actors themselves and claiming to know what the “real” motivations of actors were, in spite of a complete lack of evidence or documentation. And yet, even admitting that ambiguities, uncertainties, and ambivalence are part of history, I am inclined to believe that the motto hoisted on the television program *X-files* which ran from 1993 to 2002 – “The truth is out there” – may nonetheless serve as a summons to integrity for all historians.

In the article which follows, I shall endeavor, in the first part, to outline some of the principal elements in the way in which Slovenes understand their “Yugoslav” past, 1918–1989, and, in the second part, to undertake a review of developments during 1988–1991, from the Slovenian perspective. In the third part of this article, I propose to examine some persistent controversies involving the Slovenes and their neighbors, which have arisen in connection with the Yugoslav dissolution and the War of Yugoslav Succession.

1 The Slovenian Narrative

It is resentment which keeps historical memory alive. Nothing illustrates this maxim so well as the Slovenian case, where the ‘Slovenian historical narrative’, already by the 1980s, was marked by some telling lacunae. Although Slovenian nationalism has tended to be more focused on language and culture, Slovenes from time to time expressed support for a Slovenian national program to unite all Slovene ethnic territory into one state where Slovene would be the official language. Moreover, while some Slovenes have reconciled themselves to the decision taken by their ethnic kin in Carinthia, in a referendum conducted at the end of World War One, to remain in Austria, other Slovenes continue to view the vote as having come out “wrong”. Yet, for all that, in the early 1980s, immediately after Tito’s death, and again in the early 1990s, Slovenian university students could sometimes be heard singing the strident patriotic song, ‘Od Vardara do Triglava’. In history textbooks for elementary and secondary schools in Slovenia, the interwar kingdom (1918–41) has been presented as undemocratic and characterized by Serb hegemony “over Slovenes and Croats who were economically and culturally more developed” (Dolenc, Gabrič, and Rode 1997: 57. See also Nešović and Prunk 1993: 59). Slovenian history textbooks also point out that Prime Minister Milan Stojadinović (who served in that office from 1935 to 1939) admired the Nazi and fascist systems (Dolenc and Gabrič 2002: 91). Although Slovenes could celebrate the opening of the University of Ljubljana in 1920/21 (it had been officially proclaimed in 1919) and

other achievements, the perception took hold that joining the kingdom had subjected Slovenes to assimilatory pressures and relegated them to ‘minority’ status (Rizman 2006: 34). Moreover, as Rizman notes, citing Peter Vodopivec, “...many Serbian and Slovene negative stereotypes had emerged as early as 1920 and persist to this day...[F]or example,...Slovene papers stigmatized Serbian Balkanization, hegemonism, militarism, and their [Serbs’] inclination toward authoritarianism” (Rizman 2006: 35). Yet, for all that, Slovenes held some ministerial posts in the interwar kingdom, a few ambassadorial posts, and some lesser posts in the administrative hierarchy, and Slovenian economic, cultural, and scientific life developed rapidly in these years (Prunk 1997: 24). As was the case with other non-Serbs, Slovenes were underrepresented in such positions.

Memories connected to World War Two are more complex because, as in the case of the Serbs and the Croats, there are alternative narratives where this period is concerned (see Prunk 1996: 127–135; Harriman 1977; and Griesser-Pecar 2003). Those more to the left identify with the Partisan tradition and reject the collaboration of Gen. Leon Rupnik and the Home Guards (*Domobranci*), among others; for example, Jože Pirjevec draws attention to the program of denationalization of Slovenia implemented by the Axis occupation authorities, as well as the forcible deportation of around 60,000 Slovenian priests, teachers, and other intellectuals to Serbia, Croatia, and lower Silesia, and the use of torture to crush resistance (Pirjevec 2008: 28–31). Those more to the right deprecate the Partisans and embrace the wartime collaborators. Perhaps curiously, one elementary school textbook published in Ljubljana in 1993 argued that “During both wars [i.e., both World War One and World War Two], although without political independence or constitutional autonomy, Slovenia felt more autonomous in economic matters and especially in educational and cultural life” (Nešović and Prunk 1993: 70). Where interethnic dynamics in socialist Yugoslavia are concerned, what should be stressed is that Slovenia’s experience in World War Two did not involve resentments against any other Yugoslav people; on the contrary, resentment was directed largely either toward Nazi Germany or Italy or toward each other, i.e., with the Partisans and their offspring (whether literal offspring or ideological offspring) engaging in polemics with the collaborators and their offspring. Indeed, for Slovenes, the most traumatic events associated with the war were the massacres at Kočevje and Teharje.

Slovenian schoolbooks estimate that some 65,000 Slovenes lost their lives as a result of World War Two (Dolenc and Gabrič 2002: 162). This does not count the 7,000–12,000 *Domobranci* killed by the Partisans immediately after the war’s end (Dolenc, Gabrič, and Rode 1997: 109). As for judgments about Chetnik leader Draža Mihailović and Archbishop of Zagreb Alojzije Stepinac, the Slovenian historical narrative coincides here with the Croatian narrative, which is to say that Slovenian textbooks find Mihailović guilty of collaboration with occupation forces (Nešović and Prunk 1993: 120; also Repe 1995a),¹ while noting that Zagreb’s archbishop Stepinac kept his distance from

1. Chetnik collaboration with the Axis, although denied by prominent figures in Serbia’s post-Milošević regime, has been extensively documented, including in works published in Belgrade. See, for example, Branko Latas 1999.

the Ustaša regime and “protested in the name of persecuted Jews and Serbs from time to time” (Repe 1995a: 157).

Unlike the Albanians of Kosovo, the Slovenes returned to Yugoslavia at war’s end voluntarily – but not blindly. Edvard Kardelj and Boris Kidrič, Slovenia’s two most influential politicians at the time, were concerned about the dangers which they associated with centralism, with Kidrič telling the Third Session of the Central Committee of the CP Slovenia (29 March 1945) that centralist politics was potentially “...dangerous, because strong tendencies towards hegemonism still exist within the Serbian middle-class bourgeoisie” (Repe 1995b: 143). Kardelj and Ranković soon began a sparring match which ended only with Ranković’s removal from office in 1966; Slovenes may or may not remember the attempted assassination of Kardelj in 1959 (not mentioned in any of the seven schoolbooks which have been in use in Slovenia which were consulted in connection with this article²) – an attempt which Kardelj’s wife, Pepca, blamed on Ranković personally (Krivokapić 1988: 55). But whatever Slovenes may still remember of that era, the frictions between Kardelj and Ranković contributed to sowing the notion that Serbian politics could be dangerous for Slovenes.

Perhaps the noisiest ‘affair’ – to use the favored Yugoslav term – was the Slovenian ‘road affair’ of 1969, when the Slovenian assembly, in a rather unusual move, publicly protested the allocation of World Bank funds for road construction. Nearly two decades later, the issuance of the famous ‘Memorandum’ by the Serbian Academy of Sciences and Art (SANU) sent ripples through Slovenia, where local intellectuals decided to respond with their own national program. The result was the famous issue 57 of the journal *Nova revija*, in which contributors expressed their fears of “cultural extinction and [Serbian] political domination” (Rogel 1998: 20). Released in February 1987, the issue was devoted to the ‘Slovenian national program’, “which included, among other things, a protest against the second-class status of the Slovenian language in Yugoslavia. The issue was quickly subjected to attack in other republics in Yugoslavia, where some people expressed concern that the Slovenes were sliding in the direction of secessionism” (Ramet 2006: 313–314; see also Kasapović 1988: 771–786). In fact, there was a growing sentiment among Slovenes that they did not belong in Yugoslavia, that this was not their country, that the cultural icons, music, and patterns of thought which they found elsewhere in the country were not their own (see Bertsch and Zaninovich 1974: 219–244).

In summer 1988, four young Slovenes (among them, Janez Janša, who would be elected prime minister in 2004) were put on trial in Ljubljana on charges of having purloined a secret document from the Ljubljana Military District with the intent to publish it (Janša 1994: 13). Slovenes were enraged by the trial and began to protest on the streets. Slovenes believed (as they do today) that the JNA was discussing a possible coup in Slovenia, in which liberals were to be arrested and were outraged that the four

---

2. In addition to those schoolbooks cited in the text, these include also: Ana Kern, Dušan Nečak, and Božo Repe, *Naše stoljete* (Ljubljana: Modrijan, 1998); and Stane Berzelak, *Zgodovina 2 za tehniške in druge strokovne sole* (Ljubljana: Modrijan, 1998).

young men who had done their best to expose this conspiracy were put on trial. To add insult to injury, the JNA held the trial, which was taking place in Ljubljana, in Serbo-Croatian, even though the official language of Slovenia was Slovenian. This was widely interpreted as a violation of Slovenia's sovereignty and Slovenes circulated petitions in support of 'the Four'. A Committee for the Defense of Human Rights was set up, with the Slovenian government's implicit acquiescence, and on 22 June 1988, at least 40,000 persons from around Slovenia jammed onto Ljubljana's Liberation Square in a massive protest against the trial. The outrage felt by Slovenes generally at this trial is hard to overestimate and generated a tidal wave of political change as political parties were quickly formed on local initiative.

During the years 1988–90, fear became the dominant theme in Slovenian discourse. Slovenes watched in dread as Milošević and his cohorts pushed for changes to the constitution which would have weakened republican autonomy (under the slogan, "one man, one vote"). That same year, Serbian authorities asked for Slovenian support for amendments to the Serbian constitution, but the Slovenes demurred, claiming that even offering their support would be tantamount to interference in Serbia's domestic affairs (Smole 1988). The Serbs pushed ahead with their amendments anyway, granting the government in Belgrade the right to change the status of the autonomous provinces unilaterally; in the view of Janez Drnovšek, who would become president of the SFRY presidency in May 1989, this change to Serbia's constitution was inconsistent with the SFRY constitution, and therefore illegal (Kadijević 1993: 104; Drnovšek 1998: 222). Slovenia crossed swords with Serbia over a third issue in 1988, viz., an amendment backed by Serbia to change the mechanism for funding the Yugoslav People's Army (JNA). But there was a more fundamental, even visceral, reason why Slovenes began to feel deep foreboding in regard to Serbia at that time, and that had to do with the growing cult of the personality sponsored by Milošević's people in Serbia. Talking about Serbs' glorification of Milošević in an interview in 1988, Janez Stanovnik, then president of Slovenia, commented: "This Stalinist concept of 'democratic centralism' unavoidably leads to extolling the central figure [and transforming him] into a living god. When you start worshipping a leader, you no longer have a population that is able to act democratically" (quoted in *New York Times* 1988: 4).

2 The Slovenes and the Yugoslav Breakup

By the end of 1988, Slovenian and Serbian leaders were engaging in polemical exchanges. Serbs started to boycott Slovenian products and citizens of Belgrade began to withdraw their savings from the Bank of Ljubljana. These developments also contributed to a charged atmosphere in which Slovenes felt under growing threat. In the course of 1989, Milošević took steps to bring Kosovo under his firm control, suppressing its assembly and stationing some 15,000 army troops in the province under measures called a "state of exception" (a euphemism for a "state of emergency"). When Albanian miners went on strike at the Trepča mine complex in a show of defiance of Belgrade's repression, the Slovenian Association of Writers organized a public meeting

at Cankarjev Dom in Ljubljana, in a show of solidarity with the miners. The Serbian Association of Writers responded by breaking off institutional contacts with its Slovenian sister organization (Seligo 1989). The conflict escalated to the level of the political leaderships of the two republics. Then, on 23 May 1989, Milošević gave a speech in Novi Sad in which he called Slovenia a “lackey” of Western Europe and declared that it had no right to speak out concerning Kosovo (see Borba 1989: 3; Delo 1989: 3). The following day, Drnovšek, who had assumed the post of president of the presidency barely a week before, criticized the repressive measures being applied in Kosovo at a session of the presidency, and demanded an end to the incarceration of Albanians in conditions of solitary confinement, among other things. He also let it be known that, in his view, the question of the legality of Serbia’s suppression of the Kosovar assembly should have been (indeed, should be) referred to the Constitutional Court for adjudication. For Drnovšek, Kosovo was the arena in which the system’s respect for and ability to protect human rights were being tested. As he told *Oslobodjenje* in the course of an interview the following year, “If the question of the protection of human rights, for example of individual persons in Kosovo, is posed, that is immediately treated as interference in the internal affairs of Serbia, and in this way the essence of the protection of individual human rights is ignored” (Drnovšek 1998: 224).

On 6 September 1989, Dimitrije Rupel – then a professor of sociology at the University of Ljubljana and the founder of the fledgling Slovenian Democratic Union, but later foreign minister of the Republic of Slovenia – granted me an interview. In the course of our conversation, Rupel admitted that there were stirrings for independence among the Slovenes. “In 1987,” he recounted,

an opinion poll among Slovenes found that 57% of Slovenes felt that Slovenia would be more prosperous if it were independent of Yugoslavia. We interpret that as an expression of a sentiment for secession. The figure has risen enormously this year; it is 70% in 1989. If you talk to people in the street, they will say, yes I think we should secede, and leave the country in its mess. But obviously it is not such an easy thing to do, and the most dangerous thing would be to be carried away by feelings. Still I think – and this is also the position of my party – that sometime in the not so distant future, Slovenia will become an independent state, maybe in 20 years, maybe in 10 years...I myself think that what we should strive for at the present moment is a proper confederation (Rupel 1989: 85).

What should be emphasized in this declaration by Rupel is his conviction that Yugoslavia was in a “mess” – a mess which, in his view, did not admit of any easy remedies.

In September 1989, Slovenia passed a package of amendments to its own constitution, which Slovenes generally viewed as defensive measures against Serbia. As if to confirm that it did in fact constitute a threat, the Serb Committee for the Organization of Public Meetings, a body operating under Milošević’s influence, announced its intention to bring some 30,000–40,000 Serbs and Montenegrins to Slovenia in order to “explain” to Slovenes what was “really” going on in Kosovo. Taking note of the role played by that same committee in destabilizing and overthrowing the governments of Vojvodina, Montenegro, and Kosovo, the Slovenian government decided that the proffered “ex-

planation” was a threat and arranged with the Slovenian and Croatian railway unions to stop the trains carrying the would-be protesters and turn them back (see Nešović and Prunk 1993: 243). When Serbia replied by declaring a full-scale boycott of Slovenian products, cutting off all cooperative economic links with Slovenia, the Slovenian Assembly terminated payments to the federal Fund for the Accelerated Development of the Underdeveloped Republics and Kosovo (FADURK).

Subsequently, when, in spring 1990, the JNA took steps to confiscate the weaponry which had been purchased by Slovenia for its territorial defense system, the sense of threat among Slovenes increased exponentially. What they may not have known at the time was that the Milošević regime, although largely consentaneous with the JNA, had its own objectives and strategies, which departed radically from those of the JNA when it came to Slovenia. This became clear on 24 January 1991 when then-President of Slovenia Milan Kučan met in private with Milošević; as Kučan told me in 1999, in exchange for Milošević’s assurances that Belgrade had no territorial pretensions vis-à-vis Slovenia, he assured Milošević of his “understanding” for Milošević’s interest in uniting all Serbs in a Greater Serbia (Kučan, 1999). Milošević confirmed this in private conversation with Borisav Jović, the Serbian member of the SFRY presidency who served as its president between May 1990 and May 1991, telling the latter in February 1991, for example, “Slovenia should be left in peace,” and reiterating in June 1991, “What is it to us to defend the Slovenian borders – that is temporary. We should defend what will last” (as quoted in Jović 1995: 281, 343).

But there were two final shocks for the Slovenes before they left the dying federation. The first was connected with the effort by Milošević, Jović, and the two Kostićes to block the supposedly routine rotation in the SFRY presidency. The rotation was effected finally only as a result of direct pressure from the European Community (Mesić 2004: 90–92). In Kučan’s view, the blockage of Mesić’s succession amounted to nothing less than “a camouflaged coup d’etat” by the Serbian leaders (The Guardian 1991). The second shock came when Franjo Tuđman, Croatia’s president, who had signed a mutual defense agreement with Kučan, “opposed action to help Slovenia during the aggression by the YNA [i.e., JNA]” (quoted in Janša 1994: 250).

Yet of all the peoples discussed here, the Slovenes have had by far the easiest exit from the SFRY. Although the 10-day war inflicted some \$2.7 billion worth of damage on Slovenia and cost the republic 17 dead and 149 wounded (Janša 1994: 203; Janigro 1993: 21), it has entered into Slovenian lore as a heroic struggle for independence in which an underarmed but courageous republic stood up to the much mightier JNA and won (see Grafenauer 1991). At the same time, the Slovenes were well aware that the conflict was the result of a decision taken by Defense Minister Veljko Kadijević and Prime Minister Ante Marković to send in the troops, and that the deployment of the JNA did not reflect the intentions of either Milošević or Borisav Jović. For all that, however, Slovenes blamed Milošević and Jović for pushing Yugoslavia along a path where meltdown was the eventual result.

In spite of the confiscation of as much of the weaponry of the Slovenian Territorial Defense forces as the JNA could manage, in spite of the trial of ‘the Four’ and the

outrage which they provoked among Slovenes, in spite of the theft by the Republic of Serbia (behind the screen of an unsecured 'loan') of 28 billion dinars (about \$1.8 billion) from the National Bank of Yugoslavia, in spite of Borisav Jović's illegal 'pocket veto' of the Slovenian-Croatian proposal (of October 1990) to transform Yugoslavia into a confederation (which, under Yugoslav law, he was obliged to forward to the Federal Assembly for debate), in spite of the various violations of the SFRY constitution and laws by Serbian authorities, and in spite of the establishment and arming, at federal expense, of Serbian militias in Croatia and Bosnia, militias intended to figure in a war to expand Serbia's borders – in spite of all of these rather uncomfortable conditions, some observers continue to insist that the Slovenes should have remained in Yugoslavia to 'assist' the other republics in resolving their issues, as former US Ambassador Warren Zimmermann suggested to me in 2001, (Zimmermann, 2001; see also Zimmermann, 1999) while others have gone so far as to suggest that the Slovenes must share some of the blame for the sanguinary war which broke out in the course of 1991.

3 Unresolved Controversies About the Yugoslav Meltdown

The field of Yugoslav and post-Yugoslav studies remains as divided as ever, and, even if one can establish some consensus about the facts (and even that, not always), one is hard pressed to establish any consensus concerning the weight to be given to one or another fact, or what they mean. For example, where facts are concerned: why did Croatian President Tudjman stop paying the salaries to the Serb police in Knin in 1990? Was it out of prejudice against Serbs, as Serbian authorities and media alleged throughout the 1990s, or was it, rather, because the Serb police had joined the anti-Croat insurrection and were thus in active rebellion against the government which was paying their salaries, as Nikica Barić has argued (Barić 2005: 78–79, 81, 126). Or again, did Slovenian President Milan Kučan really give Milošević a green light to pursue his Greater Serbian project, in exchange for Milošević's assent to Slovenian independence, as is sometimes claimed, or is this just rumor? Or again, was there actually a plan known as "Operation Horseshoe" designed by Milošević's people to drive the Albanians out of Kosovo, as Louis Sell alleges (Sell 2002), or was this plan rather, as Jürgen Elsässer has alleged (Elsässer's chapter in Elsässer 1999), a concoction of German and Austrian intelligence services? Or again, were the bodies of the dead Albanians found in the village of Račak in January 1999 those of civilians, as William Walker, head of the Kosovo Verification Mission alleged at the time, or rather, at least in part, those of KLA rebels who had been killed in battle, as Belgrade pathologist Dušan Dunjić alleged soon after the event (Elsässer 2001: 55–57)?

Where disagreements about the weight to be given to certain facts are concerned, one may cite the following: Even allowing that the checkerboard coat of arms used in Croatia since 1990 was the same (red-square first) as that checkerboard used through the socialist era and different from the checkerboard used by the Croatian fascists during World War Two (white square first), was this suddenly important enough to Serbs that the Croatian government should have abandoned a symbol dating back more than

1,000 years? And again, if the use by Croatian fascists of some form of the checkerboard disqualified that symbol for all time, so that it should never again have been used, how important is the fact that the Serbian coat of arms even today retains the double-headed eagle and the quadruple “S” used by the collaborationist regime of Milan Nedić during World War Two? Or again, how much weight should one place on the fact that the Serbian constitution adopted in 1990 declared that the president of Serbia was the commander-in-in-chief of Serbian armed forces, in violation of the federal constitution still in force? Or again, how much weight should one place on the fact that Serbs living in Croatia declared the creation of autonomous provinces within that republic several months before Croatia declared its disassociation from the already dead socialist Yugoslav federation, or that Serb militias were set up in Croatia and Bosnia-Herzegovina, armed, and trained by JNA instructors beginning in 1990, months before Croatia would declare independence and a year and a half before Bosnia-Herzegovina would do so?

In the remainder of this section, I should like to focus on five unresolved controversies related to the dissolution of Yugoslavia, the first two of which relate directly to Slovenia and the third of which relates indirectly to Slovenia.

1. Who had the most complaints against whom? One may readily acknowledge that not only Serbs, but also other non-Slovenes, felt a resentment toward the Slovenes in general as the wealthiest people in socialist Yugoslavia some of whom, nonetheless, complained that they were contributing too much money to support people in the other republics. But it would be a serious distortion to imagine that it was only against Slovenes that Serbian leaders and media were complaining in the years leading up to the war or to pretend that no one had complaints about the behavior of Serbian leaders and media. On the contrary, one could find, in the Serbian media, allegations that Muslim physicians were mistreating Serb patients in Bosnia-Herzegovina, claims that Tito had removed certain factories and other installations to Slovenia and Croatia after the Cominform Resolution of 28 June 1948 not in order to get them from the lowlands which could be quickly overrun by Soviet tanks to higher ground but specifically in order to fatten Slovenia and Croatia at Serbs’ expense, and unfounded charges that Albanians were committing “genocide” against Serbs living in Kosovo. In other words, Serb complaints about the Slovenes have to be situated within the context of more general Serb complaints (not by all Serbs, of course, but by influential media and leaders) about most of the other larger national groups in socialist Yugoslavia. In addition, the Serbian media, controlled by the nationalist regime and its allies, reported with sympathy the demands registered in 1989 by Serbs living in Croatia that they be granted an autonomous province with Croatia – a feature not stipulated in the federal constitution which was then in force – even though, just a few months prior, Serbian authorities had snuffed out the autonomy of the provinces of Kosovo and Vojvodina, in open violation of the federal constitution.

The non-Serbs also had their own complaints and, strikingly, their concerns and complaints were mainly about the behavior of the Serbian leaders and media. Among the concerns was the fact that the Serbian constitution passed in 1990 ignored the Yugoslav federation in asserting (in Article 51) that “the defense of the Republic of Serbia is the

right and duty of every citizen,” in referring (in Article 72) to the “independence and territorial integrity of the Republic of Serbia and its international position and relations with other states,” and in its claim (in Article 83) that the President of Serbia would “command the Armed Forces in peacetime and in war” (Constitution of the Republic of Serbia). What was so striking was that this constitution, passed three months before the Republic of Croatia passed its first post-communist constitution and 15 months before the Republic of Slovenia did so, already represented Serbia as an independent state; the Serbian constitution was, thus, the first secessionist constitution passed among the six constituent republics of the Yugoslav federation.

At least some non-Serbs were, of course, also concerned about the fact that Milošević had seized power within the Serbian party organization illegally, about the Serbian Republic’s unconstitutional suppression of the autonomous provinces of Kosovo and Vojvodina in 1989, about the use of organized mobs to bring down governments unfriendly toward Milošević in Kosovo, Vojvodina, and Montenegro, about the establishment and arming of illegal Serb militias in Croatia and Bosnia in the course of 1990, and about the general frenzy being stirred up within Serbia. For that matter, on 23 October 1990, the Serbian government imposed customs duties on goods imported from Slovenia and Croatia (Hoare forthcoming). All of these factors, alongside others, stirred considerable fear among non-Serbs and lay behind the Slovenian-Croatian proposal to redesign the Yugoslav federation as a confederation.

2. What was the contribution of the Slovenes to the breakup of Yugoslavia?

As I have already mentioned above, Dimitrij Rupel, who was to become Slovenia’s first foreign minister, admitted in 1989 that he anticipated that Slovenia would become independent “maybe in 20 years, maybe in 10 years.” In addition, one may recall that, in December 1988, Milan Kučan had contributed an article to *Komunist*, in which he claimed that Slovenia retained the right of secession (Kommunist 1988: 53). But these statements in themselves do not constitute a “proof” that Slovenia bore any special responsibility for the breakup of Yugoslavia, as has sometimes been alleged.

There have been different interpretations offered of the confederal proposal put forth by Slovenia and Croatia in October 1990. For Dejan Jović, the proposal was intended not to create a stable confederation but as a first step toward independence. Although he admits that Slovenes and Croats feared what Milošević was doing, this is not where he places his stress. He further speculates about Slovenian and Croatian motivations, claiming that the politicians in “Slovenia and Croatia did not whole-heartedly believe that the confederal arrangement had a realistic chance of succeeding” (Jović 2008: 252). Moreover, in Jović’s view, what the Slovenian and Croatian political elites had done in the 1980s had isolated the pre-Milošević government of Ivan Stambolić, stifling his program of gradual reform, and thereby “contributed to the rise of Slobodan Milošević” (Jović 2008: 255). In this way, Slovenian and Croatian politicians are indirectly held responsible also for Milošević’s policies.

Rudolf Rizman offers an alternative – and, in my judgment, more convincing – interpretation. According to Rizman, Slovenia found itself in a “vulnerable” position after the death of Tito in 1980 and, in the course of the 1980s, was forced to

resist “Belgrade’s constant pressures for it to relinquish its autonomy and commitment to political pluralism” (Rizman 2006: 40, 64). Viktor Meier urges that Slovenian and Croatian advocacy of confederation cannot be understood except in the context of the army’s illegal confiscation of essentially all of the weaponry of Croatia’s territorial defense (TO) forces and of some 70% of the weaponry of Slovenia’s TO forces (Meier 1999: 148–149). The TO system had been set up after the Soviet Union’s invasion of Czechoslovakia in 1968 and the disarming of the TO forces in Slovenia and Croatia was obviously intended to strip them of any ability to resist such military action as was being planned by Milošević and Borisav Jović in consultation with other actors in the system. Meier adds that, insofar as Slovenia and Croatia were being subjected to “barbed attacks from Serbia’s state leadership and the army, it was logical that they would try to engage in close cooperation” and, in his account, the confederal proposal subsequently generated was the Slovenian-Croatian response to the Yugoslav presidency’s announcement in June 1990 that it wanted to start “a dialogue concerning a new political order for Yugoslavia” (Meier 1999: 157). In Meier’s account, the confederal proposal was a sincere proposal to transform Yugoslavia into a common market with some form of monetary union, with the relative independence which Slovenia and Croatia would have won through such an arrangement being intended to provide some protection against the Republic of Serbia. How long such an arrangement could last was not being discussed publicly. But Borisav Jović, then serving as chair of the state presidency, decided not to forward the Slovenian-Croatian proposal to the State Assembly – a legally problematic move on his part – and instead forwarded a counterproposal generated by Serbia (Jović 1995: 157–158).

Ultimately, interpretations of the intentions of those Slovenes who came to favor independence (and as Janša (1994) reminds us not all Slovenes supported the drive for independence even as late as spring 1991) divide into three groups: those who believe (for example, Zimmerman 1999) that the Slovenes were motivated by selfishness and self-absorption, those (such as this author) who believe that concern about the unconstitutional and illegal actions being taken by Milošević and his people and fear of what that would mean for Slovenia were more important factors, and those (such as Bojko Bučar) who place their emphasis rather on the right to self-determination which had been anchored in the Yugoslav constitution itself (Bučar 1997: 34–35).

3. What was the Serbian contribution to the initiation of the war? Although scholarly accounts are unanimous in acknowledging that variously Milošević or Milošević and his allies or „the Serbs“ bore some responsibility for the outbreak of the war, there are several positions which have been taken on this question. To begin with, there are those such as Louis Sell who assign central blame to Milošević for having produced the breakup of the country, those such as Branimir Anzulović and Lenard Cohen who broaden the scope and trace Serb behavior at the end of the twentieth century to cultural and historical roots deep in the past, and those such as V. P. Gagnon who see Milošević as the chief sorcerer, albeit assisted by his apprentice, Borisav Jović, and a conservative bloc, who collectively „actively created rather than responded to threats to Serbs by purposefully provoking and fostering the outbreak of conflict along ethnic lines,“ as Gagnon wrote in 1994 (Gagnon 1994–1995: 132). Srdja Popović seconds Gagnon’s approach,

arguing that „Milošević not only wanted war, but also needed it in order to be able to dictate the agenda“ in Serbia (Popović 2006: 49). For Popović, Milošević was „the main culprit, instigator and executioner“ whose pursuit of war briefly „created among the Serbian population a feeling of omnipotence and triumph“ (Popović 2006: 52, 53). Dubravka Stojanović goes even further, referring to „the strengthened totalitarianism in Serbia after 1987“ and referring to Milošević’s ”attack on the constitutional system of Yugoslavia” (Stojanović 2000: 451, 457). Without arguing with this approach, however, Eric Gordy asserts that it is “not entirely clear... whether... Milošević had decided to... try to ‘create a Greater Serbia out of the wreckage [of Yugoslavia],’ or whether... to form a third Yugoslavia without Slovenia and Croatia” (Gordy 2008: 292, quoting Sell).

At a second level, there are different versions who else might be assessed to have played a role. Among the versions which have been offered are: Milošević and „the Slovenes“ (Zimmerman’s position), Milošević and Tudjman (Fine 2003), and Milošević and the CIA (a version which without a shred of documentation would cast Milošević as a CIA agent installed in power by the CIA for the express purpose of bringing about the breakup of Yugoslavia).³ When it comes to those who have been alleged to have worked for the CIA, there have also been allegations that Yugoslav Prime Minister Milan Panić,⁴ Montenegrin politician Milo Djukanović (Chislov 2008), and Miroslav Tudjman (Franjo Tudjman’s son)⁵ were CIA agents, while Milošević claimed, in the course of his trial in The Hague, that Momčilo Perišić, chief of staff of the Yugoslav Army from 1993 to 1998, SPO leader Vuk Drašković, and Vojvodinan politician Nenad Čanak were all CIA agents.⁶ Although most, if not all, observers have noted the important role played by the Yugoslav People’s Army in the breakup of the country, Matjaž Klemenčič and Mitja Žagar have given this particular emphasis, noting that „once they [the army generals] sided with the Serb position, this reduced the space for a compromise“ (Klemenčič and Žagar 2004: 289).

3. Although it is not the original source where I encountered this claim, this is repeated at *Illyria Forums (Balkans/Mediterraneans/World)*, at illyria.proboards19.com/index.cgi?action=display&board=srbijaserbia&thread=1196952161&page=1#1196969183 [accessed on 9 March 2008]. See also Bogdan Maglič, “Slobodan Milošević je bio američki agent”, in Srpska Di-jaspورا, *Internet Novine Serbske*, at www.srpskadijaspورا.info/vest.asp?id=6528 [accessed on 9 March 2008].
4. Charles Rosenberger, “Serbian tightrope – fraudulent December 1992 elections in Serbia”, in *National Review* (1 February 1993), summarizing a broadcast on Serbian national television at findarticles.com/p/articles/mi_m1282/is_n2_v45/ai_13518604 [accessed on 9 March 2008]. The allegation was also repeated in Serbian newspapers. On this point, see the report by Stephen Kinzer, “Conflict in the Balkans”, in *New York Times* (18 December 1992), at query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9E0CEFDE143DF93BA25751C1A964958260 [accessed on 9 March 2008].
5. “Bandić: I Worked for SDB to Feed My Daughters”, in *javno.org* (Zagreb), at www.javno.com/pr.php?id=26965&l=en [accessed on 9 March 2008].
6. Regarding Perišić, see Slobodan Milošević in testimony at his trial, *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*, 23 August 2005, page 42970, at www.un.org/icty/transe54/050823IT.htm [accessed on 9 March 2008]; regarding Drašković and Čanak, see *Ibid.*, 6 September 2004, page 43756, at www.un.org/icty/transe54/050906IT.htm [accessed on 9 March 2008].

4. Did Franjo Tuđman agree to a partition of Bosnia-Herzegovina at the meeting with Slobodan Milošević at Karadjordjevo in March 1991? The standard account, which originated with Stipe Mesić (president of Croatia since 2000) is that Tuđman and Milošević really did agree on a partition of Bosnia at their famous meeting at Karadjordjevo; this is the version which Mesić has given in various interviews with journalists as well as with the present writer. An alternative version, offered by Dunja Melčić (forthcoming), holds that Mesić's account is pure fiction since any such agreement would have required an alliance between Serbian and Croatian forces and this was lacking. On the contrary, as Melčić has pointed out, Milošević and his proxies behaved as if there was no understanding with Tuđman at all. Moreover, had there been a real understanding achieved there, then there would have had to have been follow-up meetings of experts. In fact, there was one such follow-up meeting. I spoke with one of the members of the Croatian "expert team" in 2002; he told me that the Croatian team was seriously divided between those wanting to annex parts of Herzegovina to Croatia and those opposed (my source claiming to have been opposed to annexation), that the meeting of Croatian and Serbian experts did not produce any results, and that there was no follow-up meeting. Given all of this, it seems most likely that the meeting at Karadjordjevo served chiefly to allow Tuđman and Milošević to appraise each other, and gauge each other's weaknesses.

5. Did any Western power believe that it would benefit from the breakup of Yugoslavia? There have been allegations from time to time, e.g., by Veljko Kadijević, that various Western powers believed that they would benefit from the breakup of Yugoslavia and, therefore, actively promoted it. Yet, at the time that Slovenia and Croatia declared their independence, all the major powers – including the United States, the Soviet Union, China, Great Britain, Germany, and France – declared their refusal to recognize the newly declared republics and their commitment to the unity of the Socialist Federated Republic of Yugoslavia. Most of these powers waited until December 1991, by which time 30% of Croatian territory was occupied by Serbian insurgents backed by the Yugoslav Army, to recognize the two republics and it was only the realization that the war signified that there was no going back that brought the EU states to a consensus (see Major 2000; and Both 2000) to extend recognition. The United States waited until the following April to recognize the two republics, because it continued to believe, until early 1992, that preserving the unity of Yugoslavia, within its SFRY borders, was in the best interests of the USA.

Yet, at least in the USA, Germany, and other countries, there were serious differences of opinion among policy-makers and opinion-makers about how to respond. In the United States, for example, President George Bush and the State Department remained opposed to recognition of Slovenia and Croatia even as support for such recognition was building in both houses of Congress (Ramet, 2008, 249–266). In the case of Germany, the support for diplomatic recognition came above all from the Christian Democratic Party, which was acting in coordination with Christian Democratic Parties elsewhere in Europe. Accounts which portray these states as monoliths can, at best, be described as simplifying a more complex picture.

4 Conclusion

To some extent, the differences of interpretation which one can find among those who study the history of Yugoslavia and its successor states are healthy and reflect different points of view and, to some extent, different experiences and sources. But there have also been some unhealthy tendencies in the field of Yugoslav and post-Yugoslav studies recently. Political motivations have crept into the work of some historians, while others who undertake to write about history have such sloppy and lazy methods of work that they can scarcely be credited as historians. Most writers come to their work with certain philosophical frameworks, whether favoring human rights or preferring conservative religious values for example. But that is something quite different from political motivation, by which I mean choosing sides without reference to the facts on the ground, choosing to favor the aggressor in a war not because one does not understand the situation but because one identifies with the aggressor nation. Politics is not philosophy, and giving in to political preferences is not a path to writing the truth.

References

- Barić, Nikica (2005): *Srpska pobuna u Hrvatskoj, 1990.–1995*. Zagreb: Golden marketing—Tehnička knjiga.
- Barić, Nikica (forthcoming): *The Rise and Fall of the Republic of Serb Krajina*, in Sabrina P. Ramet, Konrad Clewing, and Reneo Lukić (eds.), *Croatia since Independence: War, Politics, Society, Foreign Relations*. Munich: R. Oldenbourg Verlag.
- Bertsch, Gary K. and M. George Zaninovich (1974): *A Factor-Analytic Method of Identifying Different Political Cultures: The Multinational Yugoslav Case*. *Comparative Politics*, 6 (2), January: 219–244.
- Borba (1989): *Beograd*, 24 May, p. 3.
- Both, Norbert (2000). *From Indifference to Entrapment: The Netherlands and the Yugoslav Crisis*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bučar, Bojko (1997). *The International Recognition of Slovenia*, in Danica Fink-Hafner and John R. Robbins (eds.): *Making a New Nation: The Formation of Slovenia*. Aldershot: Dartmouth: 31–45.
- Chislov, Ilya (2008). *Balkan Heat: Serbia at the Crossroads*, in Dejan Lučić – the man who knows, at www.dejanlucic.net/Balkan%20Heat.html. Accessed on 15 March 2008.
- Delo (1989): *Ljubljana*, 24 May, p. 3.
- Dolenc, Ervin and Aleš Gabrič (2002): *Zgodovina 4*. Ljubljana: DZS.
- Dolenc, Ervin, Aleš Gabrič and Marjan Rode (1997): *Koraki v času –20. stoletje*. Ljubljana: DZS.
- Drnovšek, Janez (1998): *Der Jugoslawien-Krieg. Meine Wahrheit*, trans. from Slovenian by Doris Debeniak. Kilchberg, Switz.: Smartbooks.
- Elsässer, Jürgen, ed. (1999): *Nie wieder Krieg ohne uns: Das Kosovo und die neue deutsche Geopolitik*. Hamburg: Konkret.
- Elsässer, Jürgen (2001): *Kriegsverbrechen: Die tödlichen Lügen der Bundesregierung und ihre Opfer im Kosovo-Konflikt*, 4th ed. Hamburg: Konkret.

- Fine, John Jr. (2003): Heretical Thoughts about the Postcommunist Transition in the Once and Future Yugoslavia, in Norman M. Naimark and Holly Case (eds.), *Yugoslavia and its historians: Understanding the Balkan wars of the 1990s*. Stanford: Stanford University Press: 179–192.
- Gagnon, V. P. (1994–1995): Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia. *International Security*, 19 (3), Winter: 130–166.
- Gordy, Eric (2008): Destruction of the Yugoslav Federation: Policy or Confluence of Tactics?, in Lenard Cohen and Jasna Dragović-Soso (eds.), *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. West Lafayette: Purdue University Press: 281–299.
- Grafenauer, Niko, ed. (1991): *The Case of Slovenia*, A special edition of *Nova revija*. Ljubljana: Nova revija.
- Griesser-Pecar, Tamara (2003): *Das zerissene Volk – Slowenien 1941–1946. Okkupation, Kollaboration, Bürgerkrieg, Revolution*. Wien, Köln: Böhlau.
- Guardian (1991): London, 16 May, at www.guardian.co.uk. Last accessed on 12 July 2008.
- Harriman, Helga M. (1977): *Slovenia under Nazi Occupation, 1941–1945*. New York, Washington: Studia Slovenica.
- Hoare, Marko (forthcoming). *The War of Yugoslav Succession*, in Sabrina P. Ramet (ed.), *Central and Southeastern Europe since 1989*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Janigro, Nicole (1993). *L'Esposizione delle Nazioni: Il caso Jugoslavo*. Milano: Feltrinelli.
- Janša, Janez (1994): *The Making of the Slovenian State 1988–1992: The Collapse of Yugoslavia*, trans. by AMIDAS d.o.o., ed. by Aleksandar Zorn. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Jović, Borisav (1995): *Poslednji dani SFRJ. Izvodi iz dnevnika*. Beograd: Politika.
- Jović, Dejan (2008): The Slovenian-Croatian Confederal Proposal: A Tactical Move or An Ultimate Solution?, in Lenard J. Cohen and Jasna Dragović-Soso (eds.): *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. West Lafayette: Purdue University Press: 249–280.
- Kadijević, Veljko (1993): *Moje viđenje raspada. Vojska bez države*. Beograd: Politika.
- Kasapović, Mirjana (1988): O slovenskom nacionalnom programu. *Naše teme*, 32 (4): 771–786.
- Klemenčič, Matjaž and Mitja Žagar (2004). *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples: A reference sourcebook*. Santa Barbara: ABC-Clio.
- Komunist (1988), as summarized in Tanjug (Beograd, 17 December 1988). In *Foreign Broadcast Information Service, Daily Report, Eastern Europe*. 18 December, p. 53.
- Krivokapić, Boro (1988): *Jugoslavija i komunisti: adresa Jovana Đorđevića*. Beograd: Mladost.
- Kučan, Milan (1999). In interview with the author, Ljubljana, 6 September.
- Latas, Branko, compiler (1999): *Saradnja Četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama (1941–1945). Dokumenti*. Beograd: Društvo za istinu o antifašističkoj borbi 1941–1945.
- Major, John (2000). *The Autobiography*, New ed. New York: HarperCollins.
- Meier, Viktor (1999): *Yugoslavia: A History of Its Demise*, trans. from German by Sabrina Ramet. London, New York: Routledge.
- Melčić, Dunja (forthcoming). Croatia's Discourse about the Past and Some Problems of Croatian-Bosnian Understanding, in Sabrina P. Ramet, Konrad Clewing, and Reneo Lukić (eds.), *Croatia since Independence: War, Politics, Society, Foreign Relations*. Munich: R. Oldenbourg Verlag.

- Mesić, Stipe (2004). *The Demise of Yugoslavia: A Political Memoir*, trans. from Croatian by Milena Benini. Budapest, New York: Central European University Press.
- Pirjevec, Jože (2008). *The Strategy of the Occupiers*, in Jože Pirjevec and Božo Repe (eds.): *The Slovene Partisan Movement 1941–1945: Resistance, Suffering, Hope*. Ljubljana and Trieste: Založništvo Tržaškega tiska: 24–35.
- Popović, Srđa (2006). *Milošević's motiveless malignancy*, in Brad K. Blitz (ed.): *War and Change in the Balkans: Nationalism, Conflict and Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press: 44–56.
- Prunk, Janko (1996). *Slovenien. Ein Abriss einer Geschichte*. Ljubljana: Založba Grad.
- Prunk, Janko (1997). *The Origins of an Independent Slovenia*, in Danica Fink-Hafner and John R. Robbins (eds.): *Making a New Nation: The Formation of Slovenia*. Aldershot: Dartmouth: 21–30.
- Ramet, Sabrina P. (2006). *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918–2005*. Washington D.C., Bloomington: The Wilson Center Press & Indiana University Press.
- Ramet, Sabrina P. (2008). *Serbia, Croatia, and Slovenia at Peace and at War: Selected Writings, 1983–2007*. Berlin, Münster: Lit Verlag.
- Repe, Božo (1995a). *Naša doba*. Ljubljana: DZS.
- Repe, Božo (1995b). *Slovenians and the Federal Yugoslavia*. *Balkan Forum (Skopje)*, 3 (1), March: 139–153.
- Rizman, Rudolf Martin (2006). *Uncertain Path: Democratic Transition and Consolidation in Slovenia*. College Station: Texas A&M University Press.
- Rogel, Carole (1998). *The Breakup of Yugoslavia and the War in Bosnia*. Westport: Greenwood Press.
- Rupel, Dimitrij (1989). In interview with the author, Ljubljana, 6 September 1989.
- Seligo, Rudi (1989). In interview with the author, Ljubljana, 4 September 1989.
- Sell, Louis (2002). *Slobodan Milošević and the Destruction of Yugoslavia*. Durham: Duke University Press.
- Smole, Jože (1988). As cited in *Politika (Beograd)*, 21 September, p. 12.
- Stojanović, Dubravka (2000). *The Traumatic Circle of the Serbian Opposition*, in Nebojša Popov (ed.), *The Road to War in Serbia: Trauma and Catharsis*, English version by Drinka Gojković. Budapest, New York: Central European University Press: 449–478.
- Zimmermann, Warren (1999). *Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and Its Destroyers*, Updated ed. New York: Times Books.
- Zimmermann, Warren (2001). In interview with the author, Washington D.C., March.

Naslov avtorice:

Sabrina Ramet

Professor of Political Science,
The Norwegian University of Science and Technology, Trondheim; and
Senior Research Associate of the Centre for the Study of Civil War, PRIO, Oslo
email: sabrina.ramet@svt.ntnu.no

Gregor Petrič, Andraž Petrovčič

Strukturni in upravljavski dejavniki družbene kohezije, zaupanja in participacije v spletnih skupnostih

POVZETEK: Prispevek obravnava družbene strukture in procese v skupinskih komunikacijskih prostorih na spletu, ki te prostore povzdignejo iz socialnih agregatov v družbeno formo, ki jo lahko imenujemo spletna skupnost. Pri tem se osredotoča na tri sidrišča spletnih skupnosti – družbeno kohezijo, zaupanje in participacijo, ki omogočajo skupnostim njihovo reprodukcijo in kontinuiteto, hkrati pa so tudi vir znanja, družbenih odnosov in identifikacije za njene člane. Ponujen je vpogled v procese regulacije in samopredstavitve, ki odločilno vplivajo na tri sidriščne elemente spletnih skupnosti. Na osnovi teoretske razprave je oblikovan pojasnjevalni model, ki vzpostavlja vzročno-posledične odnose med omenjenimi procesi. Predstavljena je izčrpna operacionalizacija dejavnikov na ravni lastnosti skupnosti, ki izhajajo iz upravljavskih odločitev, in tistih, ki so rezultat družbene dinamike v skupnosti. Rezultati multiple regresijske analize na 61 slovenskih spletnih forumih kažejo, da na družbeno kohezijo, zaupanje in participacijo v spletnih skupnostih v največji meri vplivajo družbene strukture kot rezultat skupinske dinamike, v manjši meri pa upravljavske odločitve, ki imajo lahko tudi nezaželene prikritne posledice.

KLJUČNE BESEDE: spletna skupnost, spletni forum, družbena kohezija, zaupanje, participacija

1 Uvod

Internet se je iz pretežno informacijsko-komunikacijskega omrežja že dodobra preobrazil v družbeno omrežje. Spletni forumi, skupinske razprave in strani za socialna omrežja so v vrhu uporabe internetnih servisov, in to ne samo med mladimi (Lenhart in dr. 2007). Prostori skupinskega komuniciranja na internetu so pridobili pomembno družbeno vlogo in že dolgo niso več le tisto, kar so bili v zgodnjem obdobju interneta – fluidni, začasni prostori eksperimentiranja z identiteto, neobveznega klepetanja in zabave. Spletne skupnosti, če začasno uporabimo ta termin za oznako številnih prostorov skupinskega računalniško posredovanega komuniciranja, so danes med drugim tudi prostor izmenjave izkušenj, znanja, socialne opore, nasvetov in druženja, so vir identitet, prijateljstva, šibkih in tesnih vezi – z drugimi besedami: postajajo pomemben vir premostitvenega in povezovalnega socialnega kapitala za posameznika (Best in

Krueger 2006; Blanchard in Horan 1998; Ellison in dr. 2007; Scott in Johnson 2005). Spletne skupnosti so ne nazadnje z ekonomskega vidika pomemben dejavnik privabljanja potencialnih potrošnikov in ohranjanja stikov z obstoječimi strankami ter grajenja lojalnosti in zaupanja do organizacij ter podjetij (Shang in dr. 2006).

Vsakega prostora, ki omogoča skupinsko komuniciranje na svetovnem spletu, še ne moremo označiti za spletno skupnost. Pri opredelitvi spletne skupnosti se hitro znajdemo v težavah, saj obstaja množica opredelitev, ki so bolj ali manj nepovezane s tistim, kar naj bi bila skupnost v klasičnem sociološkem smislu (npr. Tönnies 1999) za razliko od družbenih skupin ali agregatov. V zadnjem času opredelitve spletnih skupnosti¹ izpostavljajo merila, ki omogočajo, da določeno družbeno okolje na spletu opredelimo kot skupnost. Temeljne značilnosti spletnih skupnosti naj bi tako bile: skupni prostori, računalniško omrežje, socialno omrežje, zaupanje, skupne norme in občutek pripadnosti (Preece in Maloney - Krichmar 2003).

Namen prispevka je graditi na teh izhodiščih in predstaviti teoretični ter empirični vpogled v družbeno dinamiko spletnih skupnosti. Natančneje bodo predstavljena tri sidrišča družbene reprodukcije spletnih skupnosti, ki jih lahko z upravljaljskega vidika razumemo tudi kot merila uspešnosti spletnih skupnosti (Lin 2007). Predvidevamo, da so ta sidrišča – družbena kohezija, medsebojno zaupanje in participacija – v veliki meri rezultat ustreznih regulacijskih in identifikacijskih mehanizmov ter procesov, ki delno izhajajo iz odločitev upravljalca spletne skupnosti, delno pa iz družbene dinamike, vzpostavljene z različnimi oblikami komuniciranja in medosebnih interakcij med člani skupnosti. Ta teza je pomembna tudi s praktičnega vidika, saj je danes izjemno popularno, da odločevalci v različnih organizacijah in podjetjih postavljajo na svoja spletna mesta aplikacije za skupinsko komuniciranje, pri tem pa se pogosto zanemarljivo osnovne predpostavke družboslovne informatike, ki opozarjajo, da nepoznavanje družbene dinamike neke tehnologije lahko vodi v nezaželene posledice² tako za člane skupnosti kot tudi za organizacijo (Kling in dr. 2000). Upravljalci spletnih skupnosti lahko torej ta prispevek razumejo tudi kot niz splošnih usmeritev za vzpostavitvev in organizacijo spletnih prostorov za skupinsko komuniciranje na način, ki bi spodbujal kohezivno in zaupanja polno skupnost, ki zna reševati konflikte in se je sposobna ohranjati.

-
1. Najpogosteje se uporabljata izraza *virtualna skupnost* in *spletna skupnost*, pri čemer oba kažeta na prostore skupinskega komuniciranja na spletu, ki jim je uspelo razviti nekatere nadindividualne, »skupnostne« strukture. Za začetno obdobje interneta je značilen izraz *virtualna skupnost*, ko pa je postalo jasno, da te skupnosti le niso tako virtualne, temveč so tesno prepletene z drugimi družbenimi konteksti, tudi neposredovanimi, se je zanje začelo uporabljati druga poimenovanja, pri čemer je najpogostejše to, ki je uporabljeno tudi v tem članku – *spletne skupnosti*.
  2. Kot značilen primer lahko navedemo *Razpravno desko* kot prostor, ki je bil namenjen za skupinsko komuniciranje na spletnem mestu Fakultete za družbene vede. Ker ni imel jasno opredeljenega namena, uporabnikom se ni bilo treba registrirati in razprave niso bile moderirane, je bila komunikacijska dinamika polna nejasnosti in konfliktov. Ker je *Razpravna deska* povzročila tudi nekaj neprijetnih prikritih posledic za organizacijo, je bila po določenem času umaknjena s fakultetnega spletnega mesta.

Na osnovi teoretičnih razprav o spletnih skupnostih, ki ponujajo že obilico uveljavljenih teoretskih pojmov in njihovih operacionalnih opredelitev, bo tako ponujen pojasnjevalni model družbene kohezije, zaupanja in participacije v spletnih skupnostih, ki bo preverjen z multiplimi regresijskimi analizami na vzorcu 61 slovenskih spletnih forumov.

2 Spletni agregati in spletne skupnosti

Priča smo izjemnemu porastu zanimanja za prostore skupinskega komuniciranja na spletu tako v akademskih krogih kot tudi med širšo populacijo. To dinamiko gre najverjetneje pripisati izjemni popularnosti blogov, še posebej pa spletnih servisov za grajenje socialnih omrežij (angl. *social network sites*) tipa MySpace, Friendster, Facebook, Xing in LinkedIn (Ellison in dr. 2007). Ob porastu novih interaktivnih aplikacij ne smemo pozabiti na uveljavljene oblike skupinskega komuniciranja, ki se pojavljajo v različnih tipih spletnih forumov, saj so slednji v Sloveniji zaenkrat še najbolj razširjena oblika skupinskega komuniciranja prek spleta (RIS 2005). Kljub temu, da nekateri avtorji v omenjenih prostorih vidijo zgolj začasne agregate brez kakršnegakoli bistvenega družbenega pomena (npr. Galston 1999), ki se uporabljajo predvsem za individualne namene (npr. zabava, pretvarjanje, izživljanje, sproščanje frustracij), pa pregled sodobne literature pokaže, da je vztrajanje na tovrstnem stališču izjemno ozko in zajame le del družbenega delovanja ter realnosti v spletnih skupnostih. Raziskave in izčrpna dokumentacija aktivnosti v teh prostorih opozarjajo na zelo pomembne družbene vloge nekaterih spletnih skupnosti (Preece in Maloney - Krichmar 2003); uporabnikom namreč omogočajo dostop do znanja in izkušenj (Wang in Fesenmaier 2004), nudijo jim socialno oporo (Pfeil 2007), vire identitete in družbenih odnosov (Etzioni 2004; Preece in Maloney - Krichmar 2003) ter psihološko zadovoljstvo (Chan in dr. 2004). Čeprav obstaja možnost potencialnih zlorab in drugih škodljivih posledic, to ni razlog, da bi vse te prostore obravnavali kot problematične in/ali nepomembne. Kot bomo videli v nadaljevanju, se nekatere skupnosti z različnimi družbenimi, pravnimi, ekonomskimi in tehnološkimi mehanizmi uspešno borijo proti zlorabam in vzpostavljajo družbeno okolje, ki je prežeto z »zdravimi« odnosi, zaupanjem in pripadnostjo.

2.1 Merila »skupnostnosti«

Če se je v začetnem obdobju raziskovanja internetnih družbenih procesov in struktur vsako skupino, ki je imela dovolj dolgo »zgodovino« računalniško posredovanega komuniciranja, označilo za skupnost (Rheingold 1993), v kasnejših opredelitvah nastopajo elementi, ki jasneje opredeljujejo spletno skupnost in jo ločijo od vsakršnega spletnega skupinskega komunikacijskega prostora (npr. de Souza in Preece 2004). Wellman in Leighton (1979) sta že zelo zgodaj opozarjala, da so tudi fizične soseske lahko zgolj agregati, če ne vsebujejo nečesa, kar Jones (1997) imenuje »izkušnja skupnosti«. Podobno je tudi na spletu, saj obstoj prostora za skupinsko komuniciranje še ne pomeni, da ljudje, ki komunicirajo v tem prostoru, tvorijo skupnost. Neka organizacija ali podjetje lahko ponudi platformo za skupinsko komuniciranje svojim zaposlenim ali

potrošnikom, vendar zgolj tehnološka platforma še ni dovolj, da se razvijejo družbene strukture, ki neko skupino posameznikov povzdignejo v skupnost.

Za spletne skupnosti je obstoj vezivnega družbenega tkiva še posebej pomemben, saj so prostori komuniciranja na spletu izrazito pozno/tekoče moderne tvorbe (Bauman 2002). Vstop in delovanje v njih zahteva od posameznika relativno malo navora, izstop iz odnosov je lahko s pritiskom miškega gumba takojšen, prehajanje med različnimi prostori je tako enostavno in neobvezno kakor izbira med izdelki na trgovinski polici. Ker obstaja na spletu zelo veliko interakcijskih prostorov, ki omogočajo hitro in učinkovito zadovoljljtev posameznikovih želja in potreb, je za spletne skupnosti ključno oblikovanje mehanizmov, ki zagotavljajo, da se bo računalniško posredovana interakcija uspešno nadaljevala tudi v prihodnje.

V literaturi lahko kot enega izmed temeljnih sidrišč spletnih skupnosti najdemo pojem *občutek pripadnosti skupnosti* (angl. *sense of community*) (Blanchard in Markus 2004) in z njim povezan pojem *družbena kohezija* (Ferlander in Timms 1999). Občutek pripadnosti kot posameznikova izkušnja osebne vključenosti v sistem, tako da se počuti kot sestavni del tega sistema (Hagerty in dr. 1996), je tisto vezivno tkivo, zaradi katerega posamezniki ne jemljejo skupinskih prostorov le instrumentalno, temveč razvijejo čut odgovornosti in zavezanosti do drugih članov in skupine same. Občutek pripadnosti je pomemben, ker spodbuja lojalnost posameznika do skupnosti, zavezanost in zadovoljstvo (Blanchard in Markus 2004). Pojem občutka pripadnosti sta v socialni psihologiji razvila McMillan in Chavis (1986), s tem ko sta opredelila njegove štiri temeljne razsežnosti: a) identifikacijo, ki izvira iz zaznave meja skupnosti, skupnega simbolnega prostora in osebnega vlaganja v skupino; b) vplivnost, pri kateri gre za posameznikov občutek, ki izvira iz skupnih normativnih struktur in se nanaša na možnost vplivanja na druge ter njegovo pripravljenost, da drugi vplivajo nanj; c) integracijo, ki je občutek, da posameznika drugi spoštujejo in podpirajo, kakor tudi posameznikovo lastno spoštovanje in nudenje opore drugim; d) čustveno povezanost, ki izvira iz skupne zgodovine skupnosti, medosebnih odnosov in zavedanja skupne entitete. Blanchard in Markus (2004) sta v obsežnem pregledu študij spletnih skupnosti ugotovila, da številne dokazujejo prisotnost določenih, nekatere pa vseh razsežnosti občutka pripadnosti. Medtem ko se občutek pripadnosti nanaša na posameznega člana skupnosti, pa je na ravni skupnosti vzporeden pojem družbene kohezije, ki se nanaša na zavezanost članov skupnim normam in vrednotam, medsebojno povezanostjo članov, ki izvira iz skupnih interesov, ter identifikacijo članov s skupino (Mitchell v Ferlander in Timms 1999).

Nekateri avtorji (Best in Krueger 2006; Scott in Johnson 2005) v obravnavi spletnih skupnostih opozarjajo na neprijetne posledice, ki lahko izvirajo iz premočnega poudarka na občutku pripadnosti in družbeni koheziji. Menijo namreč, da lahko prevelika kohezija v skupini povzroča zaprtost, ki zavira rast premostitvenega socialnega kapitala (Putnam 2000; Best in Krueger 2006) in vodi v nastanek notranje kohezivnih, a navzven izoliranih skupin (Scott in Johnson 2005). Številne opredelitve spletnih skupnosti tako ne slonijo na obstoju krepkih vezi med člani (Best in Krueger 2006), temveč izpostavljajo zaupanje kot ključno vezivno tkivo, ki omogoča določeno mero reprodukcije spletnih skupnosti (Best in Krueger 2006; Preece in Maloney - Krichmar 2003). Če privzamemo

Fukuyamovo opredelitev (1995), potem je zaupanje pričakovanje članov skupnosti glede regularnega, poštenega in kooperativnega vedenja v tej skupnosti. Uspešne spletne skupnosti so tiste, ki jim uspe zgraditi dovolj visoko raven zaupanja med uporabniki, tako da lahko ti brezskrbno in učinkovito gradijo ter delijo skupnostne dosežke v obliki znanja, izpolnjujočih se medosebnih odnosov itd. Tovrstne skupnosti so uspešne zato, ker zaupanje spodbuja nadaljnjo participacijo obiskovalcev skupnosti, ki je na ravni vsakdanjega delovanja članov vidna v objavljanju sporočil, datotek z relevantnimi informacijami in povezav (Chan in dr. 2004). Ko člani skupnosti zmanjšajo intenziteto participacije, ko vedno manj uporabnikov pošilja sporočila v skupnost, takrat se začne krčiti družbena baza skupnosti, kar lahko vodi v njeno pešanje in propad. Vendar, kakor trdijo raziskave, dokler skupnosti uspe ohranjati visoko stopnjo integracije članov prek gojenja oziroma ohranjanja občutka pripadnosti in medsebojnega zaupanja, potem njeno preživetje ni vprašljivo. Kako pa lahko spletna skupnost ohranja prisotnost teh dveh vitalnih elementov?

3 Regulacija, ugled in identiteta

Občutek pripadnosti in zaupanje med člani skupnosti se ne razvijeta naključno, temveč sta rezultat procesov ustvarjanja identitet, skupnega simbolnega prostora, skupnih interesov in vrednot, zgrajenih normativnih struktur in regulacijskih mehanizmov ter mehanizmov za pridobivanje in ohranjanje ugleda (Blanchard in Markus 2004; Burnett in Bonnici 2003; Etzioni 2004). Računalniško posredovan prostor za skupinsko komuniciranje pridobi lastnosti skupnosti prek družbene dinamike, ki se odvija med člani skupnosti, kakor tudi prek odločitev upravljavcev skupnosti. Vsak prostor skupinskega komuniciranja ima namreč svojega ustanovitelja (zasebne ali javne organizacije, podjetja, člani), ki tudi določi upravljavca. Slednji je pri postavitvi in nastavitvah spletnega prostora za skupinsko komuniciranje postavljen pred številne dileme in z njimi povezane odločitve, ki zavedno ali nezavedno vplivajo na naravo družbene dinamike in izgradnjo morebitne skupnosti. Upravljavec ima tako med drugim možnosti, da določi: a) »odprtost« komunikacijskega prostora (kdo lahko bere in kdo lahko objavlja sporočila); b) pravila identifikacije (katere osebne podatke mora morebitni član objaviti, možnost izdelave osebnega profila, (ne)spodbujanje k objavi osebne fotografije); c) pravila delovanja in komuniciranja ter njihovo uveljavljanje (pristojnosti moderatorjev, izpostavljenost pravil, načini prijavljanja kršitev, opozarjanje udeležencev); č) oblike in načine komuniciranja (določitev javnih in zasebnih prostorov, različni kanali komuniciranja); d) mehanizme ugleda (možnost ocenjevanja prispevkov drugih članov, seznanja najbolj uglednih članov in največjih kršiteljev) in še številne druge možnosti, ki so odvisne tudi od tehnične platforme za skupinsko komuniciranje.

Vsi ti elementi lahko pomembno vplivajo na naravo spletnega komunikacijskega prostora, a za razvoj spletne skupnosti je, tako predvidevamo, najmanj enako pomembna družbena dinamika med člani skupnosti,³ ki vključuje normativne procese, strate-

3. Na dejstvo, da ima upravljavska strategija v primerjavi z interakcijskimi procesi med člani skupnosti omejen pozitiven vpliv na okrepitev družbene dinamike v spletnih skupnostih

gije predstavljanja sebstva, naravo interakcije ipd. V literaturi se kot glavni gradniki družbenih procesov, ki imajo za posledico družbeno kohezijo in zaupanje, omenjajo normativno-regulativne strukture in z njimi povezani mehanizmi ugleda ter identitetni procesi.

3.1 Norme in regulacija

Ena najbolj pogosto citiranih opredelitev spletnih skupnosti te opredeljuje kot »skupino ljudi, ki se organizira na spletu z določenim namenom in je vodena z normami ter pravili« (Preece v Preece in Maloney - Krichmar 2005: 2). Da norme in pravila nastopajo v opredelitvi skupnosti, ni presenetljivo, saj so upravljavci in uporabniki na osnovi številnih slabih izkušenj prišli do ugotovitve, da je treba svobodo individualnega delovanja deloma omejiti, saj je le tako zagotovljena svoboda delovanja vsem članom skupnosti. Dokumentirani so številni primeri, ko so skupnosti razpadle zaradi deviantnega vedenja peščice njenih članov (Joinson in Dietz - Uhler 2002) ali pa so zaradi zgrajenih normativnih mehanizmov deviantne člane uspešno sankcionirale in resocializirale (npr. Birchmeier in dr. 2005). S tem, ko člani skupnosti pridobijo mehanizem, skozi katerega prepoznajajo, kaj je v določenem kontekstu zaželeno in kaj ne, so lahko ravno norme vezivno tkivo, ki drži skupino skupaj in gradi zaupanje ter pripadnost (Burnett in Bonnici 2003; Petrovčič in Petrič 2005).

V spletnih skupnostih lahko ločimo formalne norme ali pravila in neformalne norme (Petrovčič in Petrič 2005). Prve se nanašajo na pravila, ki so zapisana v forumskih dokumentih (npr. statutu) in nedvoumno opredeljujejo namene ter pravila delovanja skupine. Ta pravila variirajo med skupnostmi, v splošnem pa se nanašajo na splošne norme kulturnega vedenja, avtorske pravice, pravno in kazensko odgovornost upravljavcev ter članov skupnosti, pa tudi pogoje za vključitev v skupnost. Neformalne norme so po drugi strani nepisana pravila delovanja, ki so družbeno konstruirana med interakcijo med člani skupnosti in so pogosto neizrečena in netematizirana (Postmes in dr. 1998). Če članom skupnosti ne uspe slediti formalnim, še bolj pa neformalnim normam, so deležni različnih sankcij, od bolj mehkih oblik (posmeh, ignoranca, opozorila) do strožjih (začasna ali trajna izločitev iz skupnosti). Nekateri avtorji (de Souza in dr. 2004) svetujejo, naj se formalna pravila oblikujejo v sodelovanju med upravljavcem/ustanoviteljem in člani skupnosti, saj imajo lahko formalna pravila, ki niso bila konsenzualno dorečena in sprejeta, za skupnost škodljive učinke. Neformalne norme, ki nastanejo med skupinsko dinamiko, se lahko prelijejo v formalno zapisana pravila in tovrstni regulativni mehanizmi ne le, da opredelijo meje dovoljenega vedenja v skupini,

---

– lahko pa ima izrazito negativne posledice, opozarja razvoj spletnega foruma Mobisux.com (<http://www.mobisux.com>). Mobisux.com je do avgusta 2007 z več kot 40.000 člani veljal za eno največjih slovenskih spletnih skupnosti. Sprememba lastništva in upravljavca v letu 2006, ki je prinesla nova moderatorska pravila, vsebinsko in organizacijsko prenavo, drugačno oglaševalsko strategijo in predvsem nadgradnjo tehnološkega vmesnika, je pri obstoječih članih najprej povzročila nezadovoljstvo, nato pa ogrozila nadaljnji razvoj foruma, saj so najbolj aktivni uporabniki samoiniciativno ustanovili nov spletni forum, imenovan Alter.si (<http://www.alter.si>), ki danes združuje prek 3.200 članov.

temveč tudi omogočajo grajenje močnejše skupinske identitete in zaupanja med člani (Burnett in Bonnici 2003; de Souza in Preece 2004).

Pravila se v skupnostih torej udejanjajo prek sankcioniranja odstopajočih delovanj s strani ostalih članov ali s strani moderatorjev⁴ (Preece in Maloney - Krichmar 2003). V zadnjem času se vedno bolj izpostavlja pomen pozitivnih sankcij, ki se udejanjajo prek t.i. mehanizmov ugleda (angl. *reputation systems*) (Chan in dr. 2004). Mehanizmi ugleda omogočajo članom, da so nagrajeni za delovanje, ki sledi formalnim ali neformalnim normam spletne skupnosti, in tako pridobivajo ugled ter prepoznavnost v skupnosti (Chan in dr. 2004). V sodobnih spletnih skupnostih se uporabljajo različni mehanizmi ugleda, kot so npr. nazivi, ocenjevanje prispevkov s strani uporabnikov, javno dostopna raven aktivnosti posameznika in sezname najbolj uglednih članov.

3.2 Identiteta in anonimnost

Za razumevanje vloge identitete v spletnih skupnostih je treba ločiti pojma *anonimnost* in *prepoznavnost*. Če so začetne obravnave anonimnosti izhajale iz izključujoče se delitve med fizičnim in kibernetiskim prostorom ter se navezovala na odsotnost kakršnihkoli povezav delovanja posameznika na internetu z njegovo osebno ali družbeno identiteto (npr. Turkle 1995), pa so sodobnejše razprave zvedle ta pojem na odsotnost istovetnosti posameznika po znakih, ki ga sicer identificirajo v fizičnem prostoru (ime in priimek, spol, starost, rasa, etnija ipd.) (Marx 1999). Prepoznavnost se po drugi strani nanaša na elemente osebne identitete, po katerih je posameznik prepoznaven drugim članom, čeprav ni nujno istoveten glede na svoje osebne podatke. Sodobne spletne platforme za komuniciranje in interakcijo omogočajo uporabniku izgradnjo javno dostopnega profila, v katerem mu običajno ni treba navajati osebnih podatkov, ampak svojo prepoznavnost določi s pomočjo t. i. avatarja, fotografije ali druge grafične predstavitve, imena ali nadimka, kraja bivanja, lahko pa tudi še seznama zanimanj, prijateljev, s podpisom, povezavo na blog ipd. Poleg tega se prepoznavnost nanaša tudi na družbeno identiteto, ki jo posameznik pridobi prek svojega delovanja v forumu, s pisanjem svojih sporočil in odzivanjem na trditve drugih članov. Posameznik se na ta način umesti v skupnost prek identitete, ki je sicer lahko anonimna, a nikakor ni začasna in nezavezujoča. Nekdo, ki je že dalj časa prisoten v neki skupnosti in je vložil čas in energijo v komuniciranje z drugimi člani skupnosti, ne more prekiniti svojega sodelovanja ali pa spremeniti svojega vedenja, ne da bi bil izpostavljen družbenemu pritisku s strani drugih članov. Ta pričakovanja, ki jih prinese s seboj zgodovina in prepoznavnost posameznikove spletne identitete, pomembno določajo način vstopanja v računalniško posredovano interakcijo v skupnosti. Po eni strani prepoznavnost kljub anonimnosti

---

4. Moderator skrbi za vsebino sporočil in tem ter vedenje uporabnikov v spletni skupnosti. Običajno ima možnost premikanja, preimenovanja, brisanja in zaklepanja tematskih niti (angl. *thread*), ki jih »moderira«, ter možnost spreminjanja sporočil (angl. *post*), če sporočilo ni napisano v skladu s pravili, ki veljajo v spletni skupnosti. V primeru hujših kršitev lahko moderator poskrbi tudi za tehnično izključitev člana iz skupnosti (angl. *ban*). Spletne skupnosti imajo v odvisnosti od svoje velikosti in vsebinskega profila lahko enega ali več moderatorjev.

omogoča članu avtonomno delovanje v spletni skupnosti, v kateri se ga drugi zavedajo (de Souza in dr. 2004), po drugi strani pa se poveča odgovornost delovanja zaradi občutljivosti na kršenje norm. Na ta način se v spletni skupnosti prek prepoznavnosti krepita tako občutek pripadnosti kakor tudi zaupanje. Z drugimi besedami, ko brezoblični nadimki dobijo podobe in obraz, postanejo prepoznani in znani drugim, s tem pa člani skupnosti do teh oseb dobijo občutek povezanosti in vzajemne obvezanosti (Blanchard in Markus 2004).

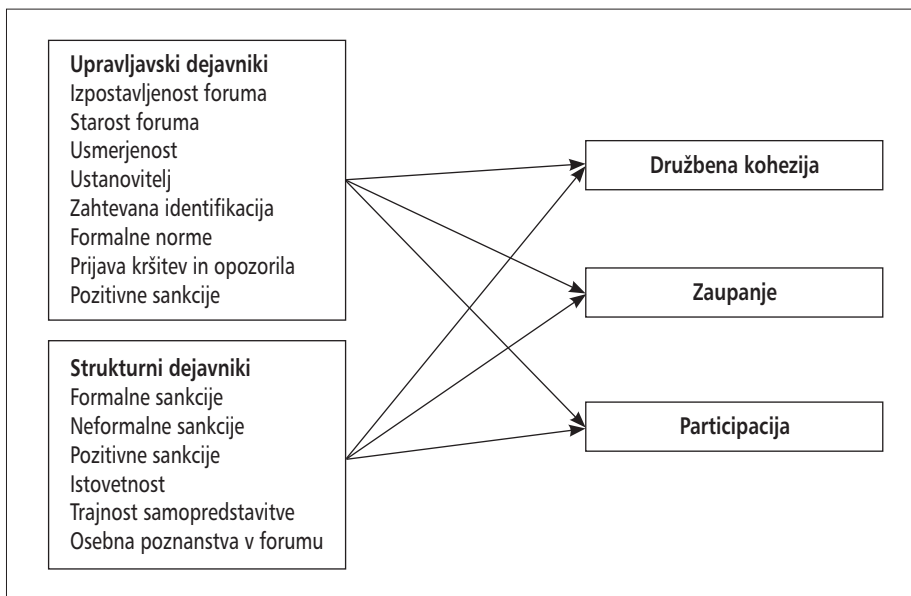
Ne nazadnje, v razpravi o identiteti in anonimnosti se je treba nasloniti še na en mit, ki je v dobršni meri preveval zgodnje razprave o skupinskih oblikah komuniciranja na internetu in »življenju na mreži« (Oblak 2000). Spletnim skupnostim se je namreč pogosto pripisovalo specifične lastnosti na račun njihove umeščenosti v kibernetski prostor in ločenosti od fizičnih prostorov. Zadnje študije pa kažejo ravno nasprotno, da družbenega delovanja v spletnih skupnostih ni mogoče ločiti od neposredovanih družbenih kontekstov (Ellison in dr. 2007; Lin 2007), saj je to delovanje tesno prežeto z družbeno realnostjo in odnosi izven računalniško posredovanega prostora. Prehajanje med kibernetskim prostorom in drugimi prostori ali komunikacijskimi kanali je dvojno: skupnost spodbuja srečevanja in komuniciranje med njenimi člani tudi v fizičnem svetu ali prek drugih kanalov (e-pošta, instant messenger, zasebna sporočila, Skype, mobilni in stacionarni telefon) ali pa spletna skupnost nastane na osnovi obstoječih odnosov med (nekaterimi) člani skupnosti. Na ta način se potencialni problemi anonimnosti še zmanjšajo.

4 Empirični vpogled v strukturne in upravljske dejavnike slovenskih spletnih forumov

4.1 Raziskovalni okvir

Empirično bomo preverjali tezo, ki jo lahko izluščimo iz zgoraj predstavljene teoretske razprave: *spletne skupnosti z zgrajenimi regulacijskimi mehanizmi, formalno in neformalno normativno strukturo, identifikacijskimi mehanizmi in prepoznavnimi člani bodo izkazovale večje medsebojno zaupanje med člani, višjo družbeno kohezijo in bolj intenzivno participacijo svojih članov*. Tezo preverjamo v sklopu celovitega preverjanja vpliva upravljskih in strukturnih dejavnikov na tri sidrišča spletnih skupnosti, ki je predstavljeno v spodnjem modelu (glej Sliko 1).

Slika 1: Pojasnjevalni model družbene kohezije, zaupanja in participacije v spletnih skupnostih z upravljavskimi in strukturnimi dejavniki.

4.2 Enota analize

Raziskava se osredotoča na spletne forume, ki jih je mogoče opredeliti kot spletne prostore skupinskega sinhronega in asinhronega komuniciranja, ki omogočajo javno in zasebno razpravo med člani, pri čemer je javna razprava vedno dostopna in predstavlja skupno zgodovino foruma. Obstajajo številne aplikacije za izgradnjo spletnih forumov (npr. phpBB, IP.Board, UBB.Threads, miniBB, vBulletin, SMF), ki pa so si podobne v zgoraj naštetih elementih in v tem, da omogočajo ustanovitelju/upravljavcu odločanje pri določanju številnih elementov, ki imajo specifične posledice za razvoj dinamike družbenih procesov v forumu.⁵

Spletni forumi so med slovenskimi uporabniki interneta izjemno priljubljeni, saj je denimo spomladi 2005 slaba polovica (49,8 %) rednih slovenskih uporabnikov interneta tovrstne forume že obiskala, medtem ko 61,2 % vsaj mesečnih uporabnikov spletnih forumov v njih vsaj mesečno tudi aktivno sodeluje s pisanjem sporočil (RIS 2005). Za razumevanje spletnih skupnosti na slovenskem delu interneta se tako zdi analiza tovrstnih spletnih prostorov za skupinsko komuniciranje relevantna. Osnovna enota analize so torej slovenski spletni forumi, pri čemer je bilo za merjenje nekaterih pojmov treba določiti tudi enote na drugi ravni, in sicer uporabnike spletnih forumov.

5. Analitična razprava o posledicah je predstavljena v uvodnem delu tretjega poglavja pričujočega besedila.

4.3 Vzorec in zbiranje podatkov

Preden opišemo način zbiranja podatkov, je treba pojasniti, da pojmi oziroma teoretske spremenljivke, ki nastopajo v hipotezah, odsevajo dve vrsti pojavov glede na njihov način obstoja. Prvo skupino sestavljajo *upravljavski dejavniki*, ki se nanašajo na objektivne lastnosti foruma in so običajno tesno povezani z odločitvami ustanovitelja/upravljavca. Drugo skupino pa tvorijo *strukturni koncepti*, ki se nanašajo na družbene strukture foruma in izhajajo iz interakcijske dinamike med člani skupnosti. Zaradi tega sta bila potrebna dva načina zbiranja podatkov, in sicer smo podatke za upravljavske dejavnike zbrali s kodiranjem objektivnih lastnosti, strukturni dejavniki pa so bili merjeni z uporabo spletnega vprašalnika, tako da so bile vrednosti odgovorov uporabnikov spletnih forumov v statističnih analizah agregirane na raven forumov.

Priložnostni vzorec spletnih forumov je bil določen na dva načina. Najpogosteje obiskani slovenski forumi so bili izbrani glede na reprezentativne podatke o obiskanosti slovenskih spletnih strani (MOSS 2007), še nekaj dodatnih forumov pa smo izbrali prek iskanja ključne besede »forum« v slovenskem spletnem iskalniku Najdi.si. Končni nabor je vključeval 84 spletnih forumov, za katere smo upravičeno predvidevali, da so najbolj obiskani slovenski spletni forumi. Na naslove administratorjev in urednikov teh forumov smo poslali e-pošto s prošnjo za objavo hipertekstovne povezave na spletni vprašalnik. Na prošnjo so se odzvali administratorji in/ali uredniki 69 forumov. Na anketo, ki je bila objavljena od julija do oktobra 2006, je nato v celoti odgovorilo 2.142 uporabnikov spletnih forumov. V analizo smo vključili samo tiste forume, katerih število anketirancev je bilo vsaj 15, tako da je bilo v končno analizo vključenih 61 forumov. Na teh 61 forumih smo nato izvedli še kodiranje upravljavskih dejavnikov.

4.4 Operacionalizacija pojmov

4.4.1 Družbena kohezija, zaupanje in participacija

Družbena kohezija je merjena prek občutka pripadnosti virtualni skupnosti (glej Tabela 1), ki sta ga Blanchard in Markus (2004) prilagodila posebnostim spletnih komunikacijskih prostorov na osnovi starejšega pojmovanja pripadnosti skupnosti iz socialne psihologije (McMillan in Chavis 1986). Pri aplikaciji omenjene operacionalne opredelitve smo izhajali iz pristopa, ki družbeno kohezijo opredeljuje na ravni vsakdanjega življenja (Filipović 2005). Na tej ravni je družbena kohezija obravnavana predvsem kot solidarnost in kolektivna identiteta (Novak 2001),⁶ za katero je bistven občutek enosti s skupino, pri čemer so ta občutenja zasidrana v skupnih aktivnostih in izkustvu, ki si ga člani skupine oz. skupnosti med seboj delijo. Po preverjanju zanesljivosti merskega

---

6. Nasprotno pa sistemski pristop (kamor sodita tudi teorija družbene kakovosti in evropski/politični pristop) obravnava družbeno kohezijo širše in jo povezuje tudi z državljanstvom, družbeno vključenostjo, »politično« enakostjo, državo blaginje ipd. (več glej v Filipović 2005).

instrumenta s faktorско analizo⁷ smo zato iz nadaljnje analize izločili indikatorje, ki so imeli nizko utež na prvem faktorju.⁸

Tabela 1: Indikatorji družbene kohezije, zaupanja ter zaznave formalnih, neformalnih in pozitivnih sankcij v spletnem forumu.

Indikatorji	Povprečje	Std. odk.	Faktorska utež
<i>Družbena kohezija</i>			
Člani foruma si delimo podobna prepričanja in vrednote.	2,92	1,11	0,56
Ne zanima me, kaj si drugi člani foruma mislijo o meni. #	2,98	1,05	0,38
Če pride v forumu do problemov, se vsi trudimo, da jih odpravimo.	3,08	1,06	0,70
Skoraj nobenega vpliva nimam na potek razprav v forumu. #	3,19	1,05	0,42
Člani foruma se dobro razumemo.	3,36	0,86	0,85
Delež pojasnjene variance (Cronbachov alfa)	39 % (0,73)		
<i>Zaupanje</i>			
V forumu se objavljajo zanesljive informacije.	4,15	0,77	0,77
V forumu si sodelujoči pomagajo z nasveti.	4,14	0,74	0,81
V forumu se večina sodelujočih pretvarja. #	3,43	0,87	0,46
Forum služi uporabnikom, da izživljajo svoje frustracije nad drugimi. #	3,63	1,06	0,54
Delež pojasnjene variance (Cronbachov alfa)	45 % (0,83)		
<i>Zaznava formalnih sankcij</i>			
V forumu imajo določeni člani pravico, da popravijo ali izbrišejo sporočila drugih.	3,45	1,61	0,43
V forumu so moderatorji, ki kaznujejo ali izločajo uporabnike, ki se ne držijo pravil.	3,93	1,28	0,78
Delež pojasnjene variance (Cronbachov alfa)	29 % (0,51)		
<i>Zaznava neformalnih sankcij</i>			
Člani foruma opozarjajo druge udeležence na neprimerno vedenje in izražanje.	4,08	1,00	0,41
V forumu se je treba držati določenih nenapisanih pravil.	3,60	1,19	0,61
Člani foruma ignorirajo sporočila, ki odstopajo od »forumskega bontona«.	2,62	1,10	0,40
Delež pojasnjene variance (Cronbachov alfa)	14 % (0,65)		

7. Za izračun faktorjskih uteži (tudi pri naslednjih merskih instrumentih) je bila uporabljena metoda glavnih osi (angl. *principal axis factoring*) s poševnokotno (angl. *oblimin*) rotacijo.

8. Izkazalo se je, da so ti indikatorji merili čustveno razsežnost pripadnosti skupnosti, kar za naš raziskovalni problem ni tako relevantno, saj številni avtorji opozarjajo na škodljive posledice pretežno čustvenega dela pripadnosti za posameznika in skupino (Best in Krueger 2006; Scott in Johnson 2005).

<i>Zaznava pozitivnih sankcij</i>			
S primernim vedenjem se da v forumu doseči status pomembnega člana.	3,17	1,31	0,54
Člani foruma spodbujajo k pisanju sporočil, ki so koristna za cel forum.	3,67	1,12	0,52
Če v forumu nekdo piše preudarno, ga ostali člani spoštujejo.	3,54	1,17	0,63
Delež pojasnjene variance (Cronbachov alfa)	12 % (0,68)		

Opomba: Respondenti so strinjanje s trditvami, ki so merile družbeno kohezijo, zaupanje in zaznavo sankcij v spletnem forumu, ocenili na petstopenjski lestvici, kjer 1 pomeni »sploh ne drži«, 5 pa »zelo drži«. Pri trditvah, ki so merile zaznavo formalnih, neformalnih in pozitivnih sankcij, je lestvica vsebovala tudi odgovor »ne vem« (vrednost 9), ki je bil v analizah rekodiran v vrednost 1 »sploh ne drži«, saj je bila z vsebinskega vidika odsotnost izoblikovanega stališča o prisotnosti različnih oblik sankcij interpretirana kot odsotnost zaznave formalnih, neformalnih in pozitivnih sankcij v spletnih forumih. Zapisane so samo faktorske uteži z vrednostjo, večjo od 0,4. Indikatorji označeni z #, imajo obrnjeno mersko lestvico.

Merski instrument za *zaupanje*, predstavljen v Tabeli 1, je bil zgrajen na osnovi opredelitve, ki govori o zaupanju kot pričakovanju kooperativnega in poštenega vedenja članov skupnosti (Fukuyama 1995). Merski instrument, ki smo ga prilagodili za spletne skupnosti, se izkaže za dovolj zanesljivega, tako da smo lahko indikatorje sešteli v skupni indeks zaupanja.

Participacija v spletnem forumu je bila merjena prek vprašanja »Kako pogosto pišete sporočila v ta forum?«, pri čemer je povprečna vrednost na vseh respondentih 4,32, standardni odklon pa 1,41, kar kaže na to, da imamo v vzorcu pretežno aktivne udeležence spletnih forumov, ki v povprečju objavljajo sporočila približno enkrat tedensko.⁹ Ko so bile vrednosti spremenljivke združene na raven forumov, je postala porazdelitev nekoliko manj razpršena, saj se je povprečna vrednost povečala na 4,48, standardni odklon pa zmanjšal na 0,74.

4.4.2 Strukturni dejavniki

Normativna struktura

Merski instrument je bil zgrajen z namenom izmeriti obstoj formalnih in neformalnih norm v spletnem forumu, pri čemer so bile norme merjene posredno prek zaznave obstoja sankcij, ki nezaželeno delovanja obsodijo ali kaznujejo, v primeru pozitivnih sankcij pa je posameznik za svoje delovanje nagrajen. Tako smo merili tri razsežnosti (glej Tabela 1): zaznavo formalnih sankcij, zaznavo neformalnih sankcij in zaznavo pozitivnih sankcij.

Faktorska analiza je potrdila diskriminantno in kovergentno veljavnost konstrukta, saj so se uporabljeni indikatorji osrediščili okrog treh razsežnosti, ki ustrezajo tistim, ki jih predvideva teorija. Čeprav so zanesljivosti merskih instrumentov na meji sprejemljivosti, jih kljub temu uporabljamo v nadaljnji obravnavi, saj so nižje vrednosti koeficienta zanesljivosti tudi posledica majhnega števila indikatorjev po posameznih razsežnostih merskega konstrukta (DeVellis 1991).

9. Respondenti so pogostost svoje participacije v spletnih forumih ocenili na šeststopenjski lestvici, kjer 1 pomeni »manj kot enkrat na leto«, 2 »nekajkrat na leto«, 3 »nekajkrat na mesec«, 4 »največ enkrat na teden«, 5 »večkrat na teden«, 6 pa »vsak dan«.

Istovetnost, prepoznavnost in trajnost samopredstavitve

Istovetnost članov foruma je bila merjena kot nasprotje anonimnosti (Marx 1999). Respondenti so namreč poročali o tem (glej Tabelo 2), ali pri komuniciranju v spletnih forumih uporabljajo svoje resnično ime, vzdevek, ki ga uporabljajo tudi v vsakdanjem življenju, avatar z osebno fotografijo, podpis, ki vključuje njihovo e-pošto ali povezavo na blog, ter resnične podatke v profilu. *Prepoznavnost* članov foruma je merjena kot uporaba elementov, ki omogočajo drugim članom, da posameznika prepoznavajo kot osebo z identiteto, pri čemer pa oseba ni istovetna resnični osebi. Iz rezultatov, predstavljenih v Tabeli 2, lahko ugotovimo, da pri delovanju v spletnih forumih 45,8 % respondentov ne uporablja vzdevka, ki bi spominjal na njihovo ime, priimek ali prostor, kjer bivajo, medtem kot več kot polovica (56 %) respondentov uporablja avatar.

Tabela 2: Indikatorji istovetnosti, prepoznavnosti in trajnosti samopredstavitve v spletnem forumu.

<i>Istovetnost in prepoznavnost: Udeleženec podaja ...</i>	Delež
svoje resnično osebno ime	32,9
vzdevek, ki ga uporablja tudi v vsakdanjem življenju	38,1
avatar s svojo osebno fotografijo	8,2
podpis, ki vključuje e-pošto ali povezavo na blog	14,6
resnične osebne podatke v profilu	53,5
vzdevek, ki ne spominja na ime, priimek ali prostor, kjer oseba živi #	45,8
avatar	56,0
podpis z razpoznavnim grafičnim ali besedilnim motivom	32,4
<i>Trajnost samopredstavitve: Udeleženec je spremenil ...</i>	
svoj vzdevek	22,3
svoj avatar	37,1
podatke v osebnem profilu	27,3
podpis z razpoznavnim grafičnim ali besedilnim motivom	26,3

Opomba: Respondenti so na vprašanja o prepoznavnosti v spletnem forumu odgovarjali z »da« (1) ali »ne« (0). Indikator označen z #, ima obrnjeno mersko lestvico.

Respondenti so strinjanje s trditvami, ki so merile trajnost njihove identitete v forumih, ocenili na tristopenjski lestvici, kjer 1 pomeni »ne«, 2 »da«, 3 pa »da, večkrat«, pri čemer sta bili v nadaljnjih analizah vrednosti 2 »da« in 3 »da, večkrat« rekodirani v vrednost 0.

Trajnost samopredstavitve

Trajnost samopredstavitve člana foruma je merjena kot nespremenljivost podatkov v osebem profilu v času posameznikovega članstva v forumu. V Tabeli 2 so predstavljeni deleži respondentov, ki so, odkar sodelujejo v spletnih forumih, že spremenili svoj vzdevek, avatar, osebni profil ali podpis. Največji delež (37,1 %) respondentov je že spremenil svoj avatar, manj kot četrtina (22,3 %) pa svoj vzdevek.

Osebna poznanstva v forumu

Z vprašanjem »Približno koliko članov foruma poznate tudi osebno?«¹⁰ smo želeli izmeriti, v kolikšni meri je interakcija v forumu izključno računalniško posredovana oziroma v kolikšni meri se dopolnjuje z interakcijo v neposredovanih družbenih kontekstih. Povprečje odgovora je bilo 1,81, standardni odklon pa 0,89.

Iz vseh zgoraj navedenih merskih instrumentov smo oblikovali indekse, ki predstavljajo vsote vrednosti zanesljivih indikatorjev. Spremenljivke, ki so bile uporabljene v nadaljnji analizi na ravni forumov, so bile izračunane kot povprečja indeksov vseh anketirancev za vsak forum posebej. Na ta način pridemo do naslednje porazdelitve spremenljivk na ravni forumov, ki je predstavljena v Tabeli 3.

Tabela 3: Povprečja in standardni odkloni odvisnih spremenljivk in neodvisnih strukturnih spremenljivk na ravni forumov.

	Povprečje	St. odk.	Minimum	Maksimum	Lestvica
<i>Odvisne spremenljivke</i>					
Družbena kohezija	3,3	0,5	2,3	4,4	1–5
Zaupanje med člani foruma	3,5	0,6	2,4	4,6	1–5
Participacija članov v forumu	3,5	0,7	1,0	4,5	1–5
<i>Neodvisne spremenljivke</i>					
Zaznane formalne sankcije	3,0	0,5	2,3	3,6	1–5
Zaznane neformalne sankcije	3,8	0,6	2,4	4,7	1–5
Zaznane pozitivne sankcije	3,5	0,4	2,6	4,1	1–5
Istovetnost članov	2,6	0,8	1,0	4,4	0–5
Prepoznavnost članov	1,5	0,5	0,3	2,2	0–3
Trajnost samopredstavitve	1,4	0,8	0,2	2,1	0–4
Osebna poznanstva v forumu	1,9	0,4	1,1	2,8	1–5

Opomba: $n = 61$.

Na osnovi agregiranih vrednosti neodvisnih in odvisnih spremenljivk lahko ugotovimo, da so slovenski spletni forumi zelo dinamična družbena okolja z dokaj razvitimi normativnimi in identifikacijskimi strukturami, pa tudi z elementi zaupanja (3,5) in kohezije (3,3), ključnimi za razvoj družbene integracije in reprodukcije skupnosti. V spletnih forumih je namreč v povprečju mogoče opaziti visoko stopnjo zaznave normativnih struktur, in sicer tako formalnih (3,0) kot neformalnih (3,8), ter nadpovprečno prisotnost družbene kohezije in zaupanja. Omenjena dejstva nakazujejo, da se v slovenskih spletnih forumih v interakcijske in komunikacijske procese vključujejo med seboj poznani in prepoznavni člani.

10. Respondenti so lahko delež članov foruma, ki jih poznajo tudi v *offline* življenju, ocenili s pomočjo petstopenjske lestvice, kjer vrednost 1 pomeni »nikogar«, 2 »manjšino aktivno sodelujočih«, 3 »približno polovico«, 4 »večino aktivno sodelujočih«, 5 pa »vse aktivno sodelujočec«.

4.4.3 Upravljavski dejavniki

Vrednosti spremenljivk, ki ustrezajo posameznim dejavnikom, so bile pridobljene glede na prisotnost/odsotnost elementov, razvidnih iz procesov in informacij, ki jih je moč opazovati v forumih. Spremenljivka *formalne norme* je tako seštevek naslednjih indikatorjev: a) obstoja pravil pri registraciji; b) obstoja posebej objavljenih pravil na neizpostavljenem mestu in c) obstoja posebej objavljenih pravil na izpostavljenem mestu. *Regulacija* je sestavljena iz dveh razsežnosti, pri čemer je prva razsežnost (*prijava kršitev in opozorila*) seštevek dveh indikatorjev: a) možnosti prijave kršenja norm moderatorju in b) možnosti javno dodeljenih opozoril uporabniku, druga razsežnost (*pozitivne sankcije*) pa je seštevek naslednjih dveh indikatorjev: a) možnosti dodeljevanja »zvezdic« kakovostnim sporočilom in b) obstoja seznama najbolj uglednih članov.

Identifikacija prav tako vsebuje dve razsežnosti, vendar smo v analizi uporabili le eno.¹¹ Upoštevali smo razsežnost *zahtevana identifikacija*, ki je seštevek naslednjih dveh indikatorjev: a) obstoja poziva k objavi pravega imena in b) obstoja poziva k objavi drugih osebnih podatkov.

Poleg tega so bile v analizo vključene še nekatere druge spremenljivke, ki so pomembne kot kontrolne spremenljivke v pojasnjevanju treh odvisnih spremenljivk.¹²

Vrednosti spremenljivk za posamezne forume so bile določene z opazovanjem in kodiranjem objektivnih lastnosti foruma, ki jih je mogoče enostavno razbrati, saj so javno dostopne registriranim uporabnikom. Forume sta neodvisno kodirala dva študenta in avtorja prispevka. Po razpravi o redkih neujemanjih je bila v vseh primerih dosežena 100 % medkoderska zanesljivost.

11. Izkaže se, da je razsežnost *mehanizmi prepoznavnosti* na vzorcu slovenskih spletnih forumov konstanta, saj vsi forumi omogočajo uporabnikom izdelavo osebne profila in objavo svojega avatarja.

12. Spremenljivka *usmerjenost foruma* je sestavljena iz dveh vrednosti: 0 – splošni, družabni forum; 1 – specifični, interesni, profesionalni forum. Spremenljivka *ustanovitelj* ima prav tako dve vrednosti: 0 – organizacija ali podjetje; 1 – samoiniciativno s strani članov. Spremenljivka *izpostavljenost* meri priljubljenost spletnega mesta, ki gosti forum, in je izračunana po podatkih podjetja Alexa the Web Information Company (<http://www.alexa.com/>). *Starost* foruma je izračunana kot število let od ustanovitve spletnega foruma do časa raziskave.

Tabela 4: Povprečne vrednosti in standardni odkloni upravljaljskih spremenljivk.

Upravljaljske spremenljivke	Povprečje	St. odk.	Minimum	Maksimum
Formalne norme	2,19	0,94	0	3
Prijava kršitev in opozorila	0,58	0,85	0	2
Pozitivne sankcije	0,46	0,65	0	2
Zahtevana identifikacija	0,50	0,74	0	2
Usmerjenost foruma #	0,56	0,50	0	1
Ustanovitelj #	0,48	0,50	0	1
Izpostavljenost	857	1446	5	8579
Starost foruma	3,9	1,82	1	9

Opomba: # povprečje predstavlja delež spletnih forumov z vrednostjo 1. $n = 61$.

Na vzorcu slovenskih spletnih forumov se izkaže (glej Tabela 4), da ustanovitelji oziroma upravljalci skrbijo za to, da so uporabniki seznanjeni s pravili komuniciranja in delovanja v prostoru, v katerega so se včlanili. Vsi spletni forumi, zajeti v vzorcu, namreč zahtevajo, da se uporabnik, ki želi pisati sporočila, registrira, medtem ko lahko sporočila berejo vsi, tudi neregistrirani uporabniki. Povprečna vrednost spremenljivke *formalne norme* kaže na to, da so s pravili foruma uporabniki seznanjeni ob registraciji, prav tako pa so ta objavljena na dovolj izpostavljenih mestih v forumu (na prvi strani ali pa v okviru posameznih tem). Elementi regulacije so manj prisotni, saj se v forumih izkoriščajo precej podpovprečno. Podobno je zahtevano identifikacijo, saj večina forumov od posameznika ne zahteva pravega imena ali pravih osebnih podatkov. Nadalje rezultati kažejo, da je v vzorcu 56 % forumov, ki so usmerjeni interesno, polprofesionalno ali profesionalno, medtem ko je približno polovica (48 %) forumov ustanovljenih s strani organizacije ali podjetja, druga polovica (52 %) pa s strani članov samih. Porazdelitev vrednosti spremenljivke *izpostavljenost*, ki meri obiskanost spletnega mesta, na katerem je forum, je zelo razpršena, saj so nekateri forumi zelo izpostavljeni, precej forumov pa je izpostavljenih manj. Forumi so v povprečju stari približno štiri leta, pri čemer je najstarejši forum iz vzorca na spletu prisoten že devet let, medtem ko je najmlajši star le leto dni.

5 Pojasnjevanje družbene kohezije, zaupanja in participacije

Za preverjanje hipotez o vplivu strukturnih in upravljaljskih dejavnikov na družbeno kohezijo, zaupanje in participacijo v spletnih forumih so bile uporabljene tri ločene multiple regresijske analize za vsako odvisno spremenljivko posebej. Multipla regresijska analiza je ustrezna metoda za analizo vpliva ene ali več neodvisnih spremenljivk na eno odvisno spremenljivko v primeru, ko je odvisna spremenljivka vsaj intervalna, neodvisne spremenljivke pa so nominalne, ordinalne ali intervalne (Dillon in Goldstein 1984). Ker nas je v okviru raziskovalnega vprašanja zanimala predvsem velikost/pomembnost vpliva neodvisnih spremenljivk na tri odvisne spremenljivke, so v Tabeli 5 predstavljene vrednosti standardiziranih regresijskih koeficientov in njihove statistične značilnosti.

Tabela 5: Rezultati regresijskih analiz s pripadajočimi ocenami standardiziranih regresijskih koeficientov, v katerih so družbena kohezija, zaupanje in participacija pojasnjeni s strukturnimi in upravljavskimi dejavniki spletnih forumov.

	Družbena kohezija			Zaupanje			Participacija		
	beta	t	p	beta	t	p	beta	t	p
Strukturni dejavniki									
Formalne sankcije	0,03	0,21	0,83	-0,09	0,69	0,49	0,01	0,09	0,93
Neformalne sankcije	0,15	1,42	0,16	0,29	1,93	0,06	0,34	2,74	0,01
Pozitivne sankcije	0,37	2,79	0,01	0,49	3,46	0,00	0,14	1,34	0,18
Istovetnost	0,34	2,70	0,01	0,29	1,97	0,05	-0,11	1,12	0,27
Prepoznavnost	0,08	0,46	0,65	-0,13	1,36	0,18	0,33	2,35	0,02
Trajnost samopredstavitve	0,17	1,50	0,14	0,39	2,81	0,01	-0,05	0,28	0,78
Osebna poznanstva v forumu	0,28	1,89	0,06	0,13	1,39	0,17	0,27	1,87	0,07
Upravljavski dejavniki									
Izpostavljenost foruma	-0,09	0,86	0,39	0,01	0,07	0,94	-0,11	0,98	0,33
Starost foruma	0,01	0,04	0,97	0,03	0,22	0,83	-0,14	1,22	0,23
Usmerjenost	0,07	0,45	0,65	0,19	1,52	0,14	0,02	0,14	0,89
Ustanovitelj	0,23	1,72	0,09	0,24	1,73	0,09	0,03	0,18	0,86
Zahtevana identifikacija	-0,02	0,06	0,95	-0,07	0,79	0,43	-0,13	1,39	0,17
Formalne norme	-0,24	1,79	0,08	-0,10	0,91	0,37	-0,03	0,24	0,81
Prijava kršitev in opozorila	-0,05	0,37	0,72	-0,01	0,07	0,94	0,05	0,35	0,73
Pozitivne sankcije	0,03	0,15	0,88	0,02	0,14	0,89	0,06	0,38	0,71
Kontrolne spremenljivke									
Starost članov	0,08	0,60	0,55	0,15	1,37	0,18	-0,01	0,03	0,98
Izobrazba članov	-0,03	0,18	0,85	-0,04	0,31	0,76	-0,07	0,43	0,67
Delež moških članov	-0,22	1,69	0,10	-0,25	1,89	0,06	-0,06	0,47	0,64
sig. (F)		***			***			***	
R2		0,49			0,52			0,41	

Opomba: *** $p < 0,01$. $n = 61$.

Na stopnjo družbe kohezije v forumu v največji meri pozitivno vplivajo izvajanje pozitivnih sankcij v forumu ($\beta = 0,37$, $p = 0,01$), istovetnost članov foruma ($\beta = 0,34$, $p = 0,01$) in osebna poznanstva med člani ($\beta = 0,28$, $p = 0,06$).¹³ Med upravljavskimi spremenljivkami ima način ustanovitve foruma pozitiven učinek na družbeno kohezijo, saj obstaja večja verjetnost, da bodo člansko ustanovljeni forumi bolj kohezivni

13. V raziskavi obravnavamo kot statistično značilne tiste standardizirane regresijske koeficiente, katerih statistične značilnosti so manjše od 0,10, kar se zdi upravičena odločitev glede na velikost vzorca. Vsekakor pa je treba interpretacijo koeficientov s statistično značilnostjo med 0,05 in 0,10 jemati informativno, in ne konkluzivno.

(beta = 0,23, p = 0,09) kot pa forumi, ki so bili ustanovljeni s strani podjetja ali druge javne oziroma zasebne organizacije. Na družbeno kohezijo v forumu imajo negativen učinek preveč izpostavljenih pravila delovanja v forumu (beta = -0,24, p = 0,08). Kažeta se tudi šibka pozitivna učinka zaznave neformalnih sankcij (beta = 0,15, p = 0,16) in trajnosti samopredstavitev članov foruma (beta = 0,17, p = 0,14) na družbeno kohezijo, vendar slednja nista statistično značilna. Med kontrolnimi spremenljivkami ima pri nemajhnem tveganju (10 %) statistično značilen vpliv na družbeno kohezijo samo spolna struktura foruma (beta = -0,22, p = 0,10). Ocene regresijskih koeficientov govorijo v prid dejstvu, da se s povečevanjem deleža moških članov znižuje družbena kohezija v forumih, medtem ko starost in izobrazba članov ne vplivata na njeno prisotnost oziroma odsotnost.

Kot pri družbeni koheziji je tudi pri medsebojnem zaupanju med člani foruma prisoten statistično značilen pozitiven vpliv zaznave neformalnih negativnih sankcij (beta = 0,29, p = 0,06), še bolj pa neformalnih pozitivnih sankcij (beta = 0,49, p < 0,01). Na vzpostavitev in ohranjanje zaupanja v forumih imajo srednje močen pozitiven vpliv tudi izgrajene identitetne strukture: bolj kot so člani foruma istovetni (beta = 0,29, p = 0,05) in bolj kot so njihove samopredstavitve konsistentne (beta = 0,39, p = 0,01), večje bo medsebojno zaupanje med njimi. Podobno kot v primeru družbene kohezije ima pozitiven vpliv tudi samoiniciativna ustanovitev foruma s strani članov (beta = 0,24, p = 0,09), medtem ko ima osebno poznanstvo med člani foruma šibek, a statistično neznačilen vpliv (beta = 0,13, p = 0,17). Podobno šibek in neznačilen vpliv je mogoče opaziti tudi v primeru usmerjenosti foruma (beta = 0,19, p = 0,11) in prepoznavnosti članov foruma (beta = -0,13, p = 0,18). Na tem mestu je treba opozoriti, da se kaže negativen vpliv prepoznavnosti, kar pomeni, da prepoznavnost članov foruma (brez njihove istovetnosti) znižuje medsebojno zaupanje. Med kontrolnimi spremenljivkami se kaže šibek vpliv spolne strukture (beta = -0,25, p = 0,06) in starosti članov foruma (beta = 0,15, p = 0,18), pri čemer je slednji neznačilen.

Participacija članov v forumu je v največji meri odvisna od zaznave neformalnih (vendar le negativnih) sankcij (beta = 0,34, p = 0,01), prepoznavnosti sicer anonimnih članov (beta = 0,33, p = 0,02) in osebnih poznanstev med člani foruma (beta = 0,27, p = 0,07). Upravljalvske odločitve nimajo neposrednega vpliva na obseg, intenzivnost in oblike participacije v forumu; lahko pa rečemo, da se iz rezultatov analiz nakazuje šibek negativen vpliv zahtevane identifikacije (beta = -0,13, p = 0,17).

Strukturne in upravljalvske spremenljivke skupaj zelo dobro pojasnijo vse tri odvisne spremenljivke, saj je z njimi mogoče pojasniti 49 % variabilnosti družbene kohezije v forumu, 52 % medsebojnega zaupanja članov in 41 % njihove participacije.

6 Razprava in sklepi

Namen prispevka je bil ponuditi empirični vpogled v najpomembnejše dejavnike, ki omogočajo vzpostavitev družbene kohezije, zaupanja in participacije v slovenskih spletnih forumih, pri čemer lahko omenjene dejavnike pojmuje kot ključne elemente reprodukcije spletne skupnosti. Forumi, ki jim uspe zgraditi kohezijo in zaupanje med

člani in za katere je značilna visoka stopnja participacije, imajo zagotovljeno določeno mero kontinuitete, saj se njihovi člani vračajo v te prostore, jih vključujejo v svoje vsakdanje življenje v sferah dela, družine in prostega časa, v njih vzpostavljajo in iz njih črpajo družbene odnose, identiteto in znanje, hkrati pa v te prostore tudi vložijo del sebe, svojega znanja. Spletni forumi torej niso brezmejni, iz sveta vsakdanjega življenja iztrgani laboratoriji za osmišljanje družbenih, kulturnih in identitetnih sprememb (Turkle 1995; Poster 1995), marveč so dinamična družbena okolja, v katerih se posamezniki prek asinhronega in sinhronega interaktivnega družbenega delovanja povezujejo v bolj ali manj stabilne skupnosti, ki temeljijo na skupni prostorski določenosti, zaupanju in etični zavezanosti. Strukturo in dinamiko teh oblik družbenega delovanja določajo tako upravljavski posegi kot družbene strukture, ki so rezultat interakcijske dinamike v forumih. Čeprav so upravljavske odločitve zelo pomembne, je interakcijska dinamika, sestavljena iz normativnih in identitetnih procesov, tista, ki najpomembneje določa strukturne pogoje za vzpostavitev, ohranjanje in krepitev družbene kohezije ter zaupanja med člani spletnih skupnosti. Upravljavci z izborom tehnološke platforme, določitvijo formalnih pravil in dostopnostjo elementov samopredstavitve postavijo le »sistemski« okvir za oblikovanje celovitega normativnega konteksta.

Izbor ustreznih moderatorskih strategij, določitev jasnih pravil kaznovanja in izvajanja drugih oblik pozitivnih in/ali negativnih oblik formalnih sankcij nikakor niso dovolj za oblikovanje občutka skupnosti. Prisotni morajo biti interakcijski procesi in oblike komuniciranja, v katerih se uporabniki forumov sami vključujejo v razprave o tem, kaj je dopustno, zaželeno, nezaželeno ipd. Sklicujoč se na Wittgesteina, bi lahko dejali, da za oblikovanje normativnega konteksta v spletnih skupnostih ni pomembno samo to, da člani skupnosti formalno pravilo prepoznajo in mu pripisujejo enak pomen kot drugi člani, temveč da je za vsakega člana pravilo, za katerega v forumu obstaja pomenska konvencija, intersubjektivno veljavno. Izhajajoč iz tukajšnje analize, je mogoče trditi, da je učinek formalnih norm vsaj na prisotnost družbene kohezije med člani spletnih forumov celo negativen. Negativne posledice »prisilne institucionalizacije« (de Souza in dr. 2004) se odražajo v spremenjenosti koordinacije interakcijskih procesov – od deliberativnega razpravljanja k strateškemu iskanju informacij (Petrovčič in Petrič 2005), v razkroju obstoječih oblik družbenosti (Petrič 2006) ter posledično v osipu aktivnega članstva in upadu obiskanosti spletnega mesta.

Samopredstavitveni elementi imajo različne učinke na družbeno kohezijo, zaupanje in participacijo. Prepoznavnost članov skupnosti povečuje participacijo, a znižuje zaupanje, medtem ko istovetnost ravno obratno zvišuje zaupanje in kohezijo ter znižuje (sicer ne značilno) participacijo. Ob tem je za ohranjanje zaupanja, pri vzpostavitvi katerega je še posebej izpostavljen procesni vidik postopnosti (Fukuyama 1995), še toliko bolj pomembno, da člani spletnih forumov niso le »ljudje z obrazi« (Goffman 1959), temveč da so to ljudje s koherentnimi, trajnimi obrazi. Trajnost samopredstavitve v interakciji z normativnimi kontekstom je osnova za okolje, ki skupnosti omogoča opredelitev družbenega statusa posameznih (skupin) uporabnikov glede na njihov ugled, vpliv, moč, »forumsko zgodovino«, strukturo in obseg njihovih aktivnosti. Upoštevajoč različen učinek istovetnosti in prepoznavnosti na tri sidrišča spletnih skupnosti, ostaja

odprto vprašanje, kaj si upravljavci bolj želijo – forum s člani, ki se predstavijo z istovetnimi podatki, v katerem sta prisotni velika kohezija in zaupanje, a bolj previdna in zato manj intenzivna participacija, ali forum z anonimnimi člani, kjer je prisotna visoka stopnja participacije, a nižja raven zaupanja in družbene kohezije. Zavedati se moramo, da ima izbrani pozitivistični pristop svoje omejitve pri raziskovanju zgornje dileme – najbrž bi bilo treba za oblikovanje celovitega odgovora v raziskovalni okvir vključiti tudi kvalitativne metode (npr. poglobljene intervjuje z administratorji, moderatorji in člani).

Podobno kot pri upravljavskih vidikih normativnih struktur se torej v spletnih forumih tudi pri elementih samopredstavitve kaže omejen doseg upravljavskih posegov v dinamiko družbenih procesov. Uporabniški profili so le tehnološki vmesniki za kreativno družbeno in posameznikovo sposobnost vlaganja v razvoj avtentičnih, istovetnih in trajnih samopredstavitvev. Takšne ugotovitve glede dejavnikov, povezanih s participacijo v spletnih skupnostih, imajo širše epistemološke implikacije, saj na konceptualni ravni odpirajo vprašanje o smeri vzročno-posledičnega odnosa, ki je predstavljen v pričujočem teoretskem modelu: Ali niso morda participacija, družbena kohezija in zaupanje strukturni pogoji za to, da forum postane bolj normativno strukturiran, delovanje v njem pa bolj istovetno? Upoštevajoč učinke upravljavskih in strukturnih dejavnikov na kohezijo in zaupanje, velja morda razmišljati o »forumski realnosti« kot o presečišču družbene strukture in delovanja,¹⁴ v katerem formalne strukture spletnih skupnosti usmerjajo družbeno delovanje svojih članov, hkrati pa ponujajo možnosti, da slednji s svojim kreativnim delovanjem vplivajo na obstoječe strukture in jih posledično tudi preoblikujejo.

Za konec je treba izpostaviti še prežemanje spletnih skupnosti s siceršnjimi »offline« socialnimi krogi. Tudi na slovenskem spletu konvergentna narava računalniško posredovanega komuniciranja korenito spreminja obstoječe načine komuniciranja. Članstvo v slovenskih spletnih forumih se v določeni meri prekriva s članstvom v družbenih skupinah izven kibernetnega prostora, kar lahko pomembno pripomore, tako kažejo rezultati, k izgradnji skupnosti z visoko stopnjo družbene kohezije in zaupanja. Še več, ker so spletni forumi javno dostopni na svetovnem spletu in omogočajo prosti dostop do informacij ter neovirano vključitev v razprave, postajajo s tem odprti za vzpostavitev novih družbenih vezi, ki se prelivajo tudi v druge komunikacijske kanale. Na ta način se zdi, da pritrujemo ugotovitvam o povezanosti interneta in socialnega kapitala (Best in Krueger, 2006; Ellison in dr. 2007; Scott in Johnson 2005), vendar pa je hkrati potrebno opozorilo. Enostavnost vstopanja v spletne skupnosti in izstopanja iz njih omogoča internetnim uporabnikom sestaviti obsežen *individualni* portfelj socialnega kapitala, ki pa zaradi pogoste odsotnosti recipročnih družbenih vezi (v kibernetnem prostoru in

---

14. Omenjeni epistemološko pogled se zdi najbližje konceptualnim izhodiščem predstavljenega teoretskega modela spletnih skupnosti. Če upravljavske dejavnike razumemo kot del družbene strukture, strukturne dejavnike pa kot rezultate interakcijskih procesov oziroma družbenega delovanja članov spletnih skupnosti, lahko ugotovimo, da pričujoči model združuje oba pogleda in s tem zaobjame vsaj del kompleksnosti družbene realnosti v omenjenih prostorih.

zunaj njega) ne lajša koordiniranih delovanj, ki bi izboljšala učinkovitost družbe kot celote, kar Putnam (2000) razume kot bistvo socialnega kapitala.

Zahvala

Zahvaljujemo se lastnikom, administratorjem in moderatorjem 69 slovenskih spletnih forumov, ki so se odzvali na najino prošnjo in z objavo pasic (oglasnih sporočil) ter hipertekstovnih povezav na spletno anketo in dostopom do informacij o upravljaljskih lastnostih spletnih skupnosti, v katerih delujejo, omogočili izvedbo raziskave.

Literatura

- Bauman, Zigmund (2002): *Tekoča moderna*. Ljubljana: *cf.
- Best, Samuel J., in Krueger, Brian S. (2006): Online Interactions and Social Capital: Distinguishing between New and Existing Ties. *Social Science Computer Review*, 24 (4): 395–409.
- Birchmeier, Zachary, Joinson, Adam N., in Dietz - Uhler, Beth (2005): Storming and Forming a Normative Response to a Deception Revealed Online. *Social Science Computer Review*, 23 (1): 108–121.
- Blanchard, Anita L., in Horan, Tom (1998): Social Capital and Virtual Communities. *Social Science Computer Review*, 16 (3): 293–307.
- Blanchard, Anita L., in Markus, Lynn M. (2004): The Experienced »Sense« of a Virtual Community: Characteristics and Processes. *The Data Base for Advanced in Information Systems*, 35 (1): 64–71.
- Burnett, Garry, in Bonnici, Laurie (2003): Beyond the FAQ: Explicit and Implicit Norms in Usenet Newsgroups. *Library & Information Science Research*, 25 (3): 333–351.
- Chan, Calvin M. L., in dr. (2004): Recognition and Participation in a Virtual Community. *Proceedings of the 37th Hawaii International Conference on System Sciences*. Dostopno prek: <http://www.hsw-basel.ch/iwi/publications.nsf/id/282> (1. 2. 2008).
- De Souza, Clarisse S., in dr. (2004): Compulsory Institutionalization: Investigating the Paradox of Computer-supported Informal Social Processes. *Interacting with Computers*, 16 (4): 635–656.
- De Souza, Clarisse S., in Preece, Jennifer (2004): A Framework for Analyzing and Understanding Online Communities. *Interacting with Computers*, 16 (3): 579–610.
- DeVellis, Robert F. (1991): *Scale Development*. London: Sage.
- Dillon, William R., in Goldstein, Matthew (1984): *Multivariate Analysis: Methods and Applications*. New York: John Wiley & Sons.
- Ellison, Nicole B., Steinfield, Charles, in Lampe, Cliff (2007): The Benefit of Facebook »Friends«: Social Capital and College Students' Use of Online Social Network Sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12 (4): 1143–1168.
- Etzioni, Amitai (2004): *The Common Good*. Cambridge: Polity Press.
- Ferlander, Sara, in Timms, Duncan (1999): Computer-Supported Community Networks and Social Cohesion. V K. Stathis (ur.): *Local Nets, Community-based Interactive Systems: Proceedings of the International Workshop on Community-based Interactive Systems*: 43–57. Siena: i3 net.
- Filipović, Maša (2005): Analiza koncepta družbena kohezija skozi prizmo ločitve vsakdanjega sveta in sistema. *Družboslovne razprave*, XXI (48): 159–175.

- Fukuyama, Francis (1995): *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- Goffman, Erving (1959): *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday Anchor Books.
- Hagerty, Bonnie M., in dr. (1996): Sense of Belonging and Indicators of Social and Psychological Functioning. *Archives of Psychiatric Nursing*, 10 (4): 235–244.
- Galston, William A. (1999): (How) Does the Internet Affect Community? Some Speculations in Search of Evidence. V E. C. Kamarck in J. S. Nye, Jr. (ur.): *Democracy.com? Governance in a Networked World*: 45–62. Hollis: Hollis.
- Jones, Quentin (1997): Virtual Communities, Virtual Settlements & Cyber-Archaeology: A Theoretical Outline? *Journal of Computer-mediated Communication*, 3 (3). Dostopno prek: <http://www.blackwell-synergy.com/loi/jcmc> (1. 2. 2008).
- Joinson, Adam N., in Dietz - Uhler, Beth (2002): Explanations for the Perpetration of and Reactions to Deception in a Virtual Community. *Social Science Computer Review*, 20 (3): 275–289.
- Kling, Rob, in dr. (2000): *Learning from Social Informatics: Information and Communication Technologies in Human Contexts*. Indiana University: Center for Social Informatics. Dostopno prek: http://rkcsi.indiana.edu/media/SI_report.pdf (1. 2. 2008).
- Lenhart, Amanda, in dr. (2007): *Teens and Social Media*. Pew Internet & American Life Project. Dostopno prek: http://www.pewinternet.org/PPF/r/230/report_display.asp (1. 2. 2008).
- Lin, Hsiu-Fen (2007): The Role of Online and Offline Features in Sustaining Virtual Communities: An Empirical Study. *Internet Research*, 17 (2): 119–138.
- Marx, Gary T. (1999): What's in a Name? Some Reflections on the Sociology of Anonymity. *The Information Society*, 15 (2): 99–112.
- McMillan, David W., in Chavis, David M. (1986): Sense of Community: A Definition and Theory. *Journal of Community Psychology*, 14 (1): 6–23.
- MOSS (2007): Poročilo MOSS – Merjenje spletne obiskanosti, jesen 2007. Dostopno prek: http://www.soz.si/projekti_soz/moss_merjenje_obiskanosti_spletnih_strani/ (31. 1. 2008).
- Novak, Mojca (2001): Socialna kohezija v primežu prenovljenega pojmovanja. *Družboslovne razprave*, XVII (36): 23–37.
- Oblak, Tanja (2000): Mitske podobe o »živiljenju na mreži«: od poljubnih identitet do izgubljenih skupnosti v kibernetnem prostoru. *Teorija in praksa*, 36 (6): 1052–1068.
- Petrič, Gregor (2006): Conceptualizing and Measuring the Social Uses of the Internet: The Case of Personal Web Sites. *The Information Society*, 22 (5): 291–301.
- Petrovčič, Andraž, in Petrič, Gregor (2005): Komunikativna racionalnost kot integracijska oblika družbenega delovanja v spletnih forumih. V T. Krpič (ur.): *Varnost in tveganja v sodobni slovenski družbi*. Dostopno prek: <http://www.sociolosko-drustvo.si/> (31. 1. 2008).
- Pfeil, Ulrike (2007): Online Social Support for Older People. *Sigaaccess Newsletter*, 88 (1): 3–8. Dostopno prek: http://www.sigaccess.org/newsletter/june07/june07_02.pdf (2. 2. 2008).
- Poster, Mark (1995): *The Second Media Age*. Cambridge: Polity Press.
- Postmes, Tom, Spears, Russell, in Lea, Martin (1998): Breaching or Building Social Boundaries? SIDE-effects of Computer-mediated Communication. *Communication Research*, 25 (6): 689–715.
- Preece, Jennifer, in Maloney - Krichmar, Diane (2003): Online Communities. V J. Jacko in A. A. Sears (ur.): *Handbook of Human-Computer Interaction*: 596–620. Mahwah: Lawrence Erlbaum.

- Putnam, Robert D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster Paperbacks.
- Rheingold, Howard (1993): *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. New York: Harper Perennial.
- RIS – Raba interneta v Sloveniji (2005): Poročilo o rezultatih ankete IKT SURS/RIS 2005 o družbenih in kulturnih vidikih virtualnih življenjskih stilov Slovencev. Dostopno prek: <http://elife.ris.org> (31. 1. 2008).
- Scott, James K., in Johnson, Thomas G. (2005): Bowling Alone but Online Together: Social Capital in E-Communities. *The Journal of the Community Development Society*, 36 (1): 1–18.
- Shang, Rong-An, Chen, Yu-Chen, in Liao, Hsueh-Jung (2006): The Value of Participation in Virtual Consumer Communities on Brand Loyalty. *Internet Research*, 16 (4): 398–418.
- Tönnies, Ferdinand (1999/1887): *Skupnost in družba*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Turkle, Sherry (1995): *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Touchstone.
- Wang, Yucheng, in Fesenmaier, Daniel R. (2004): Modeling Participation in an Online Travel Community. *Journal of Travel Research*, 42 (3): 261–270.
- Wellman, Barry, in Leighton, Barry (1979): Networks, Neighborhoods, and Communities: Approaches to the Study of the Community Question. *Urban Affairs Quarterly*, 14 (3): 363–390.

Naslova avtorjev:

Gregor Petrič

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede
Center za metodologijo in informatiko
Kardeljeva ploščad 5, Ljubljana
e-mail: gregor.petric@fdv.uni-lj.si

Andraž Petrovčič

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede
Center za metodologijo in informatiko
Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana
e-mail: andraz.petrovcic@fdv.uni-lj.si

Boštjan Mur

Vpliv spola na znanstveno produktivnost: Teoretična izhodišča in pregled študij

POVZETEK: Problematika žensk v znanosti se je v Sloveniji kar pogosto obravnavala, redkeje pa vprašanja, povezana z znanstveno produktivnostjo žensk. Članek prinaša vpogled v teorije, ki razlagajo neenakosti med spoloma v povezavi z znanstveno produktivnostjo, in obširen pregled tovrstnih empiričnih študij s področja sociologije (znanosti). Poudarek je predvsem na empiričnih študijah, ki pogosto prinašajo precej diametralne rezultate. Poleg tega skuša avtor osvetliti problematiko in razmere, s katerimi se ženske srečujejo na znanstveni poti, posebna pozornost je namenjena vprašanjem znanstvene kariere in uravnoveževanju te s skrbjo za družino. Čeprav se zdi, da je napredek v zadnjih nekaj desetletjih očiten, razmere vendarle niso take, kot bi si želeli.

KLJUČNE BESEDE: znanost, znanstvena produktivnost, znanstvena kariera, spol, ženske, spolna neenakost, položaj žensk

1 Uvod

Skozi zgodovino so se ženske, ki so se odločile za znanstveno kariero, soočale z mnogimi ovirami in oblikami diskriminacije. Znanost je bila definirana in dolgo časa tudi branjena kot izključno moška domena, v kateri za ženske, razen nekaterih izjem, praviloma ni bilo mesta; če pa se je vendarle našlo, je bilo precej nižjega položaja, manj ugledno in brez večjih vodstvenih pristojnosti. Miselnost, ki je tedaj prevladovala in danes še vedno ni povsem izkoreninjena, je vodilo prepričanje, da ženska ni primerna za znanstveno delo bodisi zaradi nekompetentnosti bodisi zaradi svoje narave oziroma položaja v družbi, kajti vloga ženske je bila povezana s skrbjo za družino oziroma moža. Zgodovinsko gledano, so se prve univerze v Evropi začele pojavljati v 12. in kasneje v 13. stoletju, za ženske pa so bila univerzitetna vrata zaprta vse tja do 19. stoletja, saj so prve evropske države dovolile ženskam vstop v drugi polovici 19. stoletja, nekatere pa šele v 20. stoletju, denimo Nemčija in Rusija. Jogan (2006) meni, da sicer večplastno vprašanje žensk v znanosti v grobem lahko razdelimo na dva vidika: kako je »drugi spol« dojet in upoštevan kot predmet znanstvene analize in presoje ter kakšen je položaj žensk kot neposrednih udeleženk v raziskovalni oziroma znanstveni dejavnosti.

Neenakovredne prisotnosti žensk v znanosti v 19. in prvi polovici 20. stoletja ne moremo pripisati slučajnosti niti pomanjkanju kvalitet za znanstvenoraziskovalno delo. V Združenih državah Amerike je bilo na primer pospešeno vključevanje žensk v

znanost v začetku 20. stoletja posledica rasti visokošolskega sistema in zatorej večjih zaposlitvenih možnosti za ženski srednji sloj ter na drugi strani rasti, birokratizacije in profesionalizacije ameriške znanosti in tehnologije (Harding 1990). Zaradi bodisi prikritih bodisi odkritih oblik diskriminatornega vedenja in delovanja prevladujočega spola, počasnih sprememb in izrazito nenaklonjenega sistema v znanosti sta se skozi ta čas izoblikovali dve značilni obliki segregacije. Prva, vertikalna segregacija, pojasnjuje upadanje deleža žensk z rastjo akademskih položajev in obratno, kar pomeni, da so ženske primarno na nižjih položajih, medtem ko druga oblika, horizontalna segregacija, razlaga večjo participacijo znanstvenic v t. i. ženskih znanostih, kjer imajo možnost lažje in hitreje uveljavitve (Harding 1990).

Vprašanjem razlik med spoloma v znanosti se je v preteklosti posvečalo kar nekaj pozornosti, še zlasti v zadnjih desetletjih 20. stoletja. Porast teoretskih in empiričnih objav beležimo od 70. let dalje, ko so se pričele pobude za enakopravnost žensk v znanosti, objave v slovenskem prostoru pa so se začele pogosteje pojavljati v 90. letih 20. stoletja. Prav tako je bilo opravljenih več študij o morebitnih razlikah med spoloma v razmerju do znanstvene produktivnosti ali širše, vprašanju žensk in/v znanosti, ki so, kot bomo prikazali v nadaljevanju, dale precej diametralne rezultate. Znanstvena produktivnost je namreč odvisna od številnih dejavnikov, zato je včasih težko najti prave razloge za jasno odkrite razlike, ki jih pokažejo empirični podatki.

Problematiki žensk v znanosti v zadnjem času precej pozornosti namenjajo tudi v Evropski uniji (EU). Med drugim je bila v ta namen ustanovljena posebna Helsinška skupina o ženskah v znanosti (*The Helsinki Group on Women in Science*), katere glavna naloga je diskusija in izmenjava izkušenj s področja znanstvene politike za izboljšanje položaja žensk v znanosti ter njihovega pravičnejšega in množičnejšega sodelovanja. Poleg tega skupina skrbi za zbiranje in analizo statističnih podatkov ter si prizadeva za večjo podporo raziskovanju s področja proučevanja spolov. Tak primer prikaza nacionalnih znanstvenih politik v državah EU, pridruženih članicah in nekaj drugih državah je pripravila Rees (2002), izdal pa ga je Direktorat za raziskave v EU. Kasneje je direktorat izdal še posebno poročilo o ženskah v znanosti v državah srednje in vzhodne Evrope ter Baltika (Blagojevič in dr. 2004), v katerem je zastopana tudi Slovenija.

Sicer se vprašanju žensk v znanosti nekaj pozornosti namenja tudi v Sloveniji. Formalni oziroma vladni odgovor na problematiko je marca 2001 dalo tedanje Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije, ko je bila po vzoru komisij iz tujine ustanovljena Komisija za uveljavitev vloge žensk v znanosti, ki ji trenutno predseduje prof. dr. Tamara Lah.¹

Pri nas je bilo objavljenih kar nekaj prispevkov, katerih problematika sega na področja enakopravnjšega vključevanja žensk v znanosti, nesorazmerne zastopanosti v akademski sferi, vprašanj, povezanih s prikrito in odkrito diskriminacijo, ipd. V marčevski številki revije Raziskovalec je bil leta 1997 objavljen sklop prispevkov odmevnih

---

1. Več na spletni strani: <http://www.mvzt.gov.si/index.php?id=5397> (1. 6. 2008). Dejavnosti komisije so bile obširneje že predstavljene v Jogan 2004; 2006, zato na tem mestu ostajamo le pri omembi.

slovenskih znanstvenic na temo ženske v znanosti. Po drugi strani moramo poudariti, da so študije, zlasti empirične, ki obravnavajo vprašanje spola v odnosu do znanstvene produktivnosti, precej redke. Tovrstno študijo je v diplomskem delu predstavil Mur (2002), ko je na primeru osmih raziskovalnih skupin opravil bibliometrijsko analizo. Rezultati niso pokazali večjih odstopanj v produktivnosti in odmevnosti objav med spoloma.

Temeljno oziroma pregledno delo je prikaz gospodovanja nad »drugim spolom«, ki je osrednja točka v Jogan (2001), v kateri se avtorica med drugim posveča tudi področju izobraževanja in ustvarjanja znanja. Bolj aplikativno naravnana je študija, ki jo je Jogan (1997) opravila med asistentkami in docentkami na Univerzi v Ljubljani (UL) in Univerzi v Mariboru. Sodelujočim je med drugim zastavila tudi vprašanje, kako – v skladu s sprejetimi nevtralnimi merili – ocenjujejo lastno znanstvenoraziskovalno uspešnost v primerjavi z moškimi kolegi. 60 % asistentk in 45 % docentk je menilo, da so enako uspešne, 11 % oziroma 20 % jih je menilo, da so uspešnejše, medtem ko je 29 % asistentk in 35 % docentk svojo uspešnost v primerjavi s kolegi ocenilo negativno. Študija je sicer razkrila mnoge vidike androcentričnega vedenja in kulture. Med pogostejšimi predmeti pritožb znanstvenic so bili na primer slabši delovni pogoji, obremenjenost z dodatnimi rutinskimi nalogami, povečana pedagoška obveznost, pomanjkljivo mentorstvo, neprimerno delovno okolje, destimulacija s strani kolegov ipd. Neredko so se srečevale z raznimi oblikami diskriminacije, naletete na celo paleto – v seksističnem polju splošno prepoznavnih in žal sprejetih – predsodkov, nekatere pa so bile tudi tarča bolj grobih oblik diskriminatornih praks.

2 Razlike med spoloma v znanstveni produktivnosti

2.1 Znanstvena produktivnost

Raziskovanje in objavljanje rezultatov, pridobljenih z znanstvenoraziskovalnim delom, je danes osnovno načelo delovanja v skoraj vsaki veji znanosti. Vemo, da se vse bolj uveljavlja evalvacija znanstvenoraziskovalnega procesa oziroma ocenjevanje na nižjih ravneh – nacionalni ravni, ravni ustanov, raziskovalnih skupin ali posameznih znanstvenikov. Znanstveno produktivnost najpogosteje merimo s številom objav, ki so plod znanstvenoraziskovalnega dela, pri čemer velja dodati, da je to precej grob način merjenja raziskovalne uspešnosti, še posebej, če ne upoštevamo kakovosti objav in števila avtorjev.

Treba je poudariti, da se veliko vidikov objavljanja kar precej razlikuje med posameznimi znanstvenimi disciplinami, kar pa velja tudi za citiranje. V naravoslovno-matematičnih in biomedicinskih vedah objavljanje v največji meri poteka v obliki člankov, kar za družbene in humanistične znanosti ne velja v tolikšni meri. Tehnika je že tradicionalno bolj naravnana v razvoj novih tehnologij, patentov in končnih izdelkov, bolj se povezuje tudi z industrijo, kar posledično pomeni, da je na teh področjih manj objav in zato manj citiranj. Za družbene in humanistične vede so značilne drugačne vrste raziskovanj, navadno dolgotrajnejše, poleg tega se redkeje objavljajo vmesni rezultati, kot je to v navadi pri t. i. trdih znanostih. Knjiga ima kot končni izdelek znanstveno-

raziskovalnega dela v družboslovju in humanistiki še vedno velik pomen in tudi večji delež, člankov je v primerjavi z laboratorijskim načinom raziskovanja manj. Treba pa je poudariti, da so nekatere discipline družboslovnih oziroma humanističnih znanosti bolj naravnane oziroma bližje trendu ostalih področij, kjer je objavljanje pogostejše in temelji predvsem na člankih.

Zaradi naštetih razlik je treba prilagoditi tudi evalvacijo znanstvenoraziskovalne uspešnosti. Predloge kazalnikov za posamezna znanstvena področja je pri nas leta 1999 pripravila projektna skupina pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (SAZU), med drugim tudi za družbene vede (Adamič in dr. 1999). Danes v Sloveniji področje urejajo posebni akti, na primer Pravilnik o kazalcih in merilih znanstvene in strokovne uspešnosti,² ki ga je sprejel upravni odbor Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), saj je ena izmed temeljnih nalog agencije tudi spremljanje in analiza izvajanja raziskovalne ter razvojne dejavnosti.

2.2 Splošni oris

V enem izmed »starejših« prispevkov Zuckerman in Cole (1975) nakazujeta, da se ženske na znanstveni poti srečujejo s »trojno kaznijo«, ki ovira njihovo delovanje in posledično vpliva na njihovo znanstveno produktivnost. »Kazni« se kažejo v naslednjih oblikah: preprekah s strani družbe, ker je znanost kulturno definirana kot neprimerna kariera za t. i. nežnejši spol; ženske, ki se odločijo za znanstveno kariero, so v protislovnem položaju zaradi splošno sprejete miselnosti, ki postavlja moške kompetence nad ženskimi; in oblikah diskriminatornih praks, s katerimi se ženske srečujejo v znanstvenem okolju. Mnoge študije so pokazale, da znanstvenice objavljajo manj v primerjavi z znanstveniki. Cole in Singer (1992) opozarjata, da so tovrstne razlike med spoloma prikazali rezultati že najmanj 50 študij, zato sta vprašanje razlik med spoloma v znanstveni produktivnosti označila za uganko. Reskin (1978a) ugotavlja, da je pri ženskah stopnja produktivnosti bolj odvisna od vmesnih spremenljivk, denimo od zaposlitvenega okolja, kolegialne podpore in priznanja, neformalne podpore, profesionalnih nagrad ipd. Poudariti je treba tudi dejstvo, da so nekateri dejavniki preprosto nemerljivi; za nekatere attribute ne moremo reči, da jih bomo z upoštevanjem določenih dejavnikov ali spremenljivk lahko identificirali.

Pri razumevanju in razlaganju razlik med spoloma moramo biti torej skrajno previdni, saj so razlike lahko posledica več dejavnikov,³ ki so povezani z znanstveno produktivnostjo. Long svari pred enopomenskim razlaganjem razlik v produktivnosti in podaja ilustrativen primer: »Na primer, če vemo, da v povprečju moški objavijo dvakrat več kot ženske, nam to ne zagotavlja potrebnega razumevanja, ali so te razlike nastale zaradi nesorazmernega števila žensk z nizko produktivnostjo, nesorazmernega števila moških z visoko stopnjo produktivnosti ali nekakšne kombinacije obeh« (1992: 160).

---

2. Dostopno prek: <http://www.arrs.gov.si/sl/akti/prav-znan-strok-uspesn-06.asp> (1. 6. 2008).

3. Ti dejavniki so lahko: starost, starost ob doktoratu, čas med diplomom in doktoratom, prestižnost programov, tip ustanove, akademski položaj, obseg pedagoškega dela, dostop do raziskovalnih virov in sredstev, financiranje itd.

Razlike lahko povzročijo različni procesi in dejavniki, po drugi strani pa posamezno orodje ali metoda, ki jo uporabimo brez kombiniranja z drugimi merjenji, ne more biti univerzalna.

Pomembno je tudi, da smo pri primerjavah pazljivi pri izbiri vzorcev. Če vzamemo za primer kandidate, ki so v določenem obdobju prejeli doktorski naziv, dobimo paleto skrajno različnih kariernih poti posameznikov, kar nedvomno vpliva na načine, nujnost in nenazadnje pogostost objavljanja. Kot ugotavljata Cole in Zuckerman (1992), lahko neenako razmerje med moškimi in ženskami, ki ostanejo v akademski sferi, povzroči pristranske rezultate, saj naj bi akademiki pogosteje objavljali v primerjavi z znanstveniki, zaposlenimi v industriji ali vladnem sektorju.

Dokaz, da je pomembnost karakteristik velika, sta našla Xie in Shauman (1998), ki sta ugotovila, da znanstvenice objavljajo manj, saj je manj verjetno, da imajo osebne značilnosti, strukturne položaje in vire, ki prispevajo k procesu objavljanja znanstveno-raziskovalnih rezultatov. Enakomernejša porazdelitev virov med spoloma je bila vidna v zadnjem obdobju zajete študije, in to zato, ker spremenljivke,⁴ ki sta jih vključila, niso več pokazale tolikšnega vpliva na rezultate. Vendar to hkrati ne pomeni, da te niso (več) relevantne, saj je zlasti pomembnost nekaterih dejavnikov v drugi polovici 20. stoletja naraščala. Slednje priča, da razlike v znanstveni produktivnosti niso imune na družbene spremembe. V drugi polovici 20. stoletja so se ženske glede na pretekla desetletja več in enakopravneje vključevale v znanost, posledično je porazdelitev dostopa do raziskovalnih virov ter zaposlitvenih položajev med spoloma postala enakopravnejša.

Long (1992) je, denimo, na vzorcu biokemikov ugotovil, da moški objavljajo več in imajo večji delež visokoproduktivnih avtorjev ter posledično večje skupno število citatov, medtem ko imajo ženske manj objav, delež nizkoproduktivnih avtoric pa je večji. Vendar so rezultati pokazali tudi, da ima povprečni članek ženske avtorice večje število citatov. Najzanimivejše predpostavke, ki se nanašajo na zgornje rezultate, so, da znanstvenice ne poskušajo unovčiti maksimalnega števila objav glede na opravljeno raziskovalno delo, ampak objavljajo manj, a bistvene rezultate.

Posebej zanimiv je švedski primer. Wennerås in Wold (1997) sta opravili raziskavo sistema kolegialne kontrole (*peer-review sistem*) v eni glavnih agencij, ki financira biomedicinsko raziskovanje na Švedskem, da bi našli morebitne indikacije v neenakosti meril med spoloma. Povod za preiskavo je bilo dejstvo, da je bila v preteklih letih stopnja uspeha pri pridobitvi podoktorskih štipendij krepko na strani moških kandidatov. Rezultati so pokazali, da so ocenjevalci znanstvenicam dodelili nekoliko nižje ocene pri vseh ocenjevalnih parametrih,⁵ še zlasti pri merilu znanstvene kompetence, ki jo navadno ocenjujemo na podlagi števila in kakovosti objav znanstvenoraziskovalnega dela. Kandidati z enako stopnjo znanstvene produktivnosti, izražene s številom in ka-

---

4. Poleg spola sta vključila še področje delovanja, čas med diplomom in doktoratom, izkušnje po dokončanem doktoratu, ustanovo trenutne zaposlitve, akademski položaj, pedagoško obveznost, financiranje in raziskovalno pomoč.

5. Posamezni parametri so bili: znanstvena kompetenca, relevantnost raziskovalne teme in kakovost predlagane metodologije.

kovostjo objav, merjene z dejavniki vpliva revij in pripadajočimi citati, torej niso prejeli enakih ocen kot kandidatke, temveč so prejeli višje ocene. Še več, le najproduktivnejše znanstvenice so bile ocenjene kot enako kompetentne v primerjavi z manj produktivnimi znanstveniki, medtem ko so produktivnejši znanstveniki prejeli višje ocene.

2.3 Sociološke razlage produktivnih neenakosti med spoloma

V sociologiji znanosti se je pojavilo kar nekaj razlag, bodisi teoretičnih ali pa tudi aplikativno podkrepljenih, ki so skušale pojasniti neenakosti v znanstveni produktivnosti. Največ pozornosti je bilo namenjene predvsem trem skupinam teoretičnih razlag: teorijam začetnih položajev, teorijam razvijajočih se socialnih procesov in strukturnim oviram, ki jih v svojem prav tako teoretičnem delu opisujeta Cole in Singer (1992). V nadaljevanju jih bomo za lažje razumevanje mnogoterih okoliščin, ki vplivajo na neenakosti, na kratko predstavili.

Teorija začetnih položajev razlaga, da so ženske marsikdaj že na samem začetku kariere v deprivilegiranimu položaju, v katerega jih pripeljejo različne ovire, s katerimi se srečujejo. Pogosto razni socializacijski procesi pripeljejo do tega, da so predvsem mlade znanstvenice manj prepričane o svojem znanju, njihovi cilji niso tako jasni in jih posledično ne zasledujejo s tolikšno agresivnostjo. Istočasno pa imajo v primerjavi z moškimi bistveno bolj protisloven odnos do svojega dela in družinske vloge. Razlike v znanstveni produktivnosti, ki se jasno pokažejo kasneje v znanstveni karieri, so pri tako neenakih začetnih položajih oziroma okoliščinah neizogibne. Ob tem se postavlja vprašanje mehanizma, ki bi razložil, kako ti začetni položaji pospešijo oziroma ovirajo nadaljnje dogodke, ki se sprožijo v karieri, ter kako jih prevesti v vpliv na stopnjo znanstvene produktivnosti. Deloma se s tem vprašanjem ukvarja teorija omejenih razlik, ki jo bomo predstavili kasneje.

Teorij, ki razlagajo socialne procese, je več. Prva, teorija okrepitve, temelji na domnevi, da znanstvenice oziroma znanstveniki, za katere je značilna visoka stopnja produktivnosti, že v začetku kariere prejmejo pozitivne okrepitve v obliki večjega števila citatov, vabil na konference, ponujenih služb, nagrad ipd., kar poveča možnost nadaljevanja v tako uspešnem stilu (Cole in Cole 1973). Seveda velja tudi obratno. Nizka stopnja produktivnosti, pomanjkanje prepoznavnosti itd. vodi v nižjo raven produktivnosti. Druga teorija, temelječa na socialnem učenju, sloni na predpostavki, da so reakcije posameznika na dogodke ali vzpodbude posledica vpliva predhodnih izkušenj z vzpodbudo, kognitivnih procesov, ki vplivajo na percepcijo in spomin dogodka, ter pričakovanih prihodnjih učinkov, ki jih sproži določena reakcija. Z zornega kota teorije socialnega učenja, ki jo je razvil Bandura (1977), ljudi ne vodijo notranje sile niti stimuli okolja. Razlaga psihološkega delovanja človeka je torej v recipročni interakciji med osebnostnimi in okoljskimi določilnicami, pri čemer znotraj tega pristopa prevzame glavno vlogo samoregulacijski proces.

Zadnja teorija, teorija razvijajočih se socialnih procesov, pa se navezuje na kumulativno prednost, ki jo je opredelil Merton. Kompleksni vzorec »nedodeljevanja ugleda« za opravljeno znanstveno delo je Merton (1968) opisal kot Matejev učinek, pri čemer se je skliceval na Matejev evangelij, ki pravi: »Kajti vsakemu, ki ima, se bo

dalo in bo imel obilo, tistemu pa, ki nima, se bo vzelo tudi to, kar ima» (Mt. 25, 29). Matejev učinek torej govori o tem, da znanstveniki, ki že uživajo neko mero ugleda v znanstveni skupnosti, dobijo več, četudi ne vložijo večjega navora oziroma vložijo celo manjši napor v primerjavi z znanstveniki z manjšim ugledom (Mali 2002). Slednje velja tako za moške kot tudi ženske. Po mnenju Rossiter (1993) naj bi bile ženske v tem oziru še posebej ranljive in v zgodovini pogosto sistematično spregledane, zato je ta diskriminatorni mehanizem poimenovala Matildin učinek, nosi pa ime po Matildi J. Gage (1826–1898), ameriški borki za pravice žensk.

Cole (1979) pravi, da mladi znanstveniki ponotranjijo normo, po kateri se od njih pričakuje, da objavljajo. Torej mladi doktorji znanosti iščejo priznanje skozi objavljanje. V nadaljevanju kariere nekateri naletijo na odobravanje in priznanje za svoje delo, torej lahko domnevamo, da je za tiste, ki priznanja ne dočakajo, manj verjetno, da bodo z raziskovanjem nadaljevali. Veliko jih ne bo nadaljevalo z dejavnostjo, ki je tako naporna, kot je znanstvenoraziskovalno delo, če ne bodo pravično nagrajeni za svoje delo. Če predpostavimo, da družbeni sistem znanosti ne podpira izobraževanja žensk na začetku njihove znanstvene poti v tolikšni meri kot podpira moške in zatorej ženske posledično prejmejo manj podpore, ne preseneča, če se slednje pokaže oziroma odrazi tudi v znanstveni produktivnosti. Pravzaprav postane prihodnost žensk znanstvenic napovedljiva (Cole 1981).

Zadnjo, tretjo skupino razlag, ki se nanaša na vprašanje strukturnih ovir, lahko prevedemo v prednosti oziroma težave pri dostopu do virov in pripomočkov, potrebnih za znanstvenoraziskovalno delo. V to lahko uvrstimo tudi družinsko odgovornost žensk, organiziranost v raziskovalnih ustanovah ipd. Teorija torej temelji na vplivu okolja na posameznikovo produktivnost, dinamičnem interaktivnem procesu, ki škodljivo vpliva na žensko produktivnost glede na moške v podobnem položaju. Nekatere organizacijske strukture so lahko do žensk manj prizanesljive in jih posledično bolj ovirajo. Na kariere znanstvenikov vplivajo tako pravila in postopki ustanov, kjer delujejo, kot tudi odločitve o njihovem formuliranju in izvajanju, zato so odločitve pogosto tudi politične. Seveda so ob teh odločitvah pomembne tudi odločitve, vezane na zgodovinsko in tradicionalno poslanstvo, narekujejo pa jih navadno tiste skupine v ustanovi, ki imajo moč. Bielby (1992) pravi, da je vpliv dinamike organizacije na potek posameznikove znanstvene kariere enak ali celo močnejši v primerjavi z normami oziroma znanstvenimi cilji ustanove. Slednje se je lepo videlo v določenih raziskovalnih okoljih, kjer so bila vrata laboratorijev ženskam dolgo časa zaprta oziroma je vladala precejšnja nejevoljnost zoper idejo, da se znanstvenicam v enaki meri in pod enakimi pogoji dovoli uporaba prostorov ter opreme v raziskovalne namene.

3 Znanstvena kariera

3.1 Dejavniki, ki vplivajo na znanstveno kariero

Karierna pot posameznika je pomembna tudi za razumevanje njegove produktivnosti. Rezultati več študij, temelječih na različnih vzorcih – predstavili jih bomo v nadaljevanju –, so razkrili nižje zastopstvo žensk na višjih akademskih položajih in njihovo

počasnejše napredovanje v primerjavi z moškimi. Čeprav nekatere študije in podatki kažejo, da se odstotek žensk med doktorji znanosti povečuje, je njihov delež med prejemniki podoktorskih štipendij ali profesorskimi položaji precej nižji. Kateri so vzroki za to? Gre za notranje ali zunanje dejavnike oziroma splet obojih? Vsekakor odgovor ni enostaven. Notranji dejavniki lahko deloma pojasnijo, zakaj znanstvenice niso tako motivirane kot njihovi kolegi, zakaj se ne posvečajo karieri v tolikšni meri ter zakaj kažejo nižjo motiviranost. Osvetlijo tudi vprašanje družine in materinstva ter težav, s katerimi se soočajo pri kombiniranju znanstvene kariere in skrbi za družino. Anketiranke so v omenjeni študiji Jogan (1997) kot glavne ovire pri napredovanju v karieri izpostavile preobremenjenost s pedagoškim delom, preobremenjenost z družinskimi nalogami, premalo možnosti za redno raziskovalno delo in prenizko samozavest, medtem ko so zanje najpomembnejše okoliščine, ki ustvarjajo možnosti za karierno napredovanje, jasne perspektive na začetku raziskovalnega in podiplomskega izobraževanja, pomoč družine ter pomoč in prijaznost kolegov ter kolegic na delovnem mestu.

Drugo je vprašanje, povezano z znanstveno produktivnostjo. Zunanji dejavniki v tem primeru lahko predstavljajo odkrito ali prikrito diskriminacijo, seksizem, izoliranost itd. Nekateri menijo, da je razlika v produktivnosti lahko tudi posledica nižjih akademskih nazivov, ki jih imajo ženske. Cole (1981) pravi, da je s tem povezan omejen dostop do virov, potrebnih za znanstveno raziskovanje, do vladnih in drugih oblik podpore, vprašanje primerne in zadostnega človeškega kapitala med sodelavci in študenti, pripravljenost kolegov za sodelovanje ipd., poleg tega so ženskam včasih dodeljene tudi dodatne naloge, ki niso povezane z raziskovanjem, kot je na primer pedagoško delo ali naloge oziroma delovanje v raznih odborih. Na podobno situacijo v našem prostoru, in sicer na primeru Fakultete za družbene vede, sta opozorili Luthar in Šadl (2002), kjer so ženske pogosto prejemale t. i. umazana dela.

Rosser in O'Neil Lane (2002) sta na podlagi več kot 400 prejetih odgovorov na vprašalnik, ki sta ga poslali dobitnicam sredstev ameriškega raziskovalnega programa POWRE⁶ dobili zelo zanimive rezultate. Velika večina je na vprašanje, katera so najpomembnejša vprašanja, izzivi in priložnosti, s katerimi se srečujejo znanstvenice pri načrtovanju svoje kariere, na prvo mesto postavila vprašanje ravnotežja med kariero in družino. Poleg tega so prevladovale težave, s katerimi se srečujejo znanstvenice zaradi izoliranosti, stereotipov v povezavi s spolom, nadlegovanja in očitne diskriminacije. Prav tako znanstvenice pogrešajo kolegialno ozračja, težje pridobivajo kredibilnost in spoštovanje kolegov, imajo pomanjkljivo mentorstvo ter pogosto dobivajo dvojne naloge (raziskovanje, pedagoško delo, delovanje v odborih ipd.).

---

6. Program POWRE (*Professional Opportunities for Women in Research and Education*) je deloval med leti 1997 in 2001, financirala pa ga je ameriška fundacija National Science Foundation (NSF). Glavni cilji so bili: a) zagotoviti boljše možnosti za nadaljnje karierno napredovanje, vzpodbujanje k odličnosti znanstvenic v tehniki in strokah, ki jih je podpirala fundacija NSF; b) vzpodbuditi več žensk, da se odločijo za znanstveno kariero z zagotavljanjem večje vidnosti znanstvenic v akademskih ustanovah in industriji. Leta 2001 je POWRE nasledil program ADVANCE, ki je bil namesto individualnim namenjen predvsem institucionalnim rešitvam za omogočanje enakopravnejših načinov participacije žensk v znanosti in tehniki.

3.2 Teoretična izhodišča

Družboslovne teorije, ki razlagajo raznolike dejavnike, ki vplivajo na znanstveno kariero, lahko strnemo v dva modela, pravita Sonnert in Holton (1996). Prvi, deficitarni model (*deficit model*), temelji na strukturnih razlagah znanstvenih karier. Predpostavlja eksistenco formalnih in neformalnih mehanizmov izključevanja znanstvenic. Po tem modelu sodeč, znanstvenice dobijo v karieri manj priložnosti, kar vpliva na njihove rezultate. Poudarek je na strukturnih ovirah v družbenem sistemu znanosti; mednje štejemo legalne, politične in socialne ovire. Drugi model je diferenčni oziroma model razlik (*difference model*). Ta predpostavlja prisotnost globoke ukoreninjenosti razlik v obnašanju, pogledih in ciljih med moškimi in ženskami. Tu so vzroki za neenakost med spoloma notranji in jih je treba iskati pri posamezniku; lahko so prirojeni, socializirani ali posledica kulturnih vzorcev. Nasprotno prvi model predpostavlja prisotnost zunanjih dejavnikov, ki sooblikujejo karijerne dosežke posameznika.

Pri diferenčnem modelu se omenja več tipov, ki razlagajo razlike med spoloma, med katerimi naj bi bili trije še posebno pomembni. Prvi model vključuje prepričanje, da naj bi bile ženske pogosteje socializirane s splošno usmerjenostjo in vedênjem, ki zavira željo po kariernem uspehu. Drugi tip postavlja v ospredje tista mnenja o znanosti, ki znanost definirajo kot moško področje in zato spodbujajo moške ter odvrčajo ženske. Nenazadnje nekateri avtorji izjavljajo, da obstajajo globoke epistemološke razlike med spoloma, ki povzročijo, da današnja znanost ni (zadostno) združljiva s t. i. ženskimi načini védenja. S to teorijo se danes ne moremo strinjati. Da bi bili uspešni, znanstveniki potrebujejo sposobnost deduktivnega mišljenja, kvantitativnega sklepanja, verbalne veščine, intuicijo in družbene spretnosti. Moški in ženske se v povprečju lahko razlikujejo v nekaterih sposobnostih, vendar ne moremo napovedovati uspeha le na podlagi teh razlik, saj različne mešanice vodijo k raznolikim in uspešnim pristopom z raznovrstnimi znanstvenimi stili (Handelsman in dr. 2005).

Obeh modelov ne moremo obravnavati kot medsebojno izključevalnih, saj lahko elementi obeh sooblikujejo znanstvene kariere. Njihovo dinamiko lahko razloži tudi teorija, ki sta jo razvila Cole in Singer (1992). Temelji na matematični teoriji omejenih razlik (*theory of limited differences*), ki posodablja idejo, da se prednosti in pomanjkljivosti akumulirajo. Vpeljuje model »udarcev«, ki pridejo iz okolja in so lahko pozitivni, nevtralni ali negativni, sledijo jim posameznikove reakcije na udarce. Primeri takih udarcev so lahko sprejemi ali zavrnitve uglednih raziskovalnih ustanov, pozitivne ali negativne odločitve, povezane s financiranjem, objavami ipd. Udarcem sledijo pozitivne, nevtralne oziroma negativne reakcije posameznikov. Reakcije delujejo bodisi neposredno bodisi z zakasnitvijo.

Aplikacija teorije na znanstvene kariere pokaže, da se majhne, omejene razlike odražajo v zbirnih, kumulativnih razlikah med spoloma. Predvsem kumulativni učinek majhnih razlik privede do velikih razlik v znanstveni produktivnosti med spoloma. Če slednje povežemo s prejšnjima modeloma, bodo ovire deficitarnega modela ustrezale negativnim udarcem, ovire diferenčnega modela pa neustreznim. Sonnert in Holton (1996) opozarjata na upoštevanje možnosti, da se majhna in subtilna oškodovanja v ženski

znanstveni karieri sčasoma akumulirajo, kar sovpada z Mertonovo idejo kumulativne prednosti in izgub. Cole in Singer (1992) predvidevata, da se znanstvenice pogosteje srečujejo z negativnimi udarci in so tudi ranljivejše.

Za razliko od teorije omejenih razlik Cole in Fiorentine (1992) vpeljujeta teorijo, ki največjo pomembnost za nižjo produktivnost žensk pripisuje psihološkim razlikam med spoloma. Avtorja vpeljujeta drugačno, kulturno teorijo, ki jo imenujeta *normativne alternative (normative alternatives)*. Ta sloni na hipotezi, da na začetne odločitve v karieri in vztrajnost pri prizadevanju po vzponu na karierni lestvici vpliva prevladujoče kulturno vedénje do žensk, ki delajo v specifičnih poklicih, ter kulturna drža do pomembnosti poklicnega uspeha moških in žensk. Ker so določene *normativne alternative* odprte le ženskam (družina, materinstvo), več pritiska občutijo predvsem moški. Ta pritisk vodi moške k večji volji, zavezanosti in vztrajnosti pri zasledovanju postavljenih ciljev. Po drugi strani naj bi poroka z uspešnim moškim zmanjšala kulturni pritisk na ženske, da uspejo v karieri. Znanstveniki naj bi torej objavljali več že zaradi tega, ker je za njih pomembnejše, da so poklicno uspešni. Teorija na podlagi kulturnih spremenljivk predvideva, da bodo znanstveniki v povprečju težili k višjim ciljem, delali v večjem obsegu, se odrekli dopustu in počitnicam, skušali pridobiti več sredstev in študentov ter se na splošno posvečali tistim dejavnostim, ki so povezane z večjo produktivnostjo.

3.3 Akademska kariera

Zaposlitev na univerzi navadno enačimo z neko mero ugleda, poleg tega pa zagotavlja nekatere možnosti za znanstveno delovanje. Veliko je odvisno tudi od tega, kakšno je posameznikovo delovno mesto – ali gre za asistentsko, docentsko, izredno ali redno profesorsko mesto. Redna zaposlitev namreč znanstveniku v večji meri omogoča, da razvije učinkovit raziskovalni program, izobražuje in v raziskovanje vpeljuje nove moči (študente) ter pridobi zunanje financiranje. Nenazadnje je verjetnost, da na akademskem področju tudi ostane, neprimerno večja (Long in dr. 1993). Ob tem Fox (1992) opozarja, da so odločitve v znanosti pogosto podobne tistim iz neznanstvenih okvirov in da se organizacijske ovire, značilne za določene poklice, pojavljajo tudi v znanosti. V tem kontekstu so odločitve o osebju (redna profesura, pridobivanje novega osebja) znanstvene in politične.

Več študij je povzelo ugotovitve, da ženske težje oziroma kasneje pridejo do enakopravnih položajev na univerzi v primerjavi z moškimi kolegi oziroma da njihov delež pada z rastjo akademskega naziva (Cole 1981; Reskin 1978a). Podatki za UL za leto 1990 poleg odkritega slabšega zastopstva žensk med drugim kažejo tudi na močno prisotnost vertikalne segregacije na Slovenskem, saj med docenti najdemo 18,4 % žensk, med izrednimi profesorji 15,8 % žensk ter med rednimi profesorji le 10,6 % žensk (Jogan 2001: 89). Tabela 1 prikazuje podatke o deležu ženskega akademskega osebja v Sloveniji in 25 državah EU za leto 2004. Podatki so deloma boljši v primerjavi s tistimi za UL, še vedno pa je pri nas relativno malo rednih profesoric, kar velja tudi za povprečje v EU, za katerim sicer še vedno zaostajamo. Redne profesorice tako predstavljajo le 6 % celotnega akademskega osebja (EU-25), medtem ko je rednih profesorjev 18 %, pri nas pa je ta delež 10- oziroma 32 %.

Tabela 1: Delež ženskega akademskega osebja v petindvajsetih državah EU in Sloveniji v letu 2004 (v %).

Delež ženskega akademskega osebja					
	asist.	doc.	izr. prof.	red. prof.	skupaj
EU-25	43,3	42	32,2	15,3	36,4
Slovenija	47,9	39,3	25,8	12,9	31,4

Vir: *She figures 2006*

Povprečne deleže moških in žensk v akademski sferi za leti 1999 in 2003 v 25 državah EU prikazuje Tabela 2. Položaj je precej podoben, podatki za leto 2003 so sicer v smislu večje vključenosti žensk nekoliko boljši v primerjavi s tistimi za leto 1999, vendar večjega premika ni zaznati, poleg tega pa gre za relativno kratko obdobje. Nazorno lahko vidimo, da je v naravoslovju in tehniki participacija še nižja oziroma izključenost očitnejša, kar potrjuje tezo o horizontalni segregaciji. Jogan (2001) v zvezi s tem opozarja tudi na dejstvo, da lahko ženske pogosto zaradi razmer in položaja, ki ga uživajo v akademskem okolju, razumemo kot socialno manjšino. Če si za primerjavo pogledamo še članstvo v SAZU, ki ima trenutno 77 rednih in 27 izrednih članov, ugotovimo, da med njimi najdemo le tri redne članice in dve izredni članici.⁷

Tabela 2: Akademske osebje v petindvajsetih državah EU za leto 1999 in 2003 (v %).

Akademske osebje v EU-25 (1999 ¹ in 2003 ²)						
Znanstveno področje	doc.		izr. prof.		red. prof.	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž
vsa področja ¹	63	37	70	30	87	13
vsa področja ²	58	42	68	32	85	15
naravosl. in tehnika ¹	74	26	83	17	92	8
naravosl. in tehnika ²	70	30	77	23	91	9

Vir: *She figures 2006*

Redni profesorji so navadno produktivnejši v primerjavi z izrednimi profesorji, ti pa so produktivnejši kot docenti. Ker je manj žensk na visokih akademskih položajih, lahko tudi zaradi tega študije prikažejo izkrivljene rezultate. Več študij poroča o povezavi med akademskim nazivom in produktivnostjo (Bayer in Austin 1975; Long in dr. 1993; Nakhaie 2002; Xie in Shauman 1998). Vendar kako razložiti povezavo med nazivi in stopnjo produktivnosti? Pogosto ni jasno, ali višji akademski naziv povzroči večjo produktivnost ali zgolj tisti, ki so produktivnejši, napredujejo v višje akademske nazive. Kyvik (1990) pravi, da so tisti z nižjimi nazivi manj produktivni, in ker so ženske v primerjavi z moškimi manj produktivne, jih je posledično tudi manj med rednimi profesorji. Druga razlaga bi bila, da višji položaj prinaša boljše delovne pogoje, povabila,

7. Stanje 1. 6. 2008. Več na spletni strani: <http://www.sazu.si/o-sazu/clani.html> (1. 6. 2008).

sodelovanje, samozavest itd. V tem smislu bi potem lahko rekli, da ženske objavljajo manj, ker so pogosteje na nižjih položajih. Če nadaljujemo zgornje razmišljanje, je potemtakem napredovanje znanstvenic počasnejše in redkejše, kar lahko povzroči tudi pogostejše odhode iz akademske sfere. V diametralnem scenariju, pri katerem večjih razlik v karierah med obema spoloma ni zaznati, večjega deleža moških ne more upravičiti nobeno objektivno merilo. Long in sodelavci (1993) menijo, da je možna razlaga, da se od žensk pričakuje, da bodo za napredovanje izpolnjevale strožje pogoje.

Študija Xieja in Shauman (1998) potrjuje povezavo med akademskim nazivom in produktivnostjo. Rezultati so pokazali, da so redni profesorji od 20 do 40 % produktivnejši kot izredni profesorji, ti pa od 10 do 20 % produktivnejši kot docenti. Tudi v njihovi študiji so imele znanstvenice pogosteje nižji akademski naziv. Tudi Bayer in Astin (1975) sta našla pozitiven vpliv števila objav na akademski naziv, in sicer na večjem vzorcu, ki je zajemal različna področja in tipe univerz v Združenih državah Amerike. Akademski naziv je bil med drugim tudi najpomembnejši dejavnik za dosego stalnega profesorskega mesta. Študija Longa in sodelavcev (1993) med mladimi ameriškimi doktorji s področja biokemije ni ugotovila pomembnejšega vpliva števila člankov pred nastopom mesta docenta, temveč je za napredovanje iz naziva docent v naziv izredni profesor pomembnejšo vlogo imelo število člankov, objavljenih v času naziva docent. Pri napredovanju v naziv redni profesor se je pokazalo, da je pri manjšem številu člankov verjetnost napredovanja večja pri moških, pri višji produktivnosti pa je verjetnost napredovanja v višji naziv večja pri ženskah. Slednje narašča s stopnjo produktivnosti, kar pomeni, da je pri izjemno produktivnih znanstvenicah verjetnost napredovanja na izjemno visoki stopnji, medtem ko večina vendarle manj verjetno napreduje v naziv redni profesor.

Sonnert in Holton (1996) poročata o subtilnih, vendar razpoznavnih diskriminacijah, kot so odklonitve zaposlitev in rednih profesorskih mest ter drugih izključevanj ali marginalizacije, kar je bilo še posebno dobro vidno na področju znanstvenega sodelovanja, saj so znanstvenice težje vzpostavljale egalitarna in kolegialna sodelovanja. Zanimivi so rezultati, v katerih ženske pogosteje zagovarjajo tezo, da obstajajo razlike med spoloma v pristopu do znanstvenega dela. Moški naj bi bili agresivnejši, bojevitejši in samopromocijski v svojem prizadevanju v znanstveni karieri in tudi bolj politično orientirani. Po drugi strani je več žensk potrdilo, da v svojem znanstvenem delu težijo k popolnosti. Če sledimo temu razmišljanju, ženske objavljajo manj kot moški, kar je sicer študija Sonnerta in Holtona poleg množice drugih tudi potrdila, vendar naj bi objavljale odmevnejše rezultate, kar pa je med drugimi potrdila druga študija Sonnerta (1995) na manjšem vzorcu biologov.

Ovire, globoko usidrane v notranjih razlikah med spoloma in znanstvenem okolju, različno vplivajo na znanstvene kariere žensk. Poleg tega je pomemben tudi njihov odziv, kar nakazuje Cole-Singerjev model. Sonnert in Holton (1996) pravita, da če znanstvenice prejmejo manj pozitivnih in več negativnih udarcev v primerjavi z moškimi in če njihove reakcije niso optimalne, ti elementi sprožijo precej slabše dosežke v celotni karieri. Avtorici švedske študije sistema kolegialne kontrole (Wennerås in Wold 1997) nakazujeta tudi to, da lahko slabši uspeh znanstvenic v doseganju višjih akademskih na-

zivov razloži tudi morebitna prisotnost spolne diskriminacije pri ocenjevanju znanstvene uspešnosti. Seveda je ta možnost le spekulativna in zahteva več študij za morebitno potrditev oziroma ovržbo rezultatov, ki so se pokazali na primeru švedske agencije.

3.4 Družina in materinstvo

Razlike v znanstveni produktivnosti lahko sprožijo tudi razlike med spoloma, ki so posledica družinskih obveznosti. Te navadno različno vplivajo na znanstvene kariere moških in žensk. Slednje imajo več obveznosti do svojih družin, kot naj bi jih imeli moški. Navadno so prav one glavne družinske skrbnice (kljub moški pomoči), kar pomeni, da imajo na voljo manj časa, ki ga lahko namenjajo izključno raziskovanju. Finska študija je na primer pokazala, da omejitve, povezane z dolžino in časovno razporeditvijo delovnega časa, zlasti prizadenejo raziskovalke in so v največji meri posledica kombiniranja znanstvene kariere in skrbi za vzgajanje otrok (Luukkonen - Gronow in Stolte - Heiskanen 1983). Ob tem se postavlja vprašanje, ali skrb za družino vpliva na znanstveno produktivnost in v kolikšnem obsegu, zato bomo v nadaljevanju prikazali rezultate nekaterih študij v zvezi s tem. Z veliko gotovostjo lahko rečemo le, da je vpliv na znanstveno produktivnost velik zlasti v primerih daljših prekinitiv karier, poleg tega bi večji vpliv lahko pričakovali tudi v obdobju prvih nekaj let materinstva, saj takrat otroci potrebujejo več nege in pozornosti.

Oteževalni dejavnik, ki velja predvsem za znanstvenice z majhnimi otroki, so potovanja na kongrese in posvetovanja. Kongresi in posvetovanja so dobra priložnost za izmenjavo mnenj, formalne in neformalne pogovore, ki jih drugače ne moremo opraviti, navezovanje novih stikov, ki prinašajo sodelovanje pri projektih in posledično skupno objavljane raziskovalnih rezultatov. V tem smislu moramo razumeti težave mater z majhnimi otroki, ki se težje odločijo za daljša potovanja oziroma odsotnost ali celo za daljša bivanja, ki jih zahtevajo izmenjave, doktorska ali podoktorska izobraževanja ipd. Vsekakor moramo razlikovati med znanstvenicami, ki imajo za moža prav tako ambicioznega ali uglednega raziskovalca oziroma poslovneža, ter med znanstvenicami, katerih soprog nima tako odgovornega in dolgega delavnik in zato lažje v omejenem obsegu nadomesti odsotnost matere.

Kar nekaj študij ugotavlja, da so znanstvenice redkeje poročene (Hargens in dr. 1978; Long 1990; Luukkonen - Gronow in Stolte - Heiskanen 1983). Sicer velja, da so visoko izobražene ženske pogosteje poročene z izobraženimi moškimi, ženske, zaposlene v akademski sferi, pa s kolegi. Take zakonske zveze naj bi načeloma pripomogle k večjemu razumevanju in podpori pri gradnji uspešne (akademske) znanstvene kariere. Po drugi strani družinsko življenje lahko pripomore k stabilnemu družbenemu življenju, izrazitejšemu samospoštovanju in jasnejši osredotočenosti na cilje, kar dodatno zmanjšuje težave, s katerimi se lahko srečujejo neporočeni znanstveniki. Žena, ki žrtvuje višjo izobrazbeno raven v zameno za ustaljeno in redno službo, kar v marsičem pripomore k stabilnosti v družini in posledično pomaga možu pri težavah ter odrekanju pri študiju in napredovanju v znanstveni karieri, je znana podoba v svetu moških znanstvenikov, pravita Luukkonen - Gronow in Stolte - Heiskanen (1983). Po drugi strani se ženske navadno lažje odločajo za gotovo in trnovo znanstveno kariero takrat, ko imajo ob

sebi moža z varno ter dokaj donosno službo oziroma plačo. Avtorici ugotavljata, da se z večjimi težavami soočajo neporočene znanstvenice, ki so bolj izpostavljene oziroma izolirane, ker jih predvsem njihovi moški kolegi pogosteje ne jemljejo preveč resno, kar pomeni omalovaževanje njihovih osebnih kompetenc in dosežkov. V zvezi s tem Reskin (1978b) pravi, da je prav zakonska zveza tisti nevtralizacijski dejavnik, ki ženskemu spolu olajša ali pospeši vzpostavitev normalnejših odnosov z moškimi kolegi.

Positivno povezavo med zakonsko zvezo in znanstveno produktivnostjo je identificiralo več študij (Cole 1981; Kyvik 1990; Long 1990; Luukkonen - Gronow in Stolte - Heiskanen 1983; Nakhaie 2002; Reskin 1978a; Xie in Shauman 1998), pozitiven učinek zakonske zveze na znanstveno kariero pa je pokazan v Sonnert in Holton (1996). V večini primerov je produktivnost poročenih moških v primerjavi s poročenimi ženskami še vedno višja, znotraj posameznega spola pa so oboji produktivnejši glede na svoje neporočene kolege. Slednje pomeni, da koristi v večji meri izrabijo moški, nakazuje pa tudi to, da nekateri dejavniki vseeno vplivajo na nižjo produktivnost znanstvenic. Ti so lahko različni: vloga posameznih spolov v raziskovalnem procesu, manjša vidnost, slabša integracija žensk v znanstveno skupnost, znanstvena politika, pristranskost pri sprejemanju objav ipd.

Po drugi strani so študije, ki so se posvečale proučevanju vpliva otrok na produktivnost, dale precej različne rezultate, in sicer da ni nobenega vpliva (Cole in Zuckerman 1992), da je učinek nerelevanten (Long 1990; Reskin 1978a), negativen (ta je pokazal, da znanstveniki, ki imajo družine z otroki, objavljajo manj v primerjavi z znanstveniki, ki so brez otrok) (Hargens in dr. 1978) ali celo, da je pozitiven (Fox in Faver 1985). Rezultati študije Cola in Zuckerman (1992) so pokazali, da prisotnost otrok ne vpliva na znanstveno produktivnost matere, temveč matere »plačajo davek« z odrekanjem dejavnostim v svojem prostem času. Negativni učinki so navadno bolj vidni pri materah, kar je pričakovati, saj imajo precej več obveznosti v primerjavi z moškimi. Študije so torej pokazale, da je razlika vidna predvsem pri znanstvenicah, medtem ko je pri znanstvenikih ni zaznati ali pa je zanemarljiva (Kyvik 1990; Kyvik in Teigen 1996). Tako razliko lahko pripišemo tudi razlikam v družbeni ali kulturni strukturi.

Že omenjena študija znanstvenic Fox in Faver (1985) ugotavlja pozitivno povezavo med prisotnostjo otrok v družini in znanstveno produktivnostjo, ki velja tudi za znanstvenice. V zvezi z rezultati te študije je še posebno presenetljivo, da je pozitivnost in pomembnost povezave značilna zlasti pri mlajših otrocih. Rezultati kažejo, da imajo tiste znanstvenice, ki se odločijo za materinstvo, boljše zdravje ter večjo življenjsko moč in vztrajnost. Poleg tega je možno, da se ženske pogosteje odločijo za materinstvo takrat, ko so že vzpostavile neko raven znanstvene produktivnosti.

Long (1990) je opravil študijo med mladimi biokemiki in ugotovil, da so moški v primerjavi z ženskami poročeni pogosteje. Poleg tega se ženske redkeje odločijo za otroka pred dokončanjem doktorskega študija. Rezultati znanstvene produktivnosti v preddoktorskem obdobju so pokazali, da so moški in ženske, ki so poročeni in brez otrok, nekoliko produktivnejši v primerjavi z neporočenimi, kar kaže na pozitiven vpliv poročenosti na znanstveno produktivnost mladih raziskovalcev. Za oba spola nadalje velja stalen padec produktivnosti z večanjem števila otrok; padci so seveda večji na

ženski strani. Vzorci gibanja zgodnje znanstvene produktivnosti so pomembni tudi za razlaganje razlik med spoloma in spremenljivega vpliva družine na produktivnost v kasnejšem obdobju. Pokazalo se je, da je začetni negativni učinek prisotnosti otrok s časom upadal, dokler ni popolnoma izginil.

Cole (1981) ugotavlja, da so znanstvenice z enim ali dvema otrokoma produktivnejše v primerjavi s samskimi ženskami in le malo manj produktivne glede na ženske, ki so poročene in brez otrok. Večji padec produktivnosti je bil viden le pri znanstvenicah s tremi ali več otroki, vendar njihova produktivnost ni bila pomembneje nižja v primerjavi s produktivnostjo neporočenih znanstvenic. Medtem Reskin (1978a) pravi, da na znanstveno produktivnost znanstvenic bolj vpliva kontinuiteta kariere kot družinske potrebe, saj je vsakršna nezaposlenost bistveno vplivala na produktivnost. Po drugi strani naj bi bile znanstvenice, ki se v času opravljanja svojega poklica odločijo za družino, nedvomno zelo motivirane (Hargens in dr. 1978). Vsekakor lahko verjamemo, da nekatere interakcije med družinskimi obveznostmi in znanstveno kariero obstajajo. Sonnert in Holton (1996) v zvezi s tem poudarjata, da so povezave postale preveč kompleksne in idiosinkratične, da bi jih zajeli s tako širokima spremenljivkama, kot sta zakonski in materinski status, s katerima empirične študije ugotovljajo morebitne povezanosti.

4 Sklep

Za presojo zgodovinske in trenutne participacije in delovanja žensk v znanosti ne gre iskati razlogov v spolu samem, kar je bilo potrjeno z mnogimi študijami, temveč v trdovratnosti moškosrediščnega reda oziroma kulture, dolgotrajnega vztrajanja pri konzervativnih stališčih in vzorcih ter počasnem napredovanju institucionalnega kolesja v smeri liberalizacije področja znanosti. Razmere, ki so se oblikovale v tisočletjih in dolgo časa ohranjale oziroma obnavljanje samodejno, so globoko ukoreninjene. Pripravljanje raznih smernic, poudarjanje načela enakih možnosti ipd. so dejanja, ki jih lahko razumemo kot podlago za ustvarjanje temeljev za nove vrednote, kulturo in delovanje v znanosti.

Spremembe, ki so se že zgodile, v prvi vrsti lahko pripišemo sistematičnemu prizadevanju predvsem ženskega dela znanstvene skupnosti in kritični masi žensk v znanosti. Vseeno pa glavno dejstvo ostaja neizpodbitno, in sicer da konkretnjših rezultatov ne gre pričakovati brez prizadevanja obeh spolov, kar pa zahteva drugačen pristop in padec spolnih stereotipov. Številni, že dobro ukoreninjene in tudi novodobni miti o ženskah v znanosti – nekaj nazornih primerov⁸ prikazujeta Wennerås in Wold (2004) – se uporabljajo tudi z namenom, da zavirajo resno debato o vprašanju spolne diskriminacije v znanosti.

---

8. Avtorici med drugim prikazujeta naslednje primere razširjenih stereotipov in mitov o ženskah v znanosti: a) mit, da imajo ženske pomanjkljive sposobnosti za znanstvenoraziskovalno delo; b) mit, da gre vzroke za neuspehe žensk v znanstveni karieri iskati v otrocih in družini; c) mit, da so ženske preveč mile in občutljive; č) mit o pregovorni ženski nevoščljivosti; d) mit o ženski odvisnosti od drugih; e) mit o ženskem pomanjkanju samozavesti ipd. V povezavi s spolno neenakostjo je smiselno opozoriti še na strategijo t. i. zvrčanja krivde na

Nekatere rezultate empiričnih študij, ki so bile predstavljene v besedilu, je treba jemati previdno, saj so določenim od njih, na primer Longovima (1990; 1992), za rezultate služili podatki, pridobljeni v obdobju med letoma 1950 in 1967. Starejše študije smo vključili zaradi vpogleda v razmere tistega časa in zaradi kronološke celovitosti pregleda, poleg tega pa so marsikatera starejše študije še danes v marsičem relevantne in citirane. Njihova prednost je predvsem v tem, da odsevajo stanje izpred nekaj desetletij in nam tako nudijo relevantno primerjalno osnovo.

V akademski karieri znanstvenice še vedno pogosto težje napredujejo, bodisi zaradi nenaklonjenosti akademskega sistema do žensk ali diskriminacije in izključevanja iz neformalnih mrež, ki so pogosto »motor« delovanja znanstvenih ustanov. Taka izolacija je široko prepoznan problem žensk v (akademski) znanosti. S seboj nosi številne posledice, na primer različne oblike stigmatizacije in nedostopnosti do neformalnih virov znanstvenih informacij. Neformalne mreže, denimo nevidni kolegiji, so pomemben dejavnik v razvoju znanstvene kariere, zato naštetu neizbežno (negativno) vpliva tudi na znanstveno produktivnost. Na ta način smo v začaranem krogu med seboj prepletenih in vzročno-posledično povezanih dejavnikov, ki na tem področju prinašajo razlike med spoloma.

Za slab uspeh žensk v znanosti se pogosto krivi poskuse združevanja znanstvene kariere in skrbi za družino, čeprav so študije to domnevo ovrgle. Za ponazoritev naj dodamo, da sta Cole in Zuckerman (1992) ugotovila, da se znanstvenicam raziskovalna produktivnost po rojstvu prvega otroka celo poveča. Med okoliščine, ki narekujejo znanstveno odličnost, lahko umestimo redno in ustrezno financiranje, prostor ter opremo (gre za zunanje okoliščine, ki so nujne za oblikovanje znanstvene odličnosti), dalje pa še ocenjevanje znanstvenoraziskovalnega dela, sistem kolegialne podpore ter vrsto drugih načinov odkrite in prikrite spolne diskriminacije (kar so vse zunanje okoliščine, ki pozitivno ali negativno vplivajo na potek kariere). Podatki iz raziskav kažejo nižjo prisotnost znanstvenic pri dodeljevanju doktorskih in podoktorskih štipendij, financiranju raziskovalnih projektov, napredovanju v višje akademske nazive ipd.

Francoska filozofinja Françoise Balibar (2004) na vprašanje, zakaj je še vedno tako malo žensk v znanosti in zakaj ženske še vedno hodijo po poteh, oddaljenih od veličastnih kraljestev čiste znanosti, odgovarja s prepričanjem, da odgovora ne bomo našli brez temeljitih analitičnih naporov v smeri razumevanja, kaj znanost pravzaprav je. Dodaja, da se ženske vsekakor ne morejo zadovoljiti s tem, da povsem nekritično sprejmejo znanstveni pogled na znanost. Zgovorno je mnenje Fox Keller, ki pravi: »Če je znanost neodvisna od svojih ustvarjalcev, potem v znanstveni razpravi ne bi smelo biti prostora za spol (ali kar se tega tiče niti za raso, vero oziroma ostala družbena znamenja). In če je znanstveni razum resnično ločen od telesa, je nerelevantno, ali je telo znanstvenika

---

žrtev (*blame the victim*). Ta se na primer kaže v tem, da se skušajo znanstvene in podobne ustanove s pomočjo revizij lastnih evalvacijskih postopkov in meril pri dodeljevanju položajev, finančnih virov ali štipendij ter ostalih internih ali eksternih preiskav izogniti temu, da bi se posvetili psihičnim in drugim lastnostim žensk in tako našli razloge za njihovo počasnejše napredovanje na znanstvenem področju.

moško ali žensko. Potemtakem bi ženske z znanstvenim razumom morale zahtevati enakovreden dostop do znanosti« (1992: 229).

Naj zaključimo z znano mislijo Paula Feyerabenda, ki jo je zapisal v uvodu k prvemu poglavju kultne študije iz teorije in filozofije znanosti *Proti metodi*: »Edino splošno načelo, ki ne zavira napredka, se glasi: '*Anything goes*'« (1999: 13). Glede na osredinjenost tega prispevka, tj. na problematiko položaja žensk v znanosti, bi lahko dodali: *including women ...*

Literatura

- Adamič, Štefan, in dr. (1999): Vrednotenje raziskovalne uspešnosti v Sloveniji: Poročilo o projektni nalogi. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Balibar, Françoise (2004): Is There a Feminine Science? V C. Howells (ur.): *French Women Philosophers: A Contemporary Reader: Subjectivity, Identity, Alterity*: 314–322. London, New York: Routledge.
- Bandura, Albert (1977): *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Bayer, Alan E., in Astin, Helen S. (1975): Sex Differentials in the Academic Reward System. *Science*, 188 (4190): 796–802.
- Bielby, William T. (1992): Sex Differences in Careers: Is Science a Special Case? V H. Zuckerman in dr. (ur.): *The Outer Circle: Women in the Scientific Community*: 171–189. New Haven, London: Yale University Press.
- Blagojevič, Marina, in dr. (2004): Waste of Talents: Turning Private Struggles into a Public Issue: Women and Science in the Enwise Countries: a Report to the European Commission from the Enwise Expert Group on Women Scientists in the Central and Eastern Europe Countries and in the Baltic States. Bruselj: European Commission, Directorate-General for Research.
- Cole, Jonathan R. (1981): Women in Science. *American Scientist*, 69 (4): 385–391.
- Cole, Jonathan R., in Cole, Stephen (1973): *Social Stratification in Science*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Cole, Jonathan R., in Singer, Burton (1992): A Theory of Limited Differences: Explaining the Productivity Puzzle in Science. V H. Zuckerman in dr. (ur.): *The Outer Circle: Women in the Scientific Community*: 277–310. New Haven, London: Yale University Press.
- Cole, Jonathan R., in Zuckerman, Harriet (1992): Marriage, Motherhood, and Research Performance in Science. V H. Zuckerman in dr. (ur.): *The Outer Circle: Women in the Scientific Community*: 157–170. New Haven, London: Yale University Press.
- Cole, Stephen (1979): Age and Scientific Performance. *American Journal of Sociology*, 84 (4): 958–977.
- Cole, Stephen, in Fiorentine, Robert (1992): Discrimination Against Women in Science: The Confusion of Outcome with Process. V H. Zuckerman in dr. (ur.): *The Outer Circle: Women in the Scientific Community*: 205–226. New Haven, London: Yale University Press.
- Feyerabend, Paul (1999): *Proti metodi*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Fox, Mary Frank, in Faver, Catherine A. (1985): Men, Women, and Publication Productivity: Patterns among Social Work Academics. *Sociological Quarterly*, 26 (4): 537–549.
- Fox, Mary Frank (1992): Gender, Environmental Milieu, and Productivity in Science. V H. Zuckerman in dr. (ur.): *The Outer Circle: Women in the Scientific Community*: 188–204. New Haven, London: Yale University Press.

- Fox Keller, Evelyn (1992): *The Wo / Man Scientist: Issues of Sex and Gender in the Pursuit of Science*. V H. Zuckerman in dr. (ur.): *The Outer Circle: Women in the Scientific Community*: 227–236. New Haven, London: Yale University Press.
- Handelsman, Jo, in dr. (2005): *More Women in Science*. *Science*, 309 (5738): 1190–1191.
- Harding, Sandra (1990): *The Science Question in Feminism*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Hargens, Lowell L., in dr. (1978): *Productivity and Reproductivity: Fertility and Professional Achievement among Research Scientists*. *Social Forces*, 57 (1): 154–163.
- Jogan, Maca (1997): *Položaj znanstvenic v Sloveniji: Univerza – docentke in asistentke: Poročilo raziskovalne naloge*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jogan, Maca (2001): *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jogan, Maca (2004): *Enake možnosti spolov v znanosti in raziskovanju. Teorija in praksa*, 41 (5/6): 1008–1018.
- Jogan, Maca (2006): *Ženske v znanosti: Od izključenosti do (popolne) vključenosti*. *Časopis za kritiko znanosti*, 34 (224): 152–167.
- Kyvik, Svein (1990): *Motherhood and Scientific Productivity*. *Social Studies of Science*, 20 (1): 149–160.
- Kyvik, Svein, in Teigen, Mari (1996): *Child Care, Research Collaboration, and Gender Differences in Scientific Productivity*. *Science, Technology & Human Values*, 21 (1): 54–71.
- Long, J. Scott (1990): *The Origins of Sex Differences in Science*. *Social Forces*, 68 (4): 1297–1315.
- Long, J. Scott (1992): *Measures of Sex Differences in Scientific Productivity*. *Social Forces*, 71 (1): 159–178.
- Long, J. Scott, in dr. (1993): *Rank Achievement in Academic Careers: Sex Differentials and the Effects of Productivity*. *American Sociological Review*, 58 (5): 703–722.
- Luthar, Breda, in Šadl, Zdenka (2002): *Skriti transkripti moči: Dominacija in emocije v akademski instituciji*. *Teorija in praksa*, 39 (1): 170–195.
- Luukkonen - Gronow, Terttu, in Stolte - Heiskanen, Veronica (1983): *Myths and Realities of Role Incompatibility of Women Scientists*. *Acta Sociologica*, 26 (3/4): 267–280.
- Mali, Franc (2002): *Razvoj moderne znanosti: Socialni mehanizmi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Merton, Robert K. (1968): *The Matthew Effect in Science*. *Science*, 159 (3810): 56–63.
- Mur, Boštjan (2002): *Odmevnost objav raziskovalnega dela in spol avtorjev*: Diplomsko delo. Ljubljana.
- Nakhaie, M. Reza (2002): *Gender Differences in Publication among University Professors in Canada*. *Canadian Review of Sociology and Anthropology = Revue canadienne de sociologie et d'anthropologie*, 39 (2): 151–179.
- Rees, Teresa (2002): *National Policies on Women and Science in Europe: A Report about Women and Science in 30 Countries*. Bruselj: European Commission, Directorate General for Research.
- Reskin, Barbara F. (1978a): *Scientific Productivity, Sex and Location in the Institution of Science*. *American Journal of Sociology*, 83 (5): 1235–1243.
- Reskin, Barbara F. (1978b): *Sex Differentiation and the Social Organization of Science*. *Sociological Inquiry*, 48 (3–4): 6–37.

- Rosser, Sue V., in O'Neil Lane, Eliesh (2002): A History of Funding for Women's Programs at the National Science Foundation: From Individual POWRE Approaches to the ADVANCE of Institutional Approaches. *Journal of Women and Minorities in Science and Engineering*, 8 (3/4): 327–346.
- Rossiter, Margaret W. (1993): The Matthew Matilda Effect in Science. *Social Studies of Science*, 23 (2): 325–341.
- She Figures 2006: Women and Science: Statistics and Indicators. Bruselj: European Commission, Directorate-General for Research.
- Sonnert, Gerhard (1995): What Makes a Good Scientist? Determinants of Peer Evaluation among Biologists. *Social Studies of Science*, 25 (1): 35–55.
- Sonnert, Gerhard, in Holton, Gerald (1996): Career Patterns of Women and Men in the Sciences. *American Scientist*, 84 (1): 63–71.
- Wennerås, Christine, in Wold, Agnes (1997): Nepotism and Sexism in Peer-Review. *Nature*, 387 (6631): 341–343.
- Wennerås, Christine, in Wold, Agnes (2004): How to Survive in Medical Science. V B. Evengård (ur.): *Women in White: The European Outlook*: 9–34. Stockholm: Stockholm County Council.
- Xie, Yu, in Shauman, Kimberlee A. (1998): Sex Differences in Research Productivity: New Evidence about an Old Puzzle. *American Sociological Review*, 63 (6): 847–870.
- Zuckerman, Harriet, in Cole, Jonathan R. (1975): Women in American Science. *Minerva*, 12 (1): 82–102.

Naslov avtorja:

Boštjan Mur

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede
Osrednja družboslovna knjižnica Jožeta Goričarja
Kardeljeva ploščad 5, Ljubljana
e-mail: bostjan.mur@fdv.uni-lj.si

Franci Demšar, Tomaž Boh

Uvajanje načel transparentnost v delo javne uprave: primer Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

POVZETEK: Znanje je v večini družbenih sistemov visoko na lestvici vrednot. Hkrati je eno osnovnih načel delovanja sodobnih družbenih sistemov tudi zagotavljanje transparentnosti. V članku avtorja prikazujeta pomen transparentnosti v javnih politikah in analizirata vzpostavljanje transparentnosti v Javni agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) kot mehanizmu za izboljšanje kakovosti raziskovalnega dela. Ugotovljata, da je vključevanje sodobnih tehnologij, ki ukinjajo monopol nad informacijami in njihovo interpretacijo, temelj za doseganje večje učinkovitosti delovanja raziskovalnih institucij in za povečevanje kakovosti raziskovalnega dela. Z objektiviziranjem evalvacijskih meril so postali nerelevantni nekateri tradicionalni načini vrednotenja znanosti, ključna pri transparentnosti raziskovanja, ki se financira iz javnega denarja, pa je medsebojna sočasna kontrola vseh udeležencev v procesu.

KLJUČNE BESEDE: transparentnost, znanstvena politika, ARRS, znanstvena kakovost, učinkovitost javnega sektorja

1 Uvod

Transparentnost¹ in z njo povezana demokratičnost sta temeljna postulata sodobnih družbenih sistemov,² ki zaradi potrebe po zagotavljanju širokega družbenega konsenza in legitimacije odločitev vključujejo vedno več interakcij med različnimi družbenimi akterji. Pravica vedeti je ena osnovnih pravic državljanov in je tesno povezana z njihovo zmožnostjo ocenjevanja odločitev, ki jih sprejemajo različne institucije, ter hkrati pomeni enega temeljnih gradnikov zaupanja v sistem (Smythe in Smith 2006: 36). S pomočjo transparentnosti se izvaja neviden pritisk na vse subjekte v sistemu, da se razvijajo v

1. V prispevku obravnavamo transparentnost v njenem družbenem pomenu, in ne v naravoslovnem pomenu, kjer ima enak termin popolnoma drugačen pomen.
2. Evropski svet je spomladi 2006 npr. sprejel splošne usmeritve glede politike transparentnosti (*An Overall Policy on Transparency*, EU 2006b), transparentnost pa je bila tudi tema zaključkov nekaterih predhodnih srečanj Evropskega sveta in posebnega dokumenta *Zelena knjiga o transparentnosti*.

smeri optimizacije svojega delovanja (Meijer 2005: 105). Pri opredelitvi transparentnosti v kontekstu družbenega delovanja je treba imeti v vidu vsaj dva različna pomena. Na eni strani *transparentnost v družbenem smislu* (v smislu interakcij med akterji), kjer pomeni odprtost, razumevanje, odgovornost in predvsem preglednost postopkov, ter na drugi strani *transparentnost v informacijskih tehnologijah*, kjer transparentnost opredeljuje neovirana dostopnost so informacij (Whyte in Macintosh 2001: 188).

Koncept transparentnosti v povezavi z javnimi politikami v Sloveniji ni popolnoma nov (Dinevski in Seljak 1998; Pečar 2001; Setnikar - Cankar in Devjak 2003; Bugarič 2003). V navedenih delih je transparentnost obravnavana pretežno kot del dobrega upravljanja (*good governance*), kjer je cilj predvsem povečati legitimnost upravnega sistema, njegovo učinkovitost in odgovornost ter usmerjenost k rešitvam v okviru javnih institucij (gre torej za pogled v smeri institucij).

V članku dopolnjujemo ta pogled na transparentnost in v krog tistih, ki so pod "transparentnostnim drobnogledom", poleg državnih institucij vključujemo tudi raziskovalne organizacije in raziskovalce – porabnike javnega denarja. V prispevku je transparentnost razumljena kot način zagotavljanja celovite učinkovitosti, kar se odraža na dveh ravneh, in sicer kot učinkovitost postopkov distribucije denarja (državna institucija) in hkrati kot učinkovitost porabe dodeljenega denarja (raziskovalne institucije). Na učinkovitosti pa temelji tudi legitimacija delovanja institucije, saj je smotrna poraba javnega denarja eden od glavnih ciljev, ki naj bi jih zasledovali tisti, ki ta denar porabljajo. Ker je znanje vedno bolj ključen vir bogastva narodov, podjetij in posameznikov, je načrtno usmerjanje in optimizacija učinkovitosti izrabe znanja zelo pomembna (Rodrigues 2003: 9). Transparentnost tako ni razumljena zgolj kot preglednost delovanja javnih institucij, temveč tudi kot stalni nadzor vseh nad vsemi, ki sodelujejo v javni politiki.

2 Pomen transparentnosti v javnih politikah

Kot smo že zapisali, sta v razvitih demokratičnih sistemih transparentnost in odgovornost ključna za zagotavljanje legitimnosti. S transparentnostjo je razvidna odgovornost nosilcev javnih funkcij in uprave, kar prispeva k zmanjšanju nepravilnosti. Ko so informacije o postopkih in odločitvah na enostaven in poceni način dostopne zainteresiranim posameznikom, se (latentna) kontrola nad delom organov avtomatično poveča (Curtin in Meijer 2006: 114). Toda če naj informacije o delu javne uprave odigrajo pomembno vlogo, je pomembno, da so dostopne, razumljive, zanesljive, relevantne in pravočasne (Smythe in Smith 2006: 37).

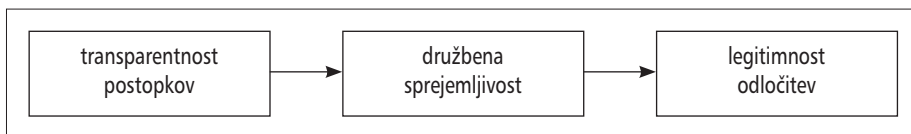
Dostopnost informacij o delu posamezne institucije širši javnosti omogoča splošno javno razpravo o sprejemanju odločitev, pri čemur ima način njihovega sprejemanja enako pomembno vlogo kot odločitev sama. V javnih politikah, kjer je politika razumljena kot "sistem med seboj povezanih odločitev", je zaradi občutljivosti upravljanja z javnim denarjem uveljavljanje transparentnosti še toliko bolj pomembno. Politike, ki se oblikujejo v sistemski črni skrinjici,³ namreč ne vzbujajo zaupanja in legitimnosti

---

3. Metafora črna skrinjica (angl. *black box*) je uporabljena za ponazoritev procesa, v katerem notranji postopki niso dostopni širši javnosti. Odločitve so sprejete v krogu peščice ljudi

vključenih akterjev. Identifikacijo vpletenih s sprejetimi odločitvami lahko pojasnimo s tremi koraki, prikazanimi na Sliki 1. Oblikovanje politik na transparenten način, na način, ko so zainteresiranim javnostim dostopni vsi relevantni podatki, poleg legitimnosti odločitve povečuje tudi družbeno sprejemljivost struktur, ki odločitve (politike) sprejemajo. Tako sistem pridobi vhodno legitimnost – legitimnost za urejanje nekega področja.

Slika 1: Transparentnost in vhodna legitimnost.

Vir: Privrejeno po Curtin in Meijer (2006: 116).

Za učinkovito vpeljavo transparentnosti je potreben interaktiven odnos med odločevalcem in okolico, pri čemer morajo biti vsi postopki predvidljivi in vse relevantne informacije, na podlagi katerih se sprejema odločitve, vnaprej znane (Leach 2006: 102). Na podlagi tega lahko akterji razumejo celoten proces, kar jim omogoča učinkovito participacijo (Leach 2006: 102), ta pa zmanjšuje potencialno konfliktnost končnih odločitev. Ena ključnih mednarodnih organizacij, ki se ukvarja s spremljanjem korupcije in opozarjanjem nanjo, je *Transparency International*,⁴ ki transparentnost v javnih politikah opredeljuje kot:

načelo, ki omogoča tistim, ki se jih neka odločitev, pa naj si bo administrativna, poslovna ali dobrodelna, dotika, da niso seznanjeni zgolj z osnovnimi dejstvi in številkami, temveč tudi z mehanizmi in procesom. Dolžnost javnih uslužbencev, menedžerjev in zaupnikov je, da delujejo pregledno, predvidljivo in razumljivo. (TI 2007.)

Zanimanje za transparentnost v javnih politikah se je začelo v javnosti povečevati po letu 1980, pri čemer razumevanje tega pojma ni zamejeno zgolj na javnost sprejemanja odločitev in dostopnost večine javnih dokumentov (Smythe in Smith 2006: 37). Razprave o transparentnosti se dotikajo treh segmentov.

Prvi segment je *informacijska transparentnost* in vključuje splošno dostopnost vladnih informacij in odločitev. Prvi primer zagotavljanja obče dostopnosti državnih predpisov sega v leto 1766,⁵ ko je Švedska sprejela zakon, po katerem so morale biti vse odločitve vlade dostopne tudi javnosti (Wikipedia, 2006). Postopno se je krog držav s takimi določili širil in sčasoma je dostopnost do vladnih odločitev postala splošna norma. Pritisk po splošni dostopnosti informacij se je zaradi zahtev po nadzoru para-

---

na nepredvidljiv in večini neznan način. Opazovalci lahko vidijo zgolj vstopne elemente in končni rezultat, na katerega nimajo vpliva. Metafora je pogosto uporabljena za ponazarjanje procesa oblikovanja odločitev v nedemokracijskih sistemih.

4. Več informacij o organizaciji je dostopnih na spletni strani: <http://www.transparency.org>.
5. Pomembno zgodovinsko vlogo pri razvoju ideje transparentnosti je odigral protestantizem s svojim nasprotovanjem korupciji, dokončno pa so se ideje transparentnosti in z njimi povezane vrednote razvile v času razsvetljenstva in francoske revolucije. Zahteve po dostopnosti odločitev so od vsega začetka prisotne tudi v ustavi Združenih držav Amerike (Holzner 2002: 155).

be javnega denarja v zadnjih desetletjih preteklega stoletja na splošno še stopnjeval. Vendar *de iure* dostopnost odločitev še zdaleč ne pomeni tudi dejanske dostopnosti, saj je ta povezana z odpravo fizičnih ovir. Kljub formalno zagotovljeni dostopnosti so bili dokumenti v preteklosti dosegljivi predvsem izbrancem, ki so si lahko privoščili stroške, povezane s fizičnim dostopom do podatkov. Prvi odločilen korak k učinkoviti obči dostopnosti informacij o vladnih odločitvah je zato razmah množičnih medijev, ki v razumljivi obliki predstavljajo kompleksne tematike in jih ponudijo potencialnemu uporabniku na poceni in enostaven način (Balkin 1999: 394). Poleg pozitivnih posledic pa je tak način posredovanja informacij lahko tudi manipulativen. Medijska svoboda izbiranja informacij namreč lahko privede do njihovega filtriranja in enostranskega interpretiranja. Tako stanje lahko privede do nasprotnih učinkov od zelenih, namreč do netransparentnosti in zavajanja. Zato sta šele razvoj interneta in njegova splošna dostopnost prinesla osnovo za doseganje zelenih učinkov transparentnosti (Curtin in Meijer 2006: 111). Informacijske tehnologije omogočajo učinkovitejše analitično delo in posledično optimizacijo oblikovanja javnih politik, hkrati pa tudi neposredno odgovornost nosilcev javnih funkcij končnemu uporabniku (Meijer 2003: 76). Po uveljavitvi interneta kot zmogljivega informacijskega orodja so spremenili odnosi med vsemi družbenimi akterji, zato je razumljivo, da smo od začetka devetdesetih let preteklega stoletja dalje priča skokovitemu napredku v smeri medsebojnega sodelovanja, vplivanja in povezanosti. S pomočjo interneta je tako omogočeno, da do neokrnjenih informacij pride vsak posameznik, in to z minimalnimi neposrednimi stroški. Tako je medijem odvzeta vloga izključnega posrednika informacij, medtem ko je vsaj delno omejena tudi njihova vloga interpreta informacij (Whyte in Macintosh 2001: 191).

Prvo vprašanje, ki se poraja pri tem, pa je, ali lahko preobilje informacij škoduje.⁶ Zlorabo podatkov preprečuje zakonska ureditev s področja varstva osebnih podatkov, tako da je natančno določeno, katere informacije so lahko javno dostopne. V izhodišču je seveda tudi vprašanje, ali so institucije pripravljene omogočiti dostop do podatkov in koliko navora (organizacijskega in finančnega) so pripravljene vložiti v stalno razvijanje instrumentov za zagotavljanje transparentnosti.⁷

Drugi segment je *participativna transparentnost*, ki zajema možnost posrednega ali neposrednega sodelovanja tistih, ki se jih odločitve tičejo, pri sprejemanju odločitev. Z zornega kota legitimnosti postopkov je namreč ključno, da se odpre črna skrinjica, v kateri se pogosto sprejemajo odločitve. Transparentnost tako zmanjšuje distanco med javnostjo in institucijo (EC 2006b).

---

6. Med najpogostejšimi omejitvami transparentnosti so zavarovanje nacionalnih ali korporativnih interesov, nevarnost, da transparentnost privede do napačnega razumevanja kompleksnih procesov, zadržanost zaradi možnosti, da objava informacij povzroči škodljive (panične) reakcije, pomisleki glede znanstvene zanesljivosti interpretacije rezultatov in različni interesi, povezani s korupcijo in organiziranim kriminalom (Holzner 2002: 158).

7. Kljub zmogljivostim informacijskih tehnologij in teoretični dostopnosti namreč obstaja nevarnost, da so informacije prikrite in jih je težko najti. Zelo malo koristi, če so informacije dostopne javno na način, kot je nazorno opisan v Adams 2005: 12: "na dnu zaklenjene omare za spise v kotu opuščene stranišča, kjer piše na vratih Pozor, hud leopard".

Prva stopnja participativne transparentnosti je možnost vpogleda v postopke. Toda če ostanemo zgolj pri tej stopnji, lahko v javnosti vseeno nastane občutek, da odločitve sprejema le peščica izbranih posameznikov. Postopki so sicer predvidljivi in znani vnaprej, vendar se dogajajo "daleč od neposredno prizadetih", zaradi česar ti dvomijo v to, da imajo možnost vplivanja na njihovo podobo. Za učinkovito delovanje sistema je tako treba v proces sprejemanja odločitev vključiti tiste, ki se jih odločitve tičejo. Vključevanje širokega kroga vpletenih je potrebno tudi s komunikacijskega stališča, saj je sprotna obveščenost ciljnih skupin dejavnik uspešne vključitve odločitve v družbo oz. širše identifikacije z odločitvijo. Odprtost sistema za posredno ali neposredno vključenost tistih, ki se jih odločitve tičejo, je tako značilnost sistemov, ki uživajo visoko stopnjo legitimnosti in praviloma dosegajo tudi visoko učinkovitost.

Tretji segment je *odgovornostna transparentnost* (Balkin 1999). Ta segment je povezan z organizacijsko kulturo in splošnim zavedanjem družbene odgovornosti porabnikov javnega denarja. Zavedanje, da je odgovorno in učinkovito ravnanje pri sprejemanju odločitev neobhodno potrebno, je treba nadgraditi z zavedanjem, da je ravno tolikšna odgovornost tudi na strani porabnika javnega denarja. Ta mora javni denar porabiti gospodarno in s kar se da velikim splošnim družbenim učinkom. Na podlagi dostopnosti vseh podatkov o postopkih in njihovih rezultatih so pod stalnim nadzorom tako odločevalci kot tudi končni uporabniki. Gre za medsebojno nadzorovanje, kjer lahko kdor koli dostopa do relevantnih informacij in na njihovi osnovi zahteva odgovornost tako nosilcev javnih pooblastil kakor tudi proračunskih porabnikov. Takšen medsebojni nadzor prinaša na eni strani večjo učinkovitost celotnega sistema in na drugi strani njegovo povezanost z okoljem (Curtin in Meijer 2006: 117).

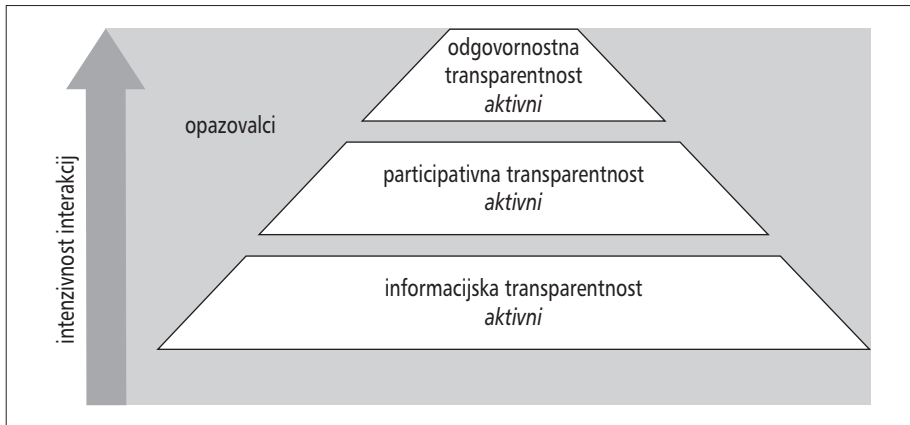
Za prvi in drugi segment velja, da transparentnost prinaša legitimnost sistema ter učinkovito in zakonito delovanje predvsem na odločevalski strani. Z uresničeno informacijsko in participativno transparentnostjo so k boljšemu delovanju motivirane zlasti javne institucije. V zadnjem segmentu, ko pa so dostopni tudi rezultati porabnikov denarja, se težišče pritiska prenese tudi nanje. Javnost tako spodbuja k boljšemu delovanju obeh strani, ki se jima v primeru neprimerne delovanja obeta javna kritika. Če v prvih dveh primerih velja, da je rezultat transparentnosti izboljšanje delovanja javnih institucij, gre v zadnjem primeru za izboljšanje delovanja sistema kot celote.

Delitev transparentnosti na tri segmente je uporabna predvsem z analitičnega vidika, v resničnosti pa so vsi trije segmenti med seboj močno prepleteni. V institucijah, ki delijo javni denar, kakor tudi na strani porabnikov javnega denarja in javnosti nasploh obstajajo dejavniki, ki otežujejo uvedbo transparentnosti. Pri institucijah, ki delijo denar, je oteževalni dejavnik pripravljenost, da "na ogled postavijo" svoje dokumente in delovne postopke, saj s tem tvegajo kritiko svojega dela s strani javnosti. Omejevalni dejavnik na strani javnosti pa je predvsem znanje, potrebno za učinkovito izrabo orodij za dostop do informacij, ter zanimanje, ki ga morajo imeti posamezniki, da do orodij sploh dostopajo (Curtin in Meijer 2006: 116). V času informacijskega izobilja je težava tudi izbiranje vsebin. Glede na to, da je v raziskavah javnega mnenja zanimanje za znanost – ki je predmet te razprave – v občini javnosti relativno nizko (EU 2002), je verjetnost, da bodo člani te javnosti sploh iskali informacije o znanosti, dokaj majhna.

Kar pa na drugi strani ne velja za specializirani javnosti znanstvenikov in uporabnikov znanja. Ti so za informacije zainteresirani tudi z ekonomskega vidika in zato je njihova motivacija za dostop do informacij mnogo večja.

Posamezni segmenti transparentnosti se med seboj razlikujejo po intenzivnosti interakcij med odločevalci, uporabniki in splošno javnostjo. V prvem segmentu prevladuje enosmerni tok informacij (institucija posreduje informacije, ki so na voljo v bolj ali manj strukturirani obliki). Na drugi stopnji je že potrebna aktivnejša vloga zainteresirane javnosti; tok informacij med uporabniki in institucijo je v tem primeru dvosmeren. Uporabniki so aktivno vključeni v proces, hkrati pa poteka komunikacija tudi med njimi samimi, saj o odločitvah poročajo tistim, ki jih zastopajo. Tu je pozornost sicer še vedno usmerjena v delovanje javne institucije in postopke znotraj nje, in ne v delovanje uporabnikov. Zadnja stopnja je odgovornostni segment transparentnosti, kjer teče zaradi dostopnosti informacij, ki se tičejo tako odločevalcev kakor tudi uporabnikov in medsebojnega nadzora, tok informacij v vse smeri. Spremenjena je tudi struktura informacij, saj so dostopne tako informacije o delovanju institucije kakor tudi informacije o porabnikih javnega denarja oz. rezultatih njihovega dela (Slika 2). Ker je z naraščanjem intenzivnosti interakcij potrebna večja neposredna vključitev javnosti ali posameznika, je z naraščanjem intenzivnosti število aktivno vključenih vedno manjše, medtem ko ostaja število tistih, ki vsaj pasivno spremljajo proces, nespremenjeno.

Slika 2: Hierarhičnost segmentov transparentnosti.

Izgradnja sistema transparentnosti in doseganje višjih segmentov transparentnosti je dolgotrajen proces, ki je povezan tako z zavezanostjo institucije k izgradnji učinkovitega sistema transparentnosti kakor tudi s pripravljenostjo strokovnih in splošne javnosti za aktivno udeležbo v procesih. Pripravljenost zadnjih je odvisna od koristi, ki jih pričakujejo glede na vložene napore. Zaradi vse večjega pritiska po racionalizaciji delovanja institucij in po učinkoviti porabi proračunskega denarja je izgradnja sistemov transparentnosti gotovo ena od pomembnih nalog razvoja javnega sektorja v prihodnosti. Doseganje visoke ravni transparentnosti je eden od instrumentov, ki v javnem sektorju – podobno kot v gospodarstvu dobiček – predstavlja gonilo napredka in razvoja.

3 Vpliv transparentnosti v raziskovalni dejavnosti

Na transparentnost v znanosti lahko gledamo z dveh zornih kotov, in sicer: a) transparentnost znanosti (javnost raziskovalnih rezultatov) in b) transparentnost znanstvene politike oz. postopkov, povezanih s financiranjem znanosti. Področje znanosti je nezdružljivo z zaprtostjo in ločenostjo od družbe. Odprtost je potrebna za njen napredek, saj omogoča preverljivost pravilnosti in resničnosti dobljenih znanstvenih rezultatov. Kolegialna kritika in izmenjava mnenj kot znak odprtosti sta prisotni predvsem prek recenzentskih ocen znanstvenega dela. Pri tem je eno ključnih vprašanj, kako prepoznati odlične znanstvene dosežke. V raziskovalni sferi obstaja soglasje, da so taki dosežki objavljeni v uglednih znanstvenih revijah, in zato je vpogled v bibliografijo posameznih raziskovalcev ključen za ocenjevanje znanstvene relevantnosti (Moed, Luwel, Nederhof 2002: 498). Pri vrednotenju pomena transparentnosti v znanosti izhajamo iz dejstva, da je v primeru obče in relativno enostavne dostopnosti do seznama znanstvenih publikacij zainteresiranost raziskovalcev za objave v uglednih revijah večja. Pomembno orodje prikaza znanstvenega dela so mednarodni indeksi citiranosti (npr. analize citiranosti, ki jih opravlja *Institute for Scientific Information – ISI*), vendar zgolj numerična kvantifikacija raziskovalnih rezultatov ne sme biti zadostno merilo ocenjevanja. Bibliometrični instrumenti se morajo dopolnjevati z vsebinskimi elementi (Moed, Luwel, Nederhof 2002: 498), zgolj bibliografija namreč ne pove vsega o vsebini raziskovalnega dela. Poleg bibliometričnih instrumentov imajo enako pomembno vlogo tudi drugi (kvalitativni) instrumenti, ki ponujajo še informacije o vsebini raziskovanja. Obstajajo različni informacijski sistemi, ki ponujajo informacije o raziskovalnem delu in raziskovalcih (splošno imenovani *Current Research Information System – CRIS*).⁸ Dostopnost do podatkov povečuje kritičnost in možnost razvoja konstruktivnega dialoga. V sistemu, ki omogoča kritiko, je zelo verjetno, da se bo kakovost znanja (povratno pa tudi kakovost kritik) povečala (Holzner 2002: 156). Tveganje, da bo obelodanjen rezultat dela, ki je bil pripravljen površno, in s tem izpostavljenost kolegialni kritiki ter kritiki splošne javnosti, je namreč tisto, kar zahteva korektno in kakovostno raziskovalno delo.⁹

Odprtost do splošne javnosti je dosežena na različne načine. Eden prvih primerov normativne ureditve dostopa do informacij o znanstvenem delu je bil leta 1946 v ZDA sprejeti zakon, po katerem imajo državljani pravico do informacij, ki so rezultat javno financiranega raziskovalnega dela, ki ga država uporablja kot podporo odločanju (Jasanoff 2006: 22). Kljub normativno zagotovljenemu dostopu do informacij pa je za njihovo širjenje ključen obstoj ustreznih komunikacijskih kanalov. Tudi splošni javnosti so načeloma dostopni vsi informacijski instrumenti, ki jih sicer uporablja ožja zainteresirana javnost, vendar je posebnost splošne javnosti v tem, da je zaradi omejenega zanimanja za znanost pri njej relativno težko vzbuditi “znanstveno” zanimanje (EU 2002: 3). Zato

8. Več informacij o sistemih CRIS je dostopnih npr. na spletni strani: <http://www.eurocris.org>.

9. Velja poudariti povezanost pomena izboljšanja kakovosti raziskovalnih rezultatov in njihove dostopnosti splošni javnosti ter končnim uporabnikom z uresničevanjem lizbonske strategije. Ta osrednji strateški dokument EU za vzpostavljanje na znanju temelječe družbe predpostavlja intenzivno povezovanje producentov znanja in njegovih končnih uporabnikov.

morajo biti komunikacijska orodja, prek katerih gredo informacije od znanosti k splošni javnosti, kar se da prijazna uporabniku, osnovne informacije o raziskovalnem delu pa predstavljene na kratek, pregleden in razumljiv način.

Drugačen pogled na transparentnost se nam odpira z zornega kota znanstvene politike oz. financiranja znanosti. Kot pri veliki večini javnih politik¹⁰ tudi pri znanstveni politiki transparentnost odločanja zagotavlja in omogoča demokratičnost, kontrolo in pregled nad porabo javnega denarja ter njegovimi učinki. Predpogoj za zagotavljanje transparentnosti je dostopnost podatkov o načinu odločanja zainteresirani javnosti, kar predstavlja stalen pritisk na odločevalce. Zaradi zagotavljanja smotrne porabe javnega denarja pa je aktualen tudi pogled v nasprotno smer – pogled v raziskovalne rezultate. Pri financiranju znanosti, kjer je velik del dejavnosti vezan prav na javna sredstva, je namreč dostopnost podatkov o dosežkih raziskovalnega dela v povezavi z dodeljenimi finančnimi sredstvi tisto, kar zavezuje raziskovalce h korektnemu delu in predstavljanju raziskovalnih rezultatov. Transparentnost tako “postavlja ogledalo” tako pred delo javne institucije kakor tudi pred delo in znanstvene dosežke raziskovalcev. Izpostavljenost kritiki uporabnikov na eni strani in izpostavljenost kolegialni strokovni kritiki na drugi strani ženeta tako raziskovalce kakor tudi javne institucije k kakovostnejšem delu in optimizaciji porabe javnega denarja.

4 Uvedba transparentnosti v delo ARRS

4.1 ARRS v sistemu financiranja znanosti v Sloveniji

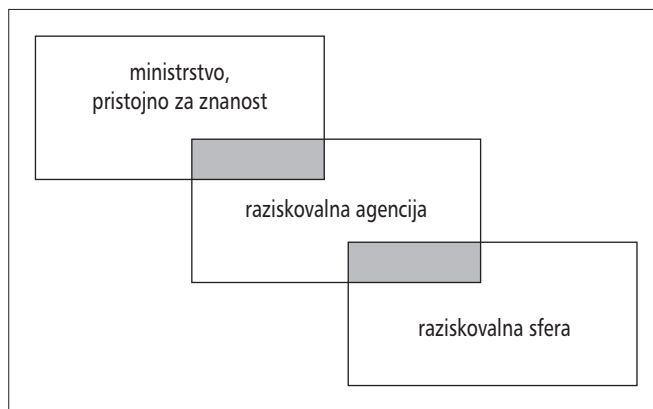
Na področju financiranja znanosti v Sloveniji ima ARRS vlogo neodvisne javne agencije, ki se nahaja v vmesnem prostoru med državo in raziskovalno sfero, kar je shematsko prikazano na Sliki 3. Podobno kot druge institucije po svetu, ki upravljajo z javnim denarjem na področju raziskav, ARRS posreduje v širokem pogodbenem odnosu med državo in raziskovalci (Van der Meulen 1998: 399).¹¹ Lahko bi rekli tudi, da gre za posredniško telo med državnimi uradniki in znanstveniki. Pri delovanju takih institucij načelo konsenza prevladuje nad instrumenti klasične državne kontrole. Cilj take ureditve je vzpostavitev sistema, ki zagotavlja “kontrolno višje ravni”, ki temelji na interaktivnosti, funkcionalnosti in relativni avtonomiji (Mali 1998).

---

10. Najpogosteje je transparentnost povezana z monetarno politiko (npr. Faust in Svensson 2001).

11. Tak tip odnosov je pogosto obravnavan kot odnos med agentom in zastopancem. Več o teoriji odnosov med zastopancem in agentom (angl. *principle – agent theory*) glej npr. v Broun 1993, 1998; Van der Meulen 2005; Caswill 2003.

Slika 3: Umeščenost ARRS v institucionalni prostor.

Vloga neodvisnih institucij (agencij)¹² je posredovanje političnih interesov v sfero znanosti in tehnologije ter sočasno prenašanje interesov znanosti na raven političnega (Van der Meulen 2003: 323). Raziskovalni sveti oz. agencije (*research councils*) so praviloma ustanovljeni z namenom izvajanja vladne raziskovalne politike. Tako lahko v institucionalnem smislu njihovo strukturo razumemo kot institucionalizacijo potreb odločevalcev za odziv na specifične javnopolitične izzive. Za znanstvene politike v zadnjem desetletju je namreč značilno, da se pri financiranju raziskav ne ravna več po načelu *laissez faire*, ampak vse bolj upoštevajo tudi strateške usmeritve gospodarske koristnosti (Van Rossum 1994: 63). To je še posebej vidno v času po sprejetju lisbonske strategije,¹³ v kateri je izraženo jasno zavedanje, da sta na znanju temelječe gospodarstvo in družba ključ za uspešen razvoj. Tako postaja upravljanje znanja najpomembnejši dejavnik tekmovalnosti, ki hkrati zelo spreminja osnovne predpostavke strateškega menedžmenta, kjer je glavni namen optimalno izkoristiti raziskovalni potencial (Rodrigues 2003: 7).

ARRS je s svojim relativno avtonomnim položajem in politično neodvisnostjo pomemben dejavnik stabilnosti raziskovalnega sistema.¹⁴ Odgovorna je za izvajanje usmeritev, ki jih kot del znanstvene politike dobi s strani ministrstva pristojnega za znanost, pri čemer pa je pri določanju in izvajanju instrumentov za uresničitev teh usmeritev avtonomna. Tako v njeni pristojnosti ostajajo vprašanja, kako pravično in v skladu z merili znanstvene odličnosti razdeliti raziskovalni denar, in na drugi strani, kako raziskovalno sfero motivirati za doseganje znanstvene odličnosti (Braun 2003: 209).

12. Kljub zelo podobnim nalogam se institucije v različnih sistemih imenujejo različno. Najpogostejša poimenovanja so: agencija (angl. *agency*), raziskovalni svet (angl. *research council*), fundacija (angl. *foundation*) in akademija (angl. *academy*) (Boh 2007: 15).

13. Uradni naslov procesa je *Lisbon Strategy for Growth and Jobs*. Ključni dokumenti, ki so povezani s tem procesom, so dostopni na spletni strani: http://ec.europa.eu/growthandjobs/key/index_en.htm.

14. Več o intermediarnih institucijah oz. ideji trojne spirale glej npr. v Mali 1998.

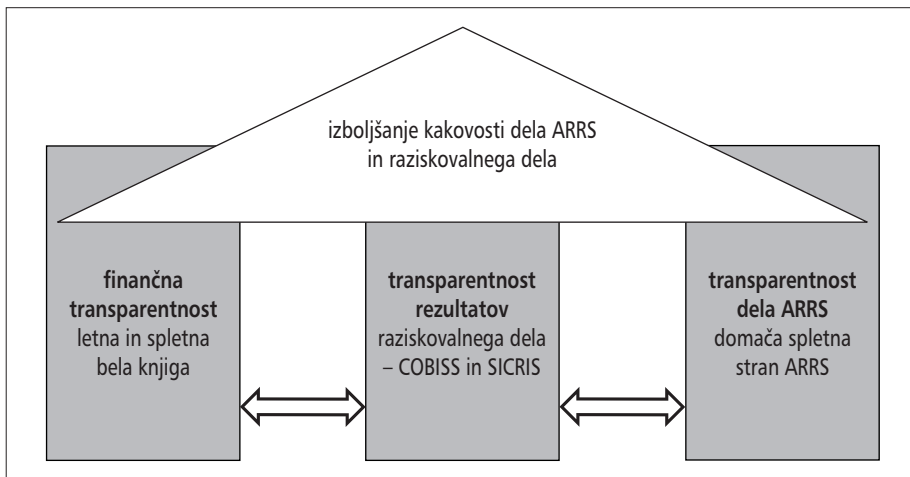
V praksi državni organi, ki financirajo znanost, nastopajo v različnih vlogah. Med njimi pomembno mesto zaseda kontrola, ki se lahko izvaja na različne načine. Skrajni primer kontrole je institucija s popolnim nadzorom, ki ob neizpolnjevanju zastavljenih ciljev uporabi vzode sankcioniranja (Mali 1998). Tak način nadzora je s strani raziskovalcev lahko sprejet kot grožnja avtonomnosti dela, zato je uveljavljanje “mehkejših” instrumentov nadzora zelo dobrodošlo. Uvedba instrumentov transparentnosti je eno od učinkovitih orodij, saj so z njihovo uvedbo rezultati znanstvenega dela splošno dostopni, kar povečuje samoevalvacijo znanstvenikov in zmanjšuje potrebo po represivnih ukrepih nadzorne institucije.

4.2 Mesto transparentnosti v delovanju ARRS

Uveljavljanje elementov transparentnosti v vse segmente dela ARRS je ena od stalnih prednostnih nalog agencije. Vedno večja tekmovalnost med raziskovalci in omejena sredstva za raziskave zahtevata transparentnost postopkov predvsem zaradi legitimnosti sistema. Transparentnost dela se odraža prek javnosti vseh postopkov in metodologij ter vključevanja predstavnikov iz znanstvene sfere v organe agencije. Hkrati s postopki agencije so javni tudi raziskovalni rezultati javno financiranega raziskovalnega dela ter poraba denarja za te projekte. Uvajanje mehanizmov transparentnosti ni enkraten, enosmeren proces. Gre za nepretrgan proces, v katerem je treba ob izvedbi enega koraka že razmišljati o možnih smereh nadaljnjega razvoja.

Instrumenti transparentnosti v ARRS temeljijo na treh stebrih, ki skupaj tvorijo temelj za izboljšanje kakovosti postopkov v ARRS, hkrati pa so tudi osnova za dvig kakovosti raziskovanja nasploh.

Slika 4: Arhitektura instrumentov zagotavljanja transparentnosti v ARRS.

Prvi stebelj tvori finančna transparentnost, kajti preglednost in smotnost porabe javnega denarja je temelj legitimnosti vsakega sistema. V izhodišče prizadevanj za zagotavljanje finančne transparentnosti velja postaviti poročilo o delu sklada Borisa

Kidriča, ki je bilo izdano leta 1958 in je prvi podroben popis javno financiranega raziskovalnega dela. Od takrat dalje so v tiskani obliki poročila o raziskovalnem delu izhajala periodično. Razširjenost poročil je bila relativno omejena, saj so bili izvodi poročil dostopni predvsem zainteresirani in strokovni javnosti. Z napredkom informacijskih tehnologij se je razvijalo tudi posredovanje dokumentov o delu raziskovalne sfere in leta 1997 je sledila objava bele knjige o porabi denarja na vsakega uporabnika na spletu. Kljub temu, da je bil na prvi pogled v primerjavi s predhodno tiskano verzijo napredek s spletno objavo relativno majhen, je prednost uporabe novega medija predvsem v široki dostopnosti publikacije. Objava na spletu je potencialnim uporabnikom omogočila dostop do poročila za poljubno leto na enostaven in poceni način. Naslednji velik korak v smeri transparentnosti je bila vzpostavitev spletne bele knjige o financiranju znanosti¹⁵ leta 2006, ki vsebuje ažurne informacije o dodeljevanju sredstvih. Ta instrument prinaša dvojno korist. Najpomembnejša je korist, ki jo prinaša raziskovalcem v razmerju do njihovih raziskovalnih institucij. Raziskovalci so namreč lahko tekoče seznanjeni z vsemi finančnimi transakcijami, ki se jih tičejo, in v vsakem trenutku vedo, koliko denarja so prejeli za izvajanje svojih dejavnosti. To raziskovalcem olajša načrtovanje nadaljnjega dela. Na drugi strani vpogled v finančne vire pomaga strokovni in splošni javnosti, da v kombinaciji z rezultati raziskovalnega dela, ki so dostopni prek drugih orodij, ocenjujejo učinkovitost in uspešnost raziskovalnega dela v celoti.

Drugi steber, na katerem slonijo prizadevanja za spodbujanje raziskovalne uspešnosti, je transparentnost raziskovalnih rezultatov. Ta izhaja iz informacijske podpore, ki jo nudita sistema COBISS in SICRIS. Začetki sistema COBISS segajo v leto 1994. Uvedba tega informacijskega orodja je pomenila velik napredek v smislu objektivnosti in transparentnosti ocenjevanja znanstvenih dosežkov. V akademski sferi se uspešnost raziskovalnega dela meri tudi po znanstvenih objavah v uglednih revijah. Do uvedbe sistema COBISS je bilo urejanje bibliografij pretežno prepuščeno raziskovalnim organizacijam, COBISS pa je prinesel centraliziran, urejen in pregleden sistem urejanja bibliografij. Tako je bila izdelana enotna tipologija in merila razvrščanja z določenimi postopki preverjanja (Izum 2007). Centralizirani sistem urejanja bibliografij je omogočil, da se pri evalvaciji uporabljajo standardizirani bibliografski izpisi, kar povečuje objektivnost ocene, hkrati pa lahko vsakdo dostopa do bibliografij vseh raziskovalcev v Sloveniji. Po prvem obdobju prostovoljnega vnašanja bibliografij v COBISS je leta 1997 sledila uvedba obveznega vnosa raziskovalnih rezultatov (bibliografij), kar je omogočilo nadaljnji razvoj ocenjevalnih mehanizmov. Leto za tem je bil vzpostavljen sistem SICRIS, ki vključuje predstavitve aktivnih raziskovalcev, (so)financiranih s strani ARRS, in njihovih raziskovalnih rezultatov. Centralizirani format bibliografij raziskovalcev je sicer dragoceno orodje pri evalvaciji, hkrati pa pove relativno malo o konkretnih rezultatih znanstvenega dela, kar je zanimivo za splošno javnost in še posebej za potencialne uporabnike znanja (npr. gospodarske družbe). Zato je sistem SICRIS, ki vsebuje tudi vsebinske informacije o projektih, pomembna nadgradnja bibliografskega

---

15. Spletni naslov: <http://www.arrs.gov.si/sl/finan/letpor/Report/fin-por.aspx?Leto=2006&Vrsta=Pogo>.

sistema. Pomen sistema SICRIS iz leta v leto narašča, saj obisk njegove spletne strani močno raste.¹⁶ V času, ko je integracija producentov znanja in končnih uporabnikov znanja eden od ključnih ciljev znanstvene politike, je prisotnost takih sistemov izrednega pomena. Hkrati pa delo raziskovalcev izpostavlja kolegialni kritiki, ki raziskovalce dodatno motivira za bolj kakovostno delo.

Če se prva dva stebra dotikata predvsem osvetljevanja dela raziskovalcev in raziskovalnih organizacij, se tretji steber transparentnosti, ki zaokrožuje sistem, kot je vzpostavljen v ARRS, nanaša na transparentnost dela agencije. Transparentnost postopkov, ki potekajo v ARRS, je zagotovljena prek spletne strani ARRS (<http://www.rrs.si>). Na tej strani so npr. za leto naprej objavljeni vsi načrtovani javni razpisi, tako da se raziskovalci lahko na prijave pravočasno pripravijo. Poleg tega so objavljeni rokovniki evalvacijskih postopkov skupaj z metodologijami ocenjevanja in ocenjevalnimi postopki. Ker je izborni postopek kombinacija kvalitativnega in kvantitativnega ocenjevanja, si raziskovalci na podlagi informacijskih orodij, ki so na voljo, lahko sami izračunajo, koliko točk bodo pridobili pri enem od delov ocenjevalnih meril.

Piramidna struktura transparentnosti, kot je opredeljena v uvodnem delu, se odraža tudi v delovanju ARRS. Segmenti transparentnosti se ne pokrivajo neposredno s stebri zagotavljanja transparentnosti v ARRS, kot smo jih opredelili zgoraj. Ti so predvsem orodja za zagotavljanje transparentnosti na vseh segmentih. Za informacijsko transparentnost, katere namen je predvsem nadzor nad delom institucije, ki daje denar, je najpomembnejša spletna stran ARRS, kjer so dostopne vse informacije o potekajočih in načrtovanih aktivnostih ter postopki in merila izbora. ARRS zagotavlja transparentnost in legitimnost svojega delovanja tudi prek vključevanja znanstvenikov v stalna in občasna delovna telesa ter ekspertni sistem. Pri tem gre za participativno transparentnost. Objava imen vseh znanstvenikov, ki so sodelovali v strokovnih ocenjevalnih telesih v preteklem letu, daje prijaviteljem projektov informacijo o tem, ali so bili njihovi predlogi ocenjeni s strani uveljavljenih strokovnjakov posameznih področij. Samo znanstveniki so namreč kompetentni za evalvacijo vsebine prijav za financiranje (projekti, programi itd.). Vključenost znanstvenikov v strokovna telesa ARRS in objava njihovih imen na spletni strani daje raziskovalcem možnost, da s svojimi predlogi seznanijo predstavnike v organih ARRS. Neposredni uporabniki lahko tako znatno vplivajo na oblikovanje končnih odločitev. Na ta način se tudi vzpostavlja vez med institucijo (ARRS) in raziskovalci. Odgovornostna transparentnost je zadnji del transparentnostne piramide, ki se nanaša na smotno porabo raziskovalnega denarja. V tem delu so spet najpomembnejša informacijska orodja. Vzpostavitev spletne bele knjige in njena povezava s podatki o znanstveni produkciji (COBISS in SICRIS) namreč jasno kaže rezultate porabe javnega denarja s strani raziskovalcev. V segmentu odgovornostne transparentnosti tako ne gre

---

16. Stran SICRIS je v letu 2005 beležila nekaj čez 140.000 operacij "iskanje", medtem ko je bilo v letu 2006 iskalnih operacij v sistemu SICRIS prek 220.000 (vir: IZUM 2007). Podatki o operaciji "iskanje" so relevantni zato, ker ne zajemajo zgolj obiskovalcev strani, ki so lahko tudi naključni, ampak zajema vse tiste, ki so se dejansko uporabili ta servis kot iskalno orodje za pridobitev informacij.

zgolj za preverjanje delovanja ARRS, ampak sočasno tudi za vpogled v delo znanstvenikov – za povezavo med njihovim financiranjem in znanstveno produkcijo.

Z uvajanjem in uporabo informacijskih tehnologij z namenom uvajanja transparentnosti se menjajo tudi načini poročanja raziskovalcev ARRS. Zaradi predstavljanja širši javnosti večjo vlogo dobivajo kratki povzetki in predstavitve, hkrati pa je raziskovalcem naložena tudi odgovornost za ažuriranje podatkov, ki so o njih in njihovem delu objavljeni v informacijskih sistemih. Na podlagi novih načinov poročanja in informacijskih tehnologij so poleg splošnega informiranja mogoče tudi različne operacije ocenjevanja, temelječe na bibliometričnih izhodiščih. Na prvi pogled se lahko taki postopki zdijo tehnicistični, vendar ne odstopajo veliko od ustaljenih (tradicionalnih) postopkov ocenjevanja. Za razliko od njih pa podatke za oceno prinašajo na mnogo bolj urejen, pregleden in predvidljiv način.¹⁷ Sočasno z odprtostjo sistema in splošno dostopnostjo informacij o znanstvenih dosežkih se je povečala tudi skrb znanstvenikov za predstavitev svojih znanstvenih rezultatov širši javnosti. V preteklosti je bilo namreč komuniciranje o znanstvenih dosežkih v javnosti pogosto zanemarjeno.

Transparentnost vsekakor povečuje izpostavljenost kritiki. Na eni strani so na očeh javnosti dosežki znanstvenega dela. To v večini primerov prispeva k dragoceni izmenjavi strokovnih mnenj in pripomore k poznavanju dela znanstvenikov, ki delajo na podobnih področjih. Pogosto se namreč dogaja, da so sinergijski učinki raziskovanja zaradi nepoznavanja raziskovalnega dela med različnimi raziskovalnimi sredinami omejeni. Sistem SICRIS ponuja vpogled v potenciale in dosežke znanstvenorazvojne dejavnosti v Sloveniji, kar je dobro izhodišče za vzpostavitev intenzivnejših stikov. Na drugi strani je zaradi transparentnosti pod drobnogledom tudi delo ARRS. Dostopnost informacij namreč stopnjuje kritičnost javnosti, ki zato zahteva več informacij in razlag. Rezultat tega je tudi bolj odprto javno izražanje mnenj o sistemu, kar vsekakor podaljša čas sprejemanja odločitev in otežuje postopek koordiniranja različnih interesov, vendar hkrati prispeva k boljšim rešitvam in legitimnosti sistema.

Uvajanje načel transparentnosti pa poleg pozitivnih učinkov prinaša tudi nekatere nevarnosti in pasti. Ker so informacije ponujene uporabnikom v svoji izvorni obliki, lahko pride tudi do napačne interpretacije podatkov in do neupravičene kritike. Zaradi dostopnosti številnih informacij je mogoče tudi, da do izraza pridejo predvsem napake in da je zato v predstavah splošne javnosti relativna teža napak v primerjavi s pozitivnimi učinki pretirana. Tako lahko pride do izkrivljene slike o delovanju sistema. Dejstvo je, da so "spektakularne" novice o nepravilnostih, ki jih prenašajo množični mediji, mnogo bolj zanimive kot pozitivne.¹⁸ Drugi omejevalni dejavnik, ki ga je treba imeti pred očmi, je dejstvo, da lahko pretirano zasledovanje ciljev popolne transparentnosti

17. Ko npr. govorimo o odličnosti znanstvenih objav, njihova ocena lahko temelji na osebni presoji recenzenta, ki bibliografijo ovrednoti na podlagi lastnega znanja in poznavanja, lahko pa je bibliografija klasificirana po vnaprej pripravljenih merilih, ki jih sprejmejo reprezentativni predstavniki znanstvenih ved. S pomočjo takega orodja lahko recenzent lažje in bolj objektivno pripravi oceno znanstvenih publikacij.

18. Več o odnosu medijev do transparentnosti in njihovi vlogi glej npr. v Smolkin 2006; Rupar 2006.

pripelje do kontraproduktivnih učinkov. Poleg nedvomnih pozitivnih premikov, ki so posledica transparentnosti, se lahko pojavljajo anomalije kot posledica prevelike težnje po vzpostavljanju transparentnosti. Nekoordinirano zbiranje podatkov in njihova obdelava lahko postane preokupacija zaposlenih, kar znatno zmanjšuje njihovo učinkovitost in hkrati terja nove zaposlitve. To lahko vodi v oblikovanje pretirano birokratske organizacije, kjer v želji po doslednem spoštovanju vseh zahtev postopek popolnoma prevlada nad vsebino, kar vodi v neživljenjskost procesa, ta pa lahko v skrajnem primeru poruši legitimnost institucije (Curtin in Meijer 2006: 118). Naslednja nevarnost je povečevanje poročevalskega dela. Zaradi zahtev po objavljanju vseh podatkov so raziskovalci lahko preobremenjeni s pripravo najrazličnejših poročil in na ta način trošijo svoj raziskovalni potencial. Dostop do podatkov o raziskovalnem delu lahko poraja tudi vprašanja varovanje intelektualne lastnine. Zato mora biti sistem oblikovan tako, da je zainteresiranim na voljo zadostna količina informacij, hkrati pa je zaščiten tudi intelektualna lastnina.

Zaradi naštetih nevarnosti je ključna uravnoteženost ukrepov. Vprašanje poročevalske preobremenjenosti je rešljivo s pomočjo informacijskih tehnologij, ki omogočajo učinkovito in hitro pošiljanje ter obdelavo velike količine podatkov. Zato informacijske tehnologije ponujajo učinkovito orodje za približevanje idealom transparentnosti, treba pa jih je vseskozi izpopolnjevati in prilagajati novim družbenim razmeram. ARRS pri svojem delu kombinira več različnih tipov informacij. S pomočjo podatkov, ki kažejo sliko z več zornih kotov (finančni kazalniki, znanstvena produkcija itd.), je namreč lažje oblikovati pravilno sliko. Hkrati je treba poudariti, da v znanosti pomemben del vrednotenja vsekakor ostaja kolegialna kritika, ki se osredotoča na vrednost konkretnih rezultatov, in ne zgolj na kvantitativno oceno znanstvenih objav. Za doseganje optimalnih učinkov je tako potrebna uravnotežena uporaba vseh zgoraj naštetih instrumentov. Izpopolnjevanje teh instrumentov in iskanje vedno novega ravnotežja med njimi pa je proces, ki ga je treba vedno znova tehtati in preoblikovati na način, ki ustrezno odgovarja na spreminjajoče se potrebe v družbi.

5 Sklep

Pritisk po zagotavljanju transparentnosti pri porabi javnega denarja se je v zadnjih desetletjih močno povečal. Vzrok temu je poleg naraščajoče tekmovalnosti za omejena javna sredstva nedvomno tudi razvoj informacijskih tehnologij, ki omogočajo dostop do mnogovrstnih informacij. Vendar zgolj tehnične zmožnosti še ne zadostujejo za uvedbo transparentnosti. So potreben, a še ne tudi zadosten pogoj. Pri uveljavljanju načel transparentnosti je ključno zavestno delovanje institucij v smeri zagotavljanja transparentnosti, kar je povezano tudi z zgodovinskim spominom institucije in njeno institucionalno kulturo. Učinkovita vpeljava načel transparentnosti je lahko v javnem sektorju motivacija za doseganje maksimalnih učinkov in na ta način nadomešča dobiček, ki je odločen v gospodarstvu.

V članku je nakazanih nekaj načinov uvedbe načel transparentnosti na primeru ARRS. Poudariti je treba, da celoten sistem ni zamišljen zgolj kot orodje, ki ga ARRS uporablja

za vrednotenje raziskovalnega dela, ampak gre v veliki meri za sistem, ki omogoča, da uspešni znanstveniki svoje rezultate neposredno predstavijo različnim ciljnim javnostim brez kakršnega koli posrednika, ki bi informacije interpretiral. Uvajanje predstavljenih elementov transparentnosti veliko breme nalaga tudi ARRS. Sprotno ažuriranje in objavljanje vseh dokumentov v zvezi z razpisi prinaša veliko dela in prilagoditve notranjih delovnih postopkov. Poleg spremenjenega dela ARRS pa uvajanje elementov transparentnosti zahteva tudi zavedanje raziskovalcev o njeni pomembnosti. Ažuriranje podatkov, ki so ključni za delovanje sistema, je namreč nemogoče brez aktivnega sodelovanja raziskovalcev. Zato je eden od prednostnih ciljev vzpostavitve partnerskega odnosa z raziskovalci, ki instrumentov transparentnosti ne smejo razumeti kot "tujka", ampak kot sistem, ki vsem omogoča lažje delo, večjo primerljivost, izmenjavo informacij, kolegialno kritiko in posledično izboljšanje kakovosti raziskovalnega dela. Kljub temu, da je bil do sedaj dosežen pomembne napredek pri uvedbi sistema transparentnosti, je ves čas treba razvijati nove mehanizme in informacijske rešitve, ki bodo sledile izzivom časa ter še povečevale transparentnost odločitev in rezultatov, ki krepijo raziskovalno učinkovitost in legitimnost financiranja raziskovanja. Poleg pozitivnih učinkov transparentnosti je v prispevku prikazanih tudi nekaj pasti in stranpoti, do katerih lahko vodi uvajanje transparentnosti. Kljub nedvomnim prednostim, ki jih odprtost sistema prinaša, je treba pri novih rešitvah pretehtati tudi morebitne negativne učinke in jih ustrezno odpravljati. To pa je mogoče predvsem s konstruktivnim sodelovanjem vseh vpletenih – pri raziskovalni dejavnosti torej raziskovalcev ter raziskovalnih in drugih javnih institucij.

Literatura

- Adams, Douglas (2005): Štoparski vodnik po galaksiji. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- Balkin, Jack, M. (1999): How Mass Media Simulate Political Transparency. *Cultural Values*, 3 (4): 393–413.
- Boh, Tomaž (2007): Comparative Analysis of Partner Councils. Helsinki: NORFACE era-net, Edita Prima Oy.
- Braun, Dietmar (1993): Who Governs Intermediate Agencies? Principal Agent Relations in Research Policy-Making. *Journal of Public Policy*, 13 (1): 135–162.
- Braun, Dietmar (1998): The Role of Funding Agencies in the Cognitive Development of Science. *Research Policy*, 27 (8): 807–821.
- Bugarič, Bojan (2003): Pravica do dostopa do informacij javnega značaja in transparentnost dela javne uprave. *Javna uprava*, 39 (2): 189–206.
- Curtin, Deirdre (1999): Transparency and Political Participation in EU Governance: a Role of Civil Society? *Cultural Values*, 3: 445–471.
- Caswill, Chris (2003): Principals, Agents and Contracts. *Science and Public Policy*, 30 (5): 337–346.
- Curtin, Deirdre, in Meijer, Albert Jacob (2006): Does Transparency Strengthen Legitimacy? A Critical Analysis of European Union Policy Documents. *Information Polity*, 11: 109–122.
- Demšar, Franci (2006): Transparentnost raziskovalne dejavnosti v Sloveniji: Prispevek na konferenci COBISS. Maribor.

- Dinevski, Dejan, in Seljak, Tomaž (1998): Informacijski sistem SICRIS za transparentnost raziskovalne dejavnosti v Sloveniji. Ljubljana: Informacijska družba.
- Faust, Jon in Svensson, E. O. Lars, (2001): Transparency and Credibility: Monetary Policy with Unobservable Goals. *International Economic Review*, 42 (2): 369–397.
- Guades Vaz, Sofia, in Pereira, Angela Guimaraes (ur.) (2006): *Interfaces Between Science and Society*. Sheffield: Greenleaf Publishing.
- Gulbrandsen, Magnus (2005): Tensions in the Research Council–Research Community Relationship. *Science and Public Policy*, 32 (3): 199–209.
- Holzner, Burkart, in Holzner, Leslie (2002): The Transparency Syndrome in Global Change: A Sociological Concept Paper. *Ekistics: Proquest Social Science Journals*.
- Jasanoff, Sheila (2006): Transparency in Public Science. Purposes, Reasons, Limits, Law and Contemporary Problems, 69: 21–45.
- Langfeld, Liv (2000): Research Councils and Grant Review under Pressure for Reform: Implications on Review Outcome. Paper for the 4S/EASST-joint conference. Dunaj.
- Langfeldt, Liv (2004): Judging quality – Expert Panels Evaluating Research: Decision –Making and Sources of Bias. *Research Evaluation*, 12 (1): 51–62.
- Leach, William D. (2006): Collaborative Public Management and Democracy: Evidence from Western Watershes Partnership. *Public Administration Review*, ProQuest Social Science Journals.
- Mali, Franc (1998): Intermediarne strukture in družbeni sistemi znanosti. *Družboslovne razprave*, 14 (27/28): 171–182.
- McIvor, Ronan, McHugh, Marie, in Cadden, Christine (2002): Internet Technologies: Supporting Transparency in the Public Sector. *The International Journal of Public Sector Management*, 15 (3): 170–187.
- Meijer, Albert Jacob (2003): Transparent Government: Parliamentary and Legal Accountability in an Information Age. *Information polity*, 8: 67–78.
- Meijer, Albert Jacob (2005): Risk Maps on the Internet: Transparency and the Management of the Risks. *Information Polity*, 10: 105–113.
- Moed, Henk F., Luwel, Marc, in Nederhof, Anton, J. (2002): Towards Research Performance in Humanities. *Library Trends*, 50 (3): 498–520.
- Pečar, Janez (2001): Javnost ali tajnost državnih podatkov. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 52 (1): 3–10.
- Rodrigues, Maria João (2003): *European Policies for a Knowledge Economy*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Rupar, Verica (2006): How Did You Find That Out? Transparency of the Newsgathering Process and the Meaning of News: A Case Study of New Zealand Journalism. *Journalism Studies*, 7 (1): 127–143.
- Setnikar - Cankar Stanka, in Devjak, Srečko (2003): Development and Transparency of Public Administration as a Factor of Economic Development. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci*, 21 (2): 49–63.
- Smythe, Elizabeth, in Smith, Peter J. (2006): Legitimacy, Transparency and Information Technology: World Trade Organisation in an Era of Contentious Trade Politics. *Global Governance*, 12: 31–53.
- Smolkin, Rachel (2006): Too Transparent? *American Journalism Review*, april/maj: 16–23.

- Tavzes, Miloš, in dr.: (2002): Veliki slovar tujk. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TI (2007): Transparency International, What is Transparency. Dostopno preko: http://www.transparency.org/news_room/faq/corruption_faq#faqcorr2 (16. 4. 2007).
- Van der Meulen, Barend (1998): Science Policies as Principal–Agent Games: Institutionalization and Path Dependency in the Relation Between Government and Science. *Research Policy*, 27 (4): 397–414.
- Van der Meulen, Barend (2003): New Roles and Strategies of a Research Council: Intermediation of the Principal–Agent Relationship. *Science and Public Policy*, 30 (5): 323–336.
- Van Rossum, Wouter (1994): The Political Economy of Research Councils: Different Roles of Research Councils in Science Policy. *Knowledge & Policy*, 7 (1): 63–79.
- Wikipedia (2006): Transparency (humanities). Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Transparency_%28humanities%29 (29. 12. 2006).
- Whyte, Angus, in Macintosh, Ann (2001): Transparency and Teledemocracy: Issues from an "e-consultation". *Journal of Information Science*, 27 (4): 187–198.

Viri

- Statut Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (2004). Dostopno prek: <http://www.arrs.gov.si/sl/agencija/akti/statut-ARRS.asp> (12. 3. 2008).
- Zakon o raziskovalni in razvojni dejavnosti (2006). Ur. l. RS, št. 22/06.
- EU, European Commission (2002): Science and Society Action Plan. Bruselj. Dostopno prek: <http://www.cordis.lu/science-society> (3. 2. 2008).
- EU (2005): Improving Openess and Transparency in the Council: Council Conclusions (15834/05).
- Communication to the Commission from the President, Ms. Walstrom, Mr. Kallas, Ms. Hubner and Ms. Fischer Boel Proposing the Launch of a European Transparency Initiative. Dostopno prek: http://europa.eu.int/comm/commission_barroso/kallas/doc/etikcommunicationen.pdf (5. 2. 2008).
- EU (2006): Green Paper – European Transparency Initiative. Commission of the European Communities. Bruselj.
- General Secretariat of the Council of the EU (15.–16. junij 2006): An Overall Policy on Transparency: Information Sheet.
- Izum (2007): Tipologija dokumentov/del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS. Dostopno preko: http://home.izum.si/COBISS/bibliografije/Tipologija_slv.pdf (4. 1. 2007).
- OECD (2002): Public Sector Transparency and Accountability – Making it Happen. Pariz.

Naslova avtorjev:

Franci Demšar

Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS
Tivolska cesta 30, 1000 Ljubljana
e-mail: franci.demsar@arrs.si

Tomaž Boh

Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS
Tivolska cesta 30, 1000 Ljubljana
e-mail: tomaz.boh@arrs.si

Igor Vobič

Mitologija novinarske objektivnosti: revizija Barthesovega koncepta mita

POVZETEK: V članku izhajamo iz predpostavke, da verodostojnost sodobnega novinarstva izvira iz mita novinarske objektivnosti in da se je ta mit spreminjal s spreminjanjem zgodovinskega in kulturnega konteksta. Kot metodološki okvir analize mita novinarske objektivnosti postavljamo revizijo koncepta mita Rolanda Barthesa in ga združujemo s sodobnimi pristopi v medijskih in novinarskih študijah. Analizo mita novinarske objektivnosti izpeljemo skozi prizmo zgodovinske dejstvenosti in aktualne strukturne dejstvenosti. V prvem delu analize z diahronim prerezom pojasnujemo spreminjanje strukture: od vznika objektivnosti v novinarski skupnosti in diskurzu na začetku dvajsetega stoletja do njenega reproduciranja v novinarski dejavnosti ter komunikacijskih, medijskih in novinarskih študijah v naslednjih desetletjih. V drugem delu analize s sinhronim prerezom predstavimo delovanje mita novinarske objektivnosti v vseh fazah novinarskega sporočanja procesa in poskušamo razložiti (samo)organizacijo, (samo)razumevanje in branje novinarstva v trenutnem zgodovinskem in kulturnem kontekstu. V članku dokažemo, da se mit izraža v prepletanju novinarskega diskurza z dóksa v vsakokratnem kontekstu. Mit novinarske objektivnosti se tako prilagaja razmerjem oblasti/moči v času in prostoru, a v jedru ostaja enak – nepopoln, zato lahko v (i)zbiranje informacij in upovedovanje novinarskih sporočil s svojim izražanjem vnaša bistvo – novinarskost.

KLJUČNE BESEDE: novinarstvo, novinar, mit novinarske objektivnosti, Roland Barthes, novinarski sporočanja proces

1 Uvod

Soglasja o okoliščinah vznika »objektivnosti« v novinarstvu ni, prav tako ni enotnosti o razlogih njenega reproduciranja v novinarskem diskurzu (glej Høyer in Pöttker 2005). Posledica različnih poti razvoja novinarske objektivnosti v celinski Evropi, anglosaksonskem novinarstvu in postsocialističnih državah je heterogenost v razumevanjih tega fenomena (glej Donsbach 1995: 17–30; Høyer 1996: 74; Erjavec 1999: 40–45; Schudson 2005: 19). Nepopolno fenomenološko uokvirjanje novinarstva zapolnjuje mit novinarske objektivnosti, na katerem novinarstvo utemeljuje svoj diskurzivni status že skoraj stoletje.

»Objektivnost«, ki ni naravna lastnost novinarskega diskurza (Splichal 1997: 358), se je v novinarstvu zasedla na začetku dvajsetega stoletja. V novinarskem diskurzu

se je reproducirala od prvotnega navduševanja v idealiziranih razumevanjih (glej Lippmann in Merz 1920), zamiranja ideje novinarjev kot objektivnih prenosnikov dogodkov in razmerij (glej Poler Kovačič 2005: 160; Johnson - Cartee 2005: 114) do sodobnih pristopov, ki novinarsko objektivnost razumejo kot nedosegljiv cilj, poln paradoksov, a še vedno kot glavni smerokaz novinarskega (re)konstruiranja realnosti. Avtorje z različnimi teoretskimi ozadji tako povezujejo poimenovanja temeljnega novinarskega sistema pomenjanja, v katerih izražajo nezmožnost uresničitve in antagonizme v normi novinarske objektivnosti: »podoba objektivnosti« (Poler Kovačič 2004a: 84), »ideal profesionalne objektivnosti« (Johnson - Cartee 2005: 112), »objektivnost kot del ideologije novinarstva« (Deuze 2005: 447), »ideal objektivnosti« (Schudson 1978: 3; Ettema in Glasser 1998: 64), »igranje objektivnosti« (Košir 1988: 13), »mit o objektivnosti« (Luthar 2001: 201, 204), »mit novinarske objektivnosti« (Erjavec 2003: 87), »mit, da so mediji objektivni« (Bašič Hrvatinić 2000: 60), »objektivnost kot mit« (Merrill 1997: 119) in podobno.

Čeprav novinarska objektivnost ostaja eno od glavnih zanimanj medijskih in novinarskih študij, trdnega epistemološkega okvira – razen v redkih poskusih (glej Ettema in Glasser 1998; Cottle 2000; Høyer in Pöttker 2005) – niso poskušali postaviti. To praznino poskušamo zapolniti s tem člankom, v katerem razkrivamo izvor in strukturo normaliziranja »objektivnosti« v novinarstvu ter postavljamo zaokroženo izhodišče nadaljnjih poglobljanj v novinarski diskurz. Novinarsko objektivnost razumemo kot mit – sistem pomenjanja, ki se napaja na naturaliziranju zgodovinske transmisije mehanizmov novinarskega objektiviziranja in z vstopanjem v vse faze novinarskega sporočanja procesa končnim novinarskim izdelkom daje pečat *novinarskosti*. Mit novinarske objektivnosti je glavno pogonsko kolo ločevanja novinarstva od drugih diskurzov v sodobnem množičnem komuniciranju in eden od temeljnih kamnov zamišljanja novinarske skupnosti. Teoretsko izhodišče iščemo v *Mitologijah* Rolanda Barthesa,¹ enem od izhodiščnih del strukturalne semiologije, saj je usmerjeno predvsem v analizo kulturnih transformacij, in ne v politične in ekonomske implikacije mitologij. Za postavitev učinkovitega raziskovalnega aparata je zaradi premikov v semiologiji in družboslovju (glej Pinter 1997) nujna revizija pol stoletja starega Barthesovega koncepta. Utemeljujemo jo na Barthesovih besedilih iz njegovega zrelega in poznega obdobja, v katerih se tudi popolnoma odmika od strukturalne semiologije. V spremenjenem konceptu Barthesovega mita opuščamo soodvisnost označevalca in označenca v enoti znaka, dvostopenjskosti prvotnega koncepta pa ne ohranjamo v smislu hierarhičnega pomenjanja navzgor, temveč v smislu točkovne progresivne diferenciacije na prepletenih ravneh: zgodovinske *dejstvenosti* in aktualne strukturne *dejstvenosti*.

Po Barthesu (1957/1979: 232) je namreč mitologija lahko zgolj zgodovinsko utemeljena, pri čemer se diahrona in sinhrona razsežnost prepletata in sta težko raz-

---

1. Izvirno delo *Mitologije* iz leta 1957 vsebuje 54 kratkih časopisnih prispevkov, ki jih je med letoma 1954 in 1956 objavljaval v pariškem časopisu *Les lettres nouvelles* in v katerih je podajal primere sodobnih mitologij. Časopisnim prispevkom je v knjigi dodal še članek *Mit danes*, v katerem se ukvarja s strukturo mita.

družljivi. Kljub temu zaradi preglednosti v analizi mita novinarske objektivnosti ločujemo diahroni in sinhroni prerez, kar nam omogoča preglednejše razkrivanje geneze »objektivnosti« v novinarstvu, njenega strukturnega prilagajanja v spreminjajočem se družbeno-zgodovinskem kontekstu in njenega vstopanja novinarski sporočanski proces. Tezi, ki ju dokazujemo v članku, sta, (1) da se je mit novinarske objektivnosti spreminjal s spreminjanjem konteksta in (2) da verodostojnost sodobnega novinarstva izvira iz mita novinarske objektivnosti. Razkrivanje mitologizacije novinarske objektivnosti usmerjamo na prevladujoč enosmerni tok informiranja klasičnih množičnih medijev. Potenciali sodobnih komunikacijskih in informacijskih tehnologij, predvsem interneta in spleta, v novinarstvu skorajda niso izkoriščani, zato (za zdaj) le površinsko vplivajo na mitologizacijo novinarske objektivnosti.

2 Barthesov koncepta mita – revizija in nastavki za analizo

Mit kot objekt analize v jedro družboslovja vstopa prek štirih heterogenih disciplinarnih pristopov k analizi mita: filološki, antropološki (evolucionizem, difuzionizem, funkcionalizem, strukturalna metoda), etnološki in psihoanalitski pristop (glej Hrženjak 1999). V postavljanju aparata analize mita novinarske objektivnosti se odpovedujemo za naše zanimanje analitsko preveč omejenemu in pogosto zavrženemu filološkemu pristopu (glej Belaj 1990), prav tako ne bomo uporabili psihoanalitskega pristopa – predvsem konceptov Freudove metode sanj in Lacanove opredelitve fantazme (glej Hrženjak 1999: 52–57), saj se zaradi prostorskih omejitev ne bomo ukvarjali z nakazovanjem meja analize mita. V članku nas namreč predvsem zanimajo geneza, družbeni in kulturni okvir ter funkcije in struktura mita novinarske objektivnosti. Način analize mita bomo zato postavili z združevanjem etnološkega in antropološkega pristopa in izhajali iz elementa, ki je bistveno pripomogel k celovitejši obravnavi mita in izhaja iz Saussurjevega strukturalnega jezikoslovja – mit je strukturiran kot metagovorica. Teza o mitu kot metagovorici trdi, da se v različnih kulturnih in zgodovinskih kontekstih mit izraža različno, a omogoča isti pomen. Zasluge za ta premik se pripisujejo predvsem Léviju Straussu (1958/2003) in njegovemu spisu *Struktura mitov*, čeprav je Barthes (1957/1979) že leto poprej začrtal obrise tega pristopa v *Mitologijah*. V njih je pionirsko analiziral pomen sodobnih mitologij, vendar ni pojasnjeval njihove vsebine, ampak iskal osnovna pravila in kode, skozi katere določene prakse proizvajajo pomene, zato je Barthesov mit metodološko primerno izhodišče postavljanja nastavkov za analizo mita novinarske objektivnosti.

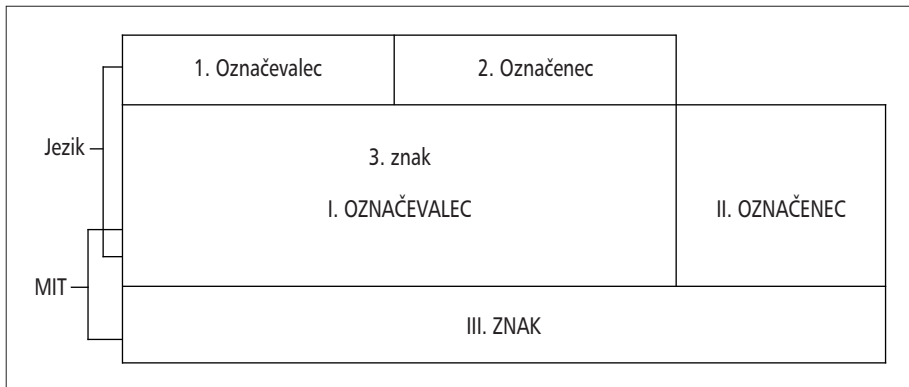
Barthesov mit so od leta 1957 številni avtorji v medijskih študijah uporabljali kot okvir razkrivanja sodobnih mitologij. Ta del Barthesovega semiološkega projekta nekatere avtorji še vedno nekritično aplicirajo na sodobne družbene fenomene in zanemarjajo semiološko šibkost prvotnega koncepta, ki zahteva ponovno poglobljanje in revizijo, kar bomo poskušali storiti v nadaljevanju tega poglavja. Barthesovo razumevanje mita kot temeljnega koncepta pri epistemologizaciji novinarske objektivnosti vpeljujemo zato, ker njegova konceptualna usmerjenost v družbeno-zgodovinsko kontekstualizacijo

omogoča vpogled v transmisijo mehanizmov novinarskega objektiviziranja na mikro-ravnih in vstopanje v trenutno naturaliziranje novinarske objektivnosti v novinarskem diskurzu. Zato smo v analizo mita novinarske objektivnosti vključili diahroni prerez, s katerim bomo vstopili v reproduciranje mita v različnih družbeno-zgodovinskih kontekstih in tako bolj celovito razumeli trenutni mitski sistem novinarske objektivnosti kot smerokaz (samo)organizacije, (samo)pojasnjevanja in (samo)razumevanja sodobnega novinarstva.

2.1 Prvotni koncept Barthesovega mita

»Mit je govor,« piše Barthes (1957/1979: 229), pri čemer z govorom razume vsako enoto ali sintezo, verbalno ali vizualno, ki je nosilka pomena. Miti so po njem vključeni v vse reprezentacijske prakse. Barthes koncept mita kot dvostopenjski sistem pomenjanja snuje na hjelmslevovski tezi o obstoju več ravni pomenjanja in odmiku od arbitrarnosti saussurjevske sheme označevalec/označenec (franc. *signifiant/signifié*). Na primarni stopnji, ki spada v območje jezika v ožjem smislu, par označevalec/označenec skupaj deluje kot označevalec na sekundarni stopnji z drugotnim označencem, na kateri si mit prisvoji znake s primarne stopnje in jih spremeni v surovino za lastne sinteze. »Funkcija mita je izprazniti realnost: tj. dobesedno nenehno odtekanje, krvavenje oziroma, če hočete, izparevanje, skratka, vidna neprisotnost.« (Barthes 1957/1979: 297).

Graf 1: Barthesov mit – dvostopenjski semiološki sistem (1956/1979: 269).

Pri tem mitski označevalec deluje kot smisel in forma hkrati – kot smisel vsebuje ves sistem vrednosti (npr. zgodovina), kot forma išče pomen, ki ga bo izpolnil. Mitski označenec je fluidna gmota, ki ima sicer na voljo neomejeno množico označevalcev, a jo pogojuje družbeno-zgodovinski kontekst: nastane, se spreminja ali izgine. Po Barthesu (1957/1979: 246) odnos med mitskim označevalcem in mitskim označencem nikoli ni arbitraren, v mitski pomen se namreč po njem vselej vključuje motivacija, ki jo pogojuje družbeno-zgodovinski kontekst in izhaja iz analogije med *smislom* (jezikovnim znakom) in *formo* (mitskim označevalcem). Pri tem glavno vlogo, kot piše Barthes (1957/1979: 251), igra zgodovina kot izraz buržoazne ideologije – mit si v tem okviru kot parazit prisvaja prvo stopnjo in smisel spreminja v formo.

2.2 Barthesovi teoretski premisleki in revizija njegovega prvotnega koncepta mita

Kljub jasnima strukturi in teoretskemu ozadju se interpretacije Barthesove »mitologije«, ki opozarjajo na pomanjkljivosti prvotnega koncepta, razhajajo (glej Fiske in Hartley 1978; Hrženjak 2002). Ker nam lahko različne razlage Barthesovega mita otežijo analizo, revizijo njegovega konceptualnega aparata izpeljujemo iz sinteze njegovih kasnejših del (glej Barthes 1964/1990, 1970/1974, 1970/2000, 1971/1977, 1975/1977, 1977/2003). V njih se pod vplivom »nove semiologije« teoretsko odpoveduje *Mitologijam*, kot glavni koncept postavlja označevalca (Barthes 1970/2000: 9; 1971/1977: 166), podira hierarhično gradnjo pomena (denotacija–konotacija) (Barthes 1970/1974: 9) ter dvojici buržoazna ideologija in zgodovina odvzame ključno vlogo v delovanju mitskega sistema (Barthes 1971/1977: 166). V verigo povezanih predstav namreč vstopajo zdravi razum, norma, obče mnenje ali na kratko *dóksa* – mit se skriva, v diskurzu ostane le mitsko (prav tam). Barthes v zrelem obdobju, ko se v celoti umika od strukturalne semiologije, vstopanje *dóksa* v mit povezuje z decentralizirano in vseprisotno oblastjo/močjo, ki mitologizira kompleksen sistem predstav, verovanj in simbolov, ki jih neka skupnost goji o sebi. »*Dóksa* je trenutno mnenje, pomen, ki se ponavlja, kot da se ni nič zgodilo /.../ Jo lahko vidimo? Niti tega ne: je kot želatinasta tvarina v očesni mrežnici« (Barthes 1975/1977: 122).² Barthesovo razumevanje oblasti/moči in mitologije kot njene strukturne enote gradi na *dóksa*, ki tke vezi med zgodovinsko preteklostjo, iz nje izviraajočo običajnostjo in ob tem prisotnimi paradoksi. »*Dóksa* ni zmagovalna, je vsebina oblasti: razprši in zamegli« (Barthes 1975/1977: 153–154). V svoji poznih delih Barthes naredi premik *od jezika k diskurzu* in govori o »diskurzih moči«, ki so prepojeni z *dóksa*. »Diskurz moči imenujem vsak diskurz, ki ustvarja napako, in potemtakem krivdo tistega, ki ga (ta diskurz) sprejema« (Barthes 1977/2003). Oblast/moč je prisotna »v najbolj prefinjenih mehanizmih socialnega stika: ne samo v državi, v družbenih razredih, skupinah, ampak tudi pri modnih muhah, v splošnih mnenjih, v spektaklih, igrah, pri športu, preko informacij, v družinskih in zasebnih odnosih, vse tja do osvobajajočih valov, ki s svojim pritiskom poskušajo moč spodbijati« (prav tam). V teh diskurzih moči igrajo miti vlogo mehanizmov, ki na mikroravnih napajajo *dóksa* ter se na *dóksa* tudi sami napajajo in naturalizirajo.

V reviziji Barthesovega semiološkega projekta se na podlagi njegovih teoretskih premislov popolnoma umikamo od njegovih »vzornikov« Saussurja in Hjelmsleva in strukturalne semiologije ter se zaradi premika *od jezika k diskurzu* približujemo postmarksistični in poststrukturalistični teoretski tradiciji, pri čemer fenomenološki okvir prvotnega koncepta mita ostaja v jedru razumevanja mita. »Mit sporočilu ne daje vsebine, ampak način njegovega podajanja,« piše Barthes v *Mitologijah* (1957/1979: 229). Mit daje diskurzu posebno nagnjenje, ki mu prinaša svojstvenost in ga loči od drugih diskurzov. Po analogiji s poznim Barthesom mit šele v prepletanju diskurzov z *dóksa*,

2. Na tem mestu Barthes deloma zabriše ločnico med pojmom, ki so ju razlikovali že stari Grki, *dóksa* (δόξα) in *epistémē* (ἐπιστήμη): prvi je pomenil mnenje, drugi pa znanje (in znotraj njega *technē* posebej praktično ali uporabno znanje) (Splichal 2007: xv).

temeljnim izrazom necentralizirane oblasti/moči, postaja inherenten diskurzivni del, paradoksalno izginja in za seboj pušča zgolj sled – *mitsko*. Mit kljub temu re-interpretira – napaja se na rekonstruiranju zgodovine po nareku družbeno-zgodovinskega konteksta, ki ga vnaša v svoj sleherni izraz v diskurzu. *Mitsko* je tisto, ki v odnosu z *dóksa* ločuje diskurze – v vsako enoto posameznega diskurza namreč vnaša njegovo *bistvo* – nekakšen zgodovinski koncentrat. Mitologija torej vselej deluje kot preplet zgodovinske *dejstvenosti* in aktualne strukturne *dejstvenosti*, ali kot Barthes (1957/1979: 264) piše v prvotnem besedilu: »Naj se ukvarja s preteklostjo ali sedanjostjo, mitologija je lahko samo zgodovinsko utemeljena, saj je mit govor, ki ga je izbrala zgodovina.« Revidirani koncept mita zato razumemo dvostopenjsko – v smislu točkovne progresivne diferenciacije med prepletenima razsežnostma: diahrone in sinhrona. Z ohranjanjem ločnice med diahronim in sinhronim prerezom se sicer deloma razhajamo z zgoraj postavljenim teoretskim okvirom, toda zaradi preglednosti analize jo ohranjamo v revidirani strukturi mita. Diahrona razsežnost pojasnjuje spreminjanje mita skozi čas, razkriva vznik in reproduciranje mita v različnih družbeno-zgodovinskih kontekstih oziroma podaja časovno zaporedje izražanja mita v diskurzu od geneze naprej, ki pa ni nujno vezano samo na en mit, ampak na preplet več mitov. Sinhrona razsežnost pa pojasnjuje različne oblike istih odnosov, v določenem zgodovinskem in kulturnem kontekstu razkriva razlike med več ravnmi delovanja *mitskega* v diskurzu, ki je kljub številnim antagonizmom glavno vozlišče (samo)organizacije in (samo)razumevanja skupnosti.

3 Diahrona razsežnost: od vznika novinarske objektivnosti do sodobnih pristopov

Z diahronim prerezom poskušamo določiti zgodovinski vznik objektivnosti v novinarstvu, razkriti vzroke prepletanja novinarstva z *dóksa* in reproduciranje mita novinarske objektivnosti kot inherentnega dela novinarskega diskurza v različnih družbeno-zgodovinskih kontekstih. Tako pripravljamo podlago za vstop v sinhrono razsežnost ter iskanje in pojasnjevanje mitskih mehanizmov na mikroravneh in razlik med njimi – tj. v vseh fazah novinarskega sporočanja procesa.

3.1 Vznik novinarske objektivnosti na začetku dvajsetega stoletja

V institucionalizirani zgodovini novinarstva je široka paleta interpretacij, zakaj je na začetku dvajsetega stoletja vzniknila novinarska objektivnost – širokega konsenza o vzrokih rojstva »objektivnosti« v novinarstvu ni. Nekateri avtorji vzrok iščejo v uveljavitvi telegrafa v novinarskem sporočanja procesu, ker da je zaradi tehnološkega okvira silil v kratka, po pomembnosti hierarhizirana besedila ter posledično v objektivizacijo upovedovanja in v njeno normiranje. Poleg tega, večkrat zavrnjenega tehnološkodeterminističnega pogleda (glej Emery in Emery 1988; Schudson 2005) v sodobnih pristopih k novinarski objektivnosti kroži prepričanje, da je na konstrukcijo novinarske objektivnosti najbolj vplival komercialni imperativ. Tiskovne agencije naj bi namreč na začetku prejšnjega stoletja novice »prodajale« različnim medijskim hišam s kompleksno lastniško strukturo in različnimi političnimi nagnjenji (Glasser 1992: 177;

Bennett 2003: 196; Høyer 1996: 74; Erjavec 1999: 41), novinarji pa naj bi pisali za več časopisov hkrati in tako rabili skupni okvir (Schiller 1981: 76). Kot glavni vzrok nekateri omenjajo željo po legitimizaciji profesionalnega statusa novinarjev z zatonom »političnega« tiska ob koncu devetnajstega stoletja in vzponom ugleda znanosti kot kulturne paradigme (Ettema in Glasser 1998: 65; Splichal 2000: 50). »Ideja novinarske objektivnosti se je širše uveljavila šele po prvi svetovni vojni v povezavi z uveljavitvijo širšega kulturnega gibanja ‚znanstvenega naturalizma‘, ki je poudarjalo pomen metod pri dokazovanju dejstev« (Splichal 2000: 51). V tistem času in prostoru naj bi s tem poskušali zadovoljiti heterogen bralski krog in posledično povečati oglaševalske dohodke (Høyer 1996: 74; Splichal 1997: 358; Splichal 2000: 51). Kot pravita Hardt in Brennen (1995), so bili predvsem medijski lastniki – in ne novinarji – tisti, ki so spodbujali objektivizacijo novinarstva in ga razumeli kot temeljni kamen profesionalizacije.

Čeprav je uveljavitev novinarske objektivnosti tekla po ločenih poteh – v začetku dvajsetega stoletja v Združenih državah Amerike in Zahodni Evropi; v drugih delih sveta, npr. v socialističnih državah, pa s prelomi diskurzivnih režimov tudi šele ob koncu prejšnjega stoletja – in čeprav ni enotne razlage o razlogih njenega rojstva, to za delovanje mita vsakokratnih razmerjih oblasti/moči ni odločilno. *Mitsko* v novinarskem diskurzu v vsakršni situaciji deluje kot interpretativni presežek nekega naturaliziranega dejstva ali izmišljije, ki ga mit novinarske objektivnosti pod okriljem *dóksa* lahko predrugači in izkrivi.

3.2 Reproduciranje »objektivnosti« v novinarskem diskurzu v različnih družbeno-zgodovinskih kontekstih

Po prvi svetovni vojni se je z institucionalizacijo novinarstva reproducirala kot »industrijska disciplina« (Schudson 2003: 82), »strateški ritual« (Tuchman 1972/1999: 306), »samoiniciativna in zgodovinska zaveza« (Hardt 1996: 23) v skladu s takrat uveljavljeno *korespondenčno teorijo resnice*, po kateri je resničnostna vrednost stavka določena z ustreznim stanjem stvari v svetu. Po zatonu političnega tiska devetnajstega stoletja in industrializacijo novinarstva so nasprotja znotraj triade lastnik–urednik–novinar presegali z normo objektivnosti kot temeljem rutinizacije in pomembnim delom tržne strategije (Høyer 1996: 74). Na mikroravni je vstopala s kodificiranjem standardov objektivnosti kot dolžnosti znotraj novinarske etike (glej Crawford 1924) in z izobraževanjem novinarjev (glej Lippmann 1920: 63; Johnson - Cartee 2005: 112). Uveljavljala se je kot temeljno etično načelo, »ki je pogosto v nasprotju s podrejenostjo novinarstva političnim in gospodarskim akterjem« (Splichal 2000: 47).

Po drugi svetovni vojni se je teoretsko polje premaknilo: zamiranje *korespondenčne teorije resnice* je preslikano v poročilo *Komisije za svobodo tiska* iz leta 1947, ki jo je vodil Robert W. Hutchins in ki je postalo eno od najvplivnejših smernic dela novinarjev po svetu (glej Merrill 1997: 17). V poročilu so zakoličili pogoje za vzpostavitev odgovornega tiska, s čimer se je začel zaton *libertarne teorije tiska* in vzpon *teorije družbene odgovornosti*, ki je s svojimi petimi merili temelj normativnega modela novinarstva (glej Poler Kovačič 2005: 55–59):

- zagotavljati resnicoljuben in celovit prikaz dogodkov dneva v kontekstu, ki jim daje pomen,
- služiti kot forum za izmenjavo komentarjev in kritike,
- ponuditi reprezentativno podobo konstitutivnih družbenih skupin,
- predstaviti in razjasnjevati družbene cilje in vrednote,
- zagotavljati celovit dostop do dnevnih informacij.

Čprav se poročilo odmika od postulatov *teorije odseva*, po kateri novinarji s svojimi prispevki objektivno odsevajo družbeno realnost, in ne uporablja besede *objektivnost*, so njegove točke (p)ostale smerokaz uresničevanja norme novinarske objektivnosti: objektivnost ni dosegljiva, toda ostaja cilj *resnicoljubnih* novinarjev. Nezmožnost zaobjemanja pomenskega polja besede *objektivnost* se kaže v izostanku univerzalnega pojmovanja standardov novinarske objektivnosti in njenim postopnim izginjanjem iz novinarskih etičnih kodeksov in mednarodnih dokumentov.

Društvo profesionalnih novinarjev Sigma Delta Chi je tako v svoj etični kodeks leta 1974 zapisalo, da je objektivnost dosegljiv cilj in standard, za katerega naj si novinarji prizadevajo (Glasser 1992: 179). V prenovljeni različici iz leta 1996 je beseda *objektivnost* izginila iz kodeksa tega društva, pri čemer je normativni okvir novinarske dejavnosti ostal nespremenjen.³ Podobno so se *objektivnosti* lotili v vplivnih mednarodnih vodilih novinarskega dela:

- v *Münchenski deklaraciji*, ki so jo leta 1971 kot *Deklaracijo o pravicah in dolžnostih novinarjev* sprejeli predstavniki novinarskih združenj Evropske skupnosti, Švice in Avstrije ter več mednarodnih novinarskih organizacij;
- v resoluciji *Unesca Novi svetovni informacijski in komunikacijski red* iz leta 1984, v dopolnjeni *Deklaraciji o temeljnih novinarske etike*, ki jo je *Mednarodna zveza novinarjev (IFJ)* sprejela leta 1986;
- v resoluciji parlamentarne skupščine *Sveta Evrope* številka 1003 *O novinarski etiki* iz leta 1993.

Zgornji terminološki premiki po Bennettu (2003: 192) ne pomenijo odmika od zavezanosti maksimam novinarske objektivnosti, ampak le utrujenost od nezmožnosti polnega udejanjenja objektivnosti. Kljub temu so tudi po zamenjavi *resnice* z *resni-*

---

3. Podoben uvid prinese presek novinarskih kodeksov v slovenskem medijskem prostoru od leta 1965 do 2002. *Zveza novinarjev Jugoslavije* je leta 1965 sprejela *Kodeks novinarjev Jugoslavije*, ki so ga dopolnili leta 1969 in 1973: »Družbeno nevarnost in moralni prestopki pomeni vse tisto, kar ovira pravočasno, popolno, pravilno, resnici ustrezno, objektivno informacijo.« V *Kodeksu novinarjev Jugoslavije* iz leta 1988 besede *objektivnost* ali njenih izpeljank ni: »Obveznost novinarja je, da javnosti posreduje resnico, popolno in preverjeno informacijo.« *Društvo novinarjev Slovenije* je leta 1991 sprejelo prvi novinarski kodeks v Republiki Sloveniji, ki ima v prvem odstavku prvega člena zapisano: »Predvolilno obdobje – objektivno in koristno za svobodo obveščanja ter uravnoteženo lahko novinarji s predvolilnih zborovanj sporočajo tudi tista stališča, s katerimi se ne strinjajo.« V *Kodeksu novinarjev Slovenije* iz leta 2002 besede *objektivnost* ali njenih izpeljank ni, v *Preambuli* piše: »Novinarji so dolžni predstavljati celovito sliko dogodkov in svoje delo, ob spoštovanju pravic drugih, opravljati natančno in vestno. Takšno delo je temelj verodostojnosti novinarjev.«

coljubnostjo in *objektivnosti s približevanjem objektivnosti* mehanizmi novinarske objektivnosti ostali enaki kot ob njeni genezi na začetku stoletja. Instrumentalizacijo novinarske objektivnosti se lahko tako omeji na štiri točke (glej McNair 1998: 68):

- ločitev dejstev in mnenj,
- veljavnost novinarskih trditev s sklicevanjem na verodostojne vire,
- uravnoteženost prispevkov,
- zagotavljanje enakega dostopa.

Zgornji mehanizmi objektiviziranja novinarskega sporočanja so se ohranjali tudi ob koncu dvajsetega stoletja, ko je vse težje določiti meje med novinarstvom in ne-novinarstvom in ko so novinarji »postali ujetniki razvoja novinarstva kot razvedrila za množice« (Splichal 2000: 51). Trk *razvedrilne* in *klasične* funkcije novinarstva se je namreč v poznem kapitalizmu in obdobju pospešenega razvoja informacijskih in komunikacijskih tehnologij končal z bledenjem slednje in vsesplošno krizo novinarstva kot institucionalnega dela političnega, ekonomskega in kulturnega sistema (glej Altheide in Snow 1991; Hardt 1996; Poler Kovačič 2005; Splichal 2005). Kljub krizi klasične paradigme novinarstva je v novinarskem diskurzu tega kulturnega in zgodovinskega konteksta še vedno močno uveljavljena *novinarska teorija demokracije* (Gans 2004: 54). Ta naiven teoretski pogled (glej Erjavec 2004), ki je nekakšen preplet *teorije odseva* in *teorije družbene odgovornosti*, normo novinarske objektivnosti vidi v jedru novinarskega poslanstva v *demokraciji*, tj. z obveščanjem državljanov maksimirati demokracijo.

Zgornji prelet različnih kulturnih in zgodovinskih kontekstov kaže, da prve teze iz uvoda ne moremo zavreči. Mit novinarske objektivnosti je namreč *nepopoln*, zato se lahko prilagaja prevladujočim teoretskim konceptom in vsakokratnemu političnemu, ekonomskemu in kulturnemu kontekstu. Z reproduciranjem mehanizmov novinarske objektivnosti se novinarstvo v različnih kulturnih in zgodovinskih kontekstih utrjuje kot verodostojno, na mikroravnih se novinarska objektivnost kot zgodovinska zaveza naturalizira v skladu z razmerji v oblastni strukturi. Novinarska objektivnost tako (p)ostaja inherenten del novinarskega diskurza moči, vzajemno prepletenega z *dóksa*, in ga ločuje od ostalih diskurzov v sodobnem množičnem komuniciranju: npr. od odnosov z javnostmi in oglaševanja. Tudi »večna« razprava v znanstvenih in akademskih krogih o »objektivnosti« v novinarstvu je dokaz, da se v novinarskem diskurzu zgodovinska *dejstvenost* prepleta z aktualno strukturno *dejstvenostjo* v točki novinarske objektivnosti.

3.3 Sodobni pristopi k novinarski objektivnosti

Sodobni pristopi v medijskih in novinarskih študijah k novinarski objektivnosti kot diskurzivnem jedru novinarstva so različni. Skupno jim je, da je novinarska objektivnost nedosegljiva, norma novinarske objektivnosti pa polna antagonizov. Razhajajo se predvsem v razumevanju posledic sledenja normi novinarske objektivnosti.

Prva skupina pristopov bi novinarstvo »osvobodila« objektivnosti (glej Bennett 2003; Glasser 1999; Iggers 1999; Merritt 1995; Rosen 1993). Novinarsko objektivnost vidijo kot mit, ki se ga mora odpraviti, saj da se z vpetostjo novinarstva v razmerja

oblasti/moči rojeva paradoks novinarske objektivnosti – stremljenje k nepristranskosti pod masko novinarske objektivnosti gradi pristranskost. Novinarstvo se v okvirih te skupine pristopov s pomočjo objektivnosti še bolj trdno vpenja v spone političnega, ekonomskega in kulturnega sistema, ki je po njihovem mnenju izvor krize novinarstva. Avtorji znotraj te skupine vidijo morebitno rešitev v približevanju konceptom *javnega, skupnostnega* oziroma *pogovornega novinarstva* (glej Poler Kovačič 2003).

Druga skupina pristopov nalaga, naj novinar objektivnost sprejema kot ideal, h kateremu je vredno stremeti, in to počne z izpolnjevanjem določenih dolžnosti (glej Košir 1988; Laban 2005; McNair 1998; Poler 1997; Poler Kovačič 2004a; Shoemaker in Reese 1996; Ettema in Glasser 1998). Z uresničevanjem vrste »pravil«, ki niso bila nikoli v celoti prepoznana, naj bi se novinar približeval objektivnosti in zadovoljeval, kot piše K. Erjavec (1999: 45, 161),⁴ eno od temeljnih zahtev kakovostnega novinarstva: občinstvu predstaviti nepopačeno sliko realnosti. Novinarji se morajo ob tem zavedati, da so odgovorni naslovnikom, virom informacij, predmetu sporočanja, uredniku, mediju in sebi – medijske informacije niso le tržne dobrine, ampak temeljna pravica, ki je last posameznika. Zato se znotraj tega heterogenega pristopa oblikuje težnja po odmiku od »učbeniške objektivnosti« – novinarji naj bi bili še vedno zavezani dejstvu, ampak naj bi ponudili njihovo refleksijo in iskali rešitve problemov skupnosti (Ettma in Glasser 1998: 22), kar Schudson (1978: 192) imenuje »zrela subjektivnost«.

Tretja skupina pristopov novinarsko objektivnost razume kot nedosegljiv cilj in poskuša razbiti njene naturalizirane postavke (glej Deuze 2005; Luthar 2001; Erjavec 2003; Merrill 1997; McNair 1998; Schudson 2003; Splichal 1984, 1997, 2000; Tuchman 1972/1999; Hall 2004). Novinarsko objektivnost razume kot legitimiranje novinarskega diskurza, ki večrazsežnostno naravo resnice ter izmuzljivo realnost podajajo kot dokončni. Novinarji objektivizirano (re)konstruiranje realnosti utemeljujejo na obstoju konsenza v družbi kot refleksije kulturnega in zgodovinskega konteksta, »moralnega reda« (Ettema in Glasser 1998: 81–84), »dominantne ideologije« (Erjavec 2003: 99) oziroma »zdravega razuma« (Luthar 2001: 211–212), h gradnji katerih tako tudi prispevajo. Prizadevanje za »objektivno« poročanje po zatonu »političnega« tiska ni odpravilo ideološke narave medijev, ampak je eno vrsto ideologije nadomestilo z drugo (Splichal 1997: 358). »Ideologija objektivnosti« (Hall 2004: 207) izhaja iz absolutnega razlikovanja med dejstvom in vrednostjo, razlikovanja med dejstvom in interpretacijo kot zdravorazumskim pravilom novinarske prakse: empiricistične iluzije in utopije naturalizma.

Vse skupine so si enotne, da novinarska objektivnost postavlja normativni okvir sodobne novinarske dejavnosti. Četudi je objektivnost *par excellence* nedosegljiva in četudi je beseda *objektivnost* skorajda izginila iz novinarskih (samo)regulacijskih dokumentov,

4. Avtorica v poznejših prispevkih opozarja na pomanjkljivosti »objektivnosti« v novinarskem sporočanju. Sledenje normi novinarske objektivnosti tako po njeno reproducira navidezni konsenz v družbi, ki je odraz dominantnih idej (Erjavec 2003: 99). Tako norma objektivnosti, ki v ospredje postavlja ideal nevtralnega novinarstva, novinarjem preprečuje, da bi seznanjali državljane o dodatnih možnostih *politične* participacije (Erjavec 2004: 133).

mitsko v novinarskem diskurzu namreč vse od vznika »objektivnosti« v novinarstvu na začetku prejšnjega stoletja implicira isto: dogodki in informacije se (i)zbirajo sami in se sami upovedujejo v objektivne novinarske prispevke. Mitologija novinarske objektivnosti učinkuje kot ekskluziven poziv k zaupanju v novinarstvo (McNair 1998: 65), zaščita novinarske verodostojnosti (Gans 1979/2004: 186) in obramba pred kritikami (Tuchman 1972/1999: 308). Zaradi *mitskega* »objektivnost« v novinarskem diskurzu, kot bi zapisal Barthes, izgublja spomin izdelave in postaja del mitologije novinarstva – vsak dan znova, v slehernem novinarskem prispevku.

4 Sinhrona razsežnost: novinarski sporočanješki proces

Diahrona analiza mita novinarske objektivnosti je pokazala, da čeprav konteksta in razlogov geneze »objektivnosti« v novinarstvu ni mogoče povsem zaobjeti, so se mitski mehanizmi objektiviziranja reproducirali – tj. ohranjali in prilagajali v različnih kulturnih in zgodovinskih kontekstih. Mit novinarske objektivnosti si zgodovino sposoja in jo prevrača, *mitsko* (p)ostaja naravna lastnost novinarskega diskurza in novinarski prispevki dobivajo, kot piše Barthes (1957/1979: 275), *bistvo* – postajajo *novinarski*. Zato sinhrono analizo mita novinarske objektivnosti omejujemo na novinarsko delovanje na mikroravneh – tj. v antagonizmi novinarskega sporočanješkega procesa. Zanj je značilno zbiranje, izbiranje in (pre)oblikovanje informacij o dejstvih in mnenjih, ki ga določajo »družbene determinante novinarstva« (McNair 1998: 13–15):

- profesionalna kultura (npr. širši normativni okvir delovanja);
- ekonomski pritiski (npr. boj za oglaševalce, pritiski lastnikov);
- politični pritiski (npr. cenzura, lobiranje, regulacija);
- taktike virov informacij (npr. odnosi z javnostmi);
- tehnološke možnosti in omejitve (vpliv tehnološkega medijskega okvira na (i)zbiranje informacij, upovedovanje in sprejemanje novinarskih sporočil).

Kompleksnost v odnosih dveh prepletajočih se triad lastnik–urednik–novinar in novinar–vir–naslovnik sili v kontinuiran novinarski tok in posledično rutinizacijo novinarskega dela, ki daje novinarjem »pomirjujočo domačnost« (Bennett 2003: 162). Sinhrono analizo vpenjamo v tri faze novinarskega sporočanješkega procesa, ki jih prepoznavata McManus (1994: 104–163): zbiranje informacij, selekcija med njimi in upovedovanje novinarskega prispevka. Mit novinarske objektivnosti ne prinaša vsebine v novinarski prispevek, ampak po analogiji z revizijo Barthesovega koncepta parazitira na prepletenosti novinarskega diskurza z *dóksa* in prinaša *bistvo* – novinarji *objektivno* (i)zbirajo *pomembne* oziroma *zanimive*⁵ informacije iz družbene realnosti in jih z upovedovanjem osmišljajo naslovnikom.

---

5. Splichal in Sparks (1994: 17–31) izluščita dve temeljni smeri v znanstvenih definicijah novinarstva: *strožja smer*, ki iz definicije izključuje zabavo, in v Evropi vplivnejšo *liberalnejšo smer*, ki se zavzema za širšo opredelitev novinarstva ter poleg *pomembnih* vključuje tudi *zanimive* informacije in razmerja povezana z njimi.

4.1 Zbiranje informacij in mit novinarske objektivnosti

Novinarstvo se od drugih dejavnosti v množičnem komuniciranju loči po gradnji verodostojnosti z navajanjem dokazil, ki so *znanega* porekla (Laban in Poler Kovačič 2007: 69). Najbolj verodostojen vir je novinar sam, ki je na kraju dogodka in razkriva razmerja v ozadju z aktivnim *preiskovalnim* delom. *Mitsko* v novinarskem diskurzu novinarju naturalizira kot »vizionarja resnice« (Hartley 2004: 181) – neločljivo ga povezuje z dogodkom in ga hkrati loči od njega. Zdi se, da je *ves* »dogodek« skozi vse faze sporočanja procesa prišel *sam*. Pri tem moramo upoštevati, da je novinar redko priča dogodku *per se*, ampak večinoma zbira že upovedane dogodke, ki jih v naslednjih fazah preoblikuje (Van Dijk 1988: 179).

Zbiranje informacij določajo *kriteriji objavnne vrednosti* (angl. *news values*), ki so izraz oblasti/moči ter dogodkom, problemom in virom podeljujejo legitimnost in avtoriteto. Razlikujemo med *konvencionalnimi viri*, ki so privilegirani v razmerjih oblasti/moči in so zato znotraj novinarskega diskurza bolj legitimni, in *nekonvencionalnimi viri informacij*, ki jih s ciljem kontekstualizacije vpeljuje predvsem *preiskovalno novinarstvo* (angl. *investigative journalism*) in *raziskovalno novinarstvo* (angl. *precision journalism*) (glej Strenz 1989: 109, 125–128; Ettema in Glasser 1998: 158–160). Ta delitev sovпада s klasifikacijo zbiranja informacij glede (ne)aktivnost – od *minimalno aktivnega odkrivanja* do *zelo aktivnega odkrivanja* (glej McManus 1994: 97–98). Raziskave (glej McManus 1994; Shoemaker in Reese 1996; Bennett 2003; Erjavec in Poler Kovačič 2004) dokazujejo, da prednjači rutinizirano in skorajda pasivno zbiranje informacij: med viri informacij so tiskovne agencije in drugi mediji ter sporočila za javnost in druge informacijske subvencije.

Novinar navadno preskakuje med intenzivnostjo odkrivanja in zbiranja informacij. Za temelj prispevka je novinar lahko informacije zbral skorajda pasivno, v nadaljnjih fazah pa lahko informacije išče zelo aktivno. Novinarji z razkrivanjem, odkrivanjem in zbiranjem dejstev ustvarjajo »dejstva« in z vzpostavljanjem objektivnosti legitimizirajo svoje delo (Johnson - Cartee 2005: 113). Če preslikamo Barthesovo dediščino, *mitsko* v novinarskem diskurzu namreč zbrane informacije in njihove vire v nadaljnjih fazah spreminja v *novinarske* – postajajo naravni, legitimni in verodostojni.

4.2 Selekcija zbranih informacij in mit novinarske objektivnosti

Mehanizem selekcije, ki izhaja iz teorije družbene odgovornosti, je bistven za redukcijo kompleksnosti družbene realnosti v novinarskem sporočanju, Splichal (1984: 118) jo s tega vidika označuje kot uničujočo. Medij je kot »reflektorski žarek, ki se premika in osvetli enkrat eno, drugič drugo zatemnjeno epizodo« (Lippmann 1922/1999: 228). V tej fazi sporočanja procesa je torej najbolj aktivna odbirateljska vloga, ki jo uredniki, novinarji in drugi, ki sodelujejo v novinarski produkciji, igrajo s prečiščevanjem (zbranih) informacij. Novinar s selekcijo izbere dogodke in informacije, ki jih bo vključil v novinarski prispevek, in zavrže tiste, ki v nadaljevanju sporočanja procesa ne bodo več vključene. Selekcija je izven novinarjevega neposrednega nadzora, saj so kriteriji objavnne vrednosti neločljiv del novinarskega diskurza (Campbell 2004: 105). Te

»intersubjektivne mentalne kategorije« (Fowler 1991: 7), ki določajo, kaj je *pomembno* in *zanimivo*, niso absolutne in univerzalne, ampak se v času in prostoru spreminjajo (Erjavec 1999: 53) ter se navezujejo na prednostno tematiziranje oblasti/moči (Erjavec 2003: 91). Novinar je pred kriteriji objavnosti skorajda nemočen in težko ubeži njihovi institucionalizirani moči, četudi se je zaveda in ji poskuša kljubovati.

Mitsko zaobjema selekcijo in dejavnice objavnosti v novinarskem diskurzu, tako da se zdi, kot pravi Hall (2004: 201), da dogodki izbirajo sami sebe. Še več, s tem, ko se selekcija mitologizira, izginjajo njeni mehanizmi – redukcija družbene realnosti je naturalizirana. Po analogiji s poznim Barthesom tovrstno izražanje mita novinarske objektivnosti omogoča preplet novinarskega diskurza z *dóksa*, *pravim* obrazom oblasti/moči, kar ugotavlja tudi Hall (2004: 202): »Kriteriji objavnosti se neprenehoma zoperstavljajo nepretiranim nizom prepričanj in konstrukcij o svetu, ki jih večina bralcev deli«. V novinarsko delo vnašajo rutino (Van Dijk 1988: 120; Bennett 1996: 6) in paradoksalno silijo h konsenzu, ki zahteva občutek enotnosti, mitologija hkrati vnaša pridih različnosti, pluralnosti, hierarhije in ekskluzivnosti (Hall 2004: 202; Hartley 1989: 82).

Mitologija novinarske objektivnosti zamegljuje vzajemen odnos med selekcijo in upovedovanjem: »Določen ‚dogodek‘ je izbran samo, če je lahko viden v določenem reprezentativnem odsevu« (Fowler 1991: 19). Omenjeni vzajemen odnos je protisloven in mitologija novinarske objektivnosti presega – to Hartley (2004: 187–9) pojasnjuje s pojmom *januarskega novinarstva*,⁶ na eni strani zavezanega empirični dejstvenosti, ki jo je mogoče prešteti in opazovati, na drugi strani pa ponarejanju, domišljijskosti, povestim in kredibilnim vtisom. Ta »ponaredek«, kot pravi Hartley (2004: 184), ne pomeni zavestnega zavajanja ali ponarejanja, temveč vpeljavo simulacijskih mehanizmov, ki vzpostavljajo red, koherentnost in enovitost ter s tem delajo novinarske prispevke in ves novinarski tok lažje predstavljen in verodostojen.

4.3 Upovedovanje novinarskega sporočila in mit novinarske objektivnosti

V tretji fazi sporočanja procesa se udeležujejo odgovori na vprašanja, kako poročati o izbranih dogodkih, kako analizirati razmerja med njimi in kako podajati mnenje. Novinar je v normativni okvir novinarske objektivnosti, ki narekuje ločevanje med dejstvi in mnenji, sklicevanje na vire, uravnoveženost in enak dostop do informacij, vpet že na začetku sporočanja procesa, toda udeležnja se v njegovi zadnji fazi. Poleg tega novinar deluje znotraj medijske logike (Altheide in Snow 1979, 1991), ki je utemeljena na skupku tehničnih in organizacijskih lastnosti, ki usmerjajo način reprezentiranja družbene realnosti v tisku, na radiu, televiziji in spletu. Upovedovanje novinarskega sporočila je odraz diskurzivne kulture, in ne neposrednega motiva novinarja (Luthar 2001: 204).

---

6. Hartley razumevanje »januarskega novinarstva« utemelji na upodobitvi etrurskega in pozneje rimskega boga časa Janusa, ki z dvojnimi obrazom, z mladostnim na eni strani in starčevskim na drugi, zre v preteklost in prihodnost hkrati.

Zahteva po novinarjevem ločevanju dejstev od mnenj, občutij, predsodkov ali osebnih prepričanj je skupna vsem merilom kakovosti novinarskega sporočanja in (samo)regulacijskim listinam (Erjavec 1999: 72–81). To se odraža tudi v polariziranosti stabilne, a ne nespreminjajoče se tipologije novinarskih žanrov – ločimo namreč med žanri informativne in interpretativne zvrsti (glej Košir 1988: 65). Ločevanje med tema dvema skupinama novinarskih žanrov ni zgolj jezikovno-stilna. V novinarskih sporočilih v tisku in na spletu ju npr. loči različna tipografija ali (ne)pripeta fotografija avtorja, na radiu to vlogo npr. igra različna zvočna kulisa, na televiziji pa novinar lahko v prispevek »vstopa« z govornjem v kamero. *Mitsko* v novinarskem diskurzu prinaša občutek zmožnosti ločevanja med objektivnimi in subjektivnimi reprezentacijami izbrane družbene realnosti: novinarjem torej daje hkrati legitimiteto nepristranskih poročevalcev in odgovornih komentatorjev. Pöttker (2004: 91–92) spoštovanje te delitve označuje kot samocenzuro, ki ima za glavni namen ohranjanje videza objektivnosti v žanrih informativne zvrsti. Objektivizirano novinarstvo je paradoksalno pripeljalo do tega, opozarja Splichal (1997: 358), da je umetno aranžiran dogodek, ki je namenjen izključno javnemu izražanju mnenja in oblikovanju javne podobe (npr. novinarska konferenca), »dejstvo« in poročanje o njem – npr. vest, medtem ko je neposredna novinarjeva izjava »mnenje« – npr. komentar.

Za legitimiziranje vseh novinarskih prispevkov je ključno, da so novinarjevi viri razvidni ali da so dana zagotovila, »da je vir s svojimi informacijami zanesljiv, čeprav v besedilu ni razviden« (Laban 2005: 37). Tovrstna objektivizacija lahko pripelje do dekontekstualizacije, ko so podane informacije sicer točne, vendar brez problematizacije in refleksije – prispevek tako ne ponuja tistega, kar se je »dejansko« zgodilo (glej Ettema in Glasser 1998: 151–153). Izražanje mita novinarske objektivnosti v diskurzu, prepletenim z *dóksa*, legitimizira privilegirano objektiviziranost. »Nekatere interpretacije so tako široko sprejete, da jih sploh ne povezujemo z razredi ali interesi, pri čemer je posledica objektiviziranega diskurza ‚priviligiranje‘ – tj. izključevanje vsakršne razprave o določeni interpretaciji realnosti, ki bi sicer lahko bila v konfliktu z drugimi interpretacijami« (Iggers 1999: 105). Tako lahko spoštovanje novinarske objektivnosti namesto obljubljene nepristranskosti vnaša pristranskost. V primeru »uravnoteževanja« *sovražnega govora* s »strpnostjo« ali s posredovanjem »dokazov« o njegovi upravičenosti se v okviru novinarske objektivnosti reproducira navidezna nepristranskost. Proces objektiviziranja lahko določeno moralno zahtevo transformira v »dejstvo« in legitimizira *moralno paniko* (Ettema in Glasser 1998: 71; Erjavec 2003: 91). Delovanje mita novinarske objektivnosti, kot bi zapisal Barthes, parazitira na vzajemnem prepletanju novinarskega diskurza z *dóksa*, ki je *pravi* izraz vseprisotne oblasti/moči – določena *interpretacija* (p)ostaja *dejstvo*. Soroden mitski mehanizem legitimiziranja pristranskosti nastopi, ko je novinar razpet med lojalnostjo novinarski skupnosti in skupnosti naroda – npr. med vojno in na mednarodnih športnih tekmovanjih (glej Zandberg in Neiger 2005: 131–141). Ta legitimna protislovnost je izraz *nepopolnosti* mita. Z njo se mit novinarske objektivnosti prilagaja, kot bi zapisal Močnik (1998: 241), hkratnemu pripadanju »resničnostnemu programu« *naroda* in *novinarstva*. Posledica *nepopolnosti* mita novinarske objektivnosti je, da oglaševanje in odnose z javnostmi silita v prid-

bivanje občutka objektivnosti s hibridizacijo z novinarstvom (glej Jančič 2001; Poler Kovačič 2004b).

Pri tem je novinarski diskurz spoj posebnih medijskih logik, tj. splet semioloških sistemov, ki jih določata tehnološka narava medijev in kulturna transformacija novinarstva. Novinarski dogodki se zato upovedujejo zgolj znotraj specifičnih reprezentacijskih praks (Luthar 1996: 232). Podobe v časopisu, na televiziji in spletu kot jezik avtentifikacije prekašajo pisano ali govorjeno besedo. »Podobe potrjujejo vero v objektivnost množičnega komuniciranja (novinarstva) in pripomorejo k njegovi verodostojnosti. /.../ Pomagajo konstruirati realnost ter naložiti poglede in vidike, ki potrjujejo ideološko determinirana pričakovanja« (Hardt 2004: 10). Pri tem tehnološko ozadje medija vpliva na oblikovanje tipičnih žanrov in vrst, v katerih enkrat prevladuje zadostnost slike in je jezik samo spremljevalni del sporočila, drugič pa nezadostnost slike jezikovno dopolnitev naravnost zahteva (Korošec 2005: 258). Paradoksalno tudi na radiu igrajo podobe pomembno vlogo vzpostavljanja verodostojnosti. Vpoklic »domišljije« (Crisell 1994: 7) je tisto, kar branje radijskega novinarstva loči od ostalih »novinarstev«. Poslušalec podobe »ustvarja« sam in jih uporablja tudi za predstavo prvin, ki zvokovno sploh niso posredovane (prav tam). *Mitsko* v novinarskih podobah – še posebej na radiu – potrjuje objektivnost novinarskega besedila s tem, ko s pomočjo prežemanja novinarskega diskurza in *dóksa* naturalizira vzajemnost med besedilom in podobami. Novinarski prispevek kot izraz prepleta različnih semioloških sistemov je tako *posnetek* družbene realnosti – je *objektiven*.

5 Sklep

S pomočjo revizije prvotnega Barthesovega koncepta mita smo v članku izpeljali diahrono in sinhrono analizo mita novinarske objektivnosti, s katero lahko vsaj deloma potrdimo tezi, postavljeni v uvodu. Diahroni prerez je namreč pokazal, da se je mit novinarske objektivnosti prilagajal spreminjanju konteksta, a je v jedru ostajal enak – *nepopoln*. Ravno njegova *nepopolnost* mu namreč omogoča izginjanje mita novinarske objektivnosti v različnih kulturnih in zgodovinskih kontekstih in delovanje *mitskega*, ki novinarskemu diskurzu prinaša njegovo *bistvo* – zgodovinski koncentrat *novinarskosti*. To smo poskušali dokazati s sinhronim prerezom, s katerim smo vstopili v novinarski sporočanješki proces na mikroravneh. Sodobno novinarstvo v vseh fazah sporočanješkega procesa poskuša z mehanizmi objektivnosti kot izrazi *zgodovinske* transmisije mita graditi svojo verodostojnost, svojo *novinarskost*. *Mitsko* je torej temeljna determinanta novinarskega diskurza, vozlišče (samo)razumevanja novinarstva in glavni povezovalni sukanec novinarske skupnosti. Dvom v potrjevanje obeh zgornjih tez vnašata razcvet spletnega novinarstva in posledična revitalizacija konceptov javnega novinarstva. Prinašata namreč aktivizacijo naslovnikov in izključevanje tradicionalnega enosmernege toka, povzročata redefiniranje sedanje odbiralne vloge novinarja in usmerjata prilagajanje normativnega okvira novinarstva novemu kulturnemu in zgodovinskemu kontekstu – tudi novinarske objektivnosti in njenega mita.

Literatura

- Altheide, David L., in Snow, Robert P. (1979): *Media Logic*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Altheide, David L., in Snow, Robert P. (1991): *Media Worlds in the Postjournalism Era*. New York: Aldine de Gruyter.
- Barthes, Roland (1957/1979): *Književnost, mitologija, semiologija*. Beograd: Nolit.
- Barthes, Roland (1964/1990): *Retorika starih/Elementi semiologije*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Barthes, Roland (1970/1974): *S/Z*. New York: Hill and Wang.
- Barthes, Roland (1970/2000): Preface. V R. Barthes: *Mythologies*: 10–11. London: Vintage.
- Barthes, Roland (1971/1977): *Change the Object Itself: Mythology Today*. V R. Barthes: *Image-Music-Text*: 165–169. New York: Hill and Wang.
- Barthes, Roland (1975/1977): *Roland Barthes by Roland Barthes*. New York: Hill and Wang.
- Barthes, Roland (1977/2003): *Učna Ura*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- Belaj, Vitomir (1990): *Hoditi–goniti: drugi aspekt jednoga praslavenskog obreda za plodnost*. *Studia ethnologica*, 2 (1990): 49–76.
- Bennett, Lance W. (2003): *News: The Politics of Illusion*. White Plains: Longman.
- Campbell, Vincent (2004): *Information Age Journalism: Journalism in an International Context*. New York: Oxford University Press.
- Cottle, Simon (2000): *Rethinking News Access*. *Journalism Studies*, 1 (3): 427–428.
- Crawford, Nelson Antrim (1924): *The Ethics of Journalism*. New York: Alfred A. Knopf.
- Crisell, Andrew (1994): *Understanding Radio*. London, New York: Methuen.
- Deuze, Mark (2005): *What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered*. *Journalism*, 6 (4): 442–464.
- Donsbach, Wolfgang (1995): *Lapdogs, Watchdogs and Junkyard Dogs*. *Media Studies Journal*, 9 (Fall): 17–30.
- Emery, Michael, in Emery, Edwin (1988): *The Press and America: An Interpretive History of Mass Media*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Erjavec, Karmen (1999): *Novinarska kakovost*. Ljubljana: Založba FDV.
- Erjavec, Karmen (2003): *Media Construction of Identity through Moral Panics: Discourses of Immigration in Slovenia*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29 (1): 83–101.
- Erjavec, Karmen (2004): *Sodobno novinarstvo in teorija demokracije*. V M. Poler Kovačič, M. Kalin Golob (ur.): *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri*: 113–138. Ljubljana: Založba FDV.
- Ettema, James, in Glasser, Theodore (1998): *Custodians of Conscience*. New York: Columbia University Press.
- Fiske, John (2005): *Uvod v komunikacijske študije*. Ljubljana: Založba FDV.
- Fiske, John, in Hartley, John (1978): *Reading Television*. London: Methuen.
- Fowler, Roger (1991): *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London, New York: Routledge.
- Gans, Herbert J. (1979/2004): *Deciding What's News: A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek and Time*. New York: Vintage Books Edition.

- Glasser, Theodore L. (1992): Objectivity and News Bias. V E. D. Cohen (ur.): *Philosophical Issues in Journalism*: 176–185. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Hall, Stuart (2004): Lastnosti novičarskih fotografij. V B. Luthar, V. Zei, H. Hardt (ur.): *Medijska kultura: kako brati medijske tekste*: 193–209. Ljubljana: Študentska založba.
- Hardt, Hanno (1996): *The End of Journalism: Media and Newswork in the United States*. *Javnost/The Public*, 3 (3): 21–41.
- Hardt, Hanno (2004): *Myths for the Masses: An Essay on Mass Communication*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- Hardt, Hanno, in Brennen, Bonnie (1995): *Newsworkers*. Minnesota: University Minnesota Press.
- Hartley, John (1989): *Understanding News*. London, New York: Routledge.
- Hartley, John (2004): Novinarstvo in vizualizacija resnice. V B. Luthar, V. Zei, H. Hardt (ur.): *Medijska kultura: kako brati medijske tekste*: 179–189. Ljubljana: Študentska založba.
- Høyer, Svennik (1996): Can »Objectivity« Save the Autonomy of Journalism? Some Critical Remarks. *Javnost/The Public*, 3 (3): 73–80.
- Høyer, Svennik, in Pöttker, Horst (2005): *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000*. Götteborg: NORDICOM.
- Hrženjak, Majda (1999): Elementi družboslovne analize mita: ali je mogoča celovita analiza mita. *Časopis za kritiko znanosti*, XXVII (194): 45–64.
- Hrženjak, Majda (2002): Simbolno: Izbrana poglavja iz francoskega strukturalizma. Ljubljana: Študentska založba.
- Iggers, Jeremy (1999): *Good News, Bad News: Journalism Ethics and Public Discourse*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Jančič, Zlatko (2001): Novinarstvo in meje oglaševanja. V S. Splichal (ur.): *Vatovčev zbornik*: 95–101. Ljubljana: Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo in FDV.
- Johnson - Cartee, Karen (2005): *News Narratives and News Framing – Constructing Political Reality*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- Korošec, Tomo (2005): K stilu športnega poročevalstva. V M. Poler Kovačič, K. Erjavec (ur.): *Uvod v novinarske študije*: 257–272. Ljubljana: Založba FDV.
- Košir, Manca (1988): *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Laban, Vesna (2005): Žanri vestičarske vrste, običajno poročilo in anketa v dnevnem časopisju. V M. Poler Kovačič, K. Erjavec (ur.): *Uvod v novinarske študije*: 32–73. Ljubljana: Založba FDV.
- Laban, Vesna, in Poler Kovačič, Melita (2007): Poročevalska sklicevalnost v agencijskih besedilih. *Družboslovne razprave*, XXIII (54): 65–84.
- Lévi Strauss, Claude (1958/2003): *Struktura mitov*. *Problemi*, 41 (4/5): 219–248.
- Lippmann, Walter (1920): *Liberty and the News*. New York: Harcourt, Brace, Howe.
- Lippmann, Walter (1922/1999): *Javno mnenje*. Ljubljana: Založba FDV.
- Lippmann, Walter, Charles Merz (1920): *A Test of the News*. *The New Republic*, 23 (296): 1–42.
- Luthar, Breda (1996): *Poetika in politika tabloidne kulture*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

- Luthar, Breda (2001): Žurnalizem: Poetika skupnosti pod krinko kronologije dogodkov. Teorija in praksa, 38 (2): 201–212.
- McManus, John H. (1994): *Market-Driven Journalism: Let the Citizen Beware?* Thousand Oaks: Sage Publications.
- McNair, Brian (1998): *The Sociology of Journalism*. London: Arnold.
- Merrill, John C. (1997): *Journalism Ethics: Philosophical Foundations for News Media*. New York: Martin's Press.
- Močnik, Rastko (1998): Mit v teoriji ideologije. V P. Veyne: *So Grki verjeli v svoje mite?:* 179–256. Ljubljana: *cf.
- Pinter, Andrej (1997): Kako semiotično misliti družboslovno teorijo in kako družboslovno misliti semiotično teorijo. Časopis za kritiko znanosti, 25 (182): 209–240.
- Poler, Melita (1997): *Novinarska etika*. Ljubljana: Magnolija.
- Poler Kovačič, Melita (2003): Komunitaristični pristop k novinarstvu: naslovník kot subjekt. Teorija in praksa, 40 (1): 57–73.
- Poler Kovačič, Melita (2004a): *Novinarska (iz)virnost: Novinarji in njihovi viri v sodobni slovenski družbi*. Ljubljana: Založba FDV.
- Poler Kovačič, Melita (2004b): *Novinarska rutina in (pre)moč uradnih virov informacij*. Teorija in praksa, 41 (3/4): 690–702.
- Poler Kovačič, Melita (2005): *Kriza novinarske odgovornosti*. Ljubljana: Založba FDV.
- Pöttker, Horst (2004): Objectivity as (Self-)Censorship: Against the Dogmatisation of Professional Ethics in Journalism. *Javnost/The Public*, 11 (2): 83–94.
- Rosen, Jay (1993): Beyond Objectivity. *Nieman Reports*, 47 (4): 48–53.
- Schiller, Dan (1981): *Objectivity and the News: The Public and the Rise of Commercial Journalism*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Schudson, Michael (1978): *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*. New York: Basic Books.
- Schudson, Michael (2003): *The Sociology of News*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Schudson, Michael (2005): The Emergence of the Objectivity Norm in American Journalism. V S. Høyer, H. Pöttker (ur.): *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000: 19–36*. Göteborg: NORDICOM.
- Shoemaker, Pamela J., in Reese, Stephen D. (1996): *Mediating the Message: Theories of Influences on Mass Media Content*. White Plains: Longman.
- Splichal, Slavko (1984): *Mlini na eter*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Splichal, Slavko (1992): *Izgubljene utopije?* Ljubljana: Znanstveno središče.
- Splichal, Slavko (1997): *Javno mnenje: teoretski razvoj in spori v XX. stoletju*. Ljubljana: Založba FDV.
- Splichal, Slavko (2000): *Novinarji in novinarstvo*. V S. Splichal (ur.): *Vregov zbornik: 47–56*. Ljubljana: Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo in FDV.
- Splichal, Slavko (2005): *Konec novinarstva*. Dostopno prek: http://www.novinar.com/prikaz.php?show_dejavnost_objava=86&show_dejavnost=3&leto=2005 (24. 7. 2007).
- Splichal, Slavko (2007): *Teorije javnega mnenja od poznega razsvetljenstva do pozne moderne*. V S. Splichal (ur.): *Komunikološka hrestomatija 3: Teorije javnega mnenja: ix–xx*. Ljubljana: Založba FDV.

- Splichal, Slavko, in Sparks, Colin (1994): *Journalists for the 21st Century: Tendencies of Professionalization Among First-Year Students in 22 Countries*. Norwood: Abley Publishing Corporation.
- Strentz, Herbert (1989): *News reporters and news sources: accomplices in shaping and misshaping the news*. Ames: Iowa State University Press.
- Tuchman, Gaye (1999/1972): *Objectivity as Strategic Ritual: An Examination of Newsmen's Notions of Objectivity*. V H. Tumber (ur.): *News: A Reader*: 297–307. Oxford: Oxford University Press.
- Van Dijk, Teun A. (1988): *News as Discourse*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Zandberg, Eyal, in Neiger, Motti (2005): *Between the Nation and the Profession: Journalists as Members of Contradicting Communities*. *Media, Culture & Society*, 27 (1): 131–141.

Viri

- Mednarodna zveza novinarjev IFJ (1986): *Deklaracija o temeljih novinarske etike*. Dostopno prek: <http://www.media-forum.si/slo/pravo/pravni-viri/deklaracija-etika.pdf> (24. 7. 2007).
- Eurobarometer – Public Opinion in EU (marec–maj 2007). Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb65/eb65_en.pdf (24. 7. 2007).
- Društvo profesionalnih novinarjev Sigma Delta Chi (1974, 1996): *Etični kodeks*. Dostopno prek: <http://www.spj.org/ethicscodeSLV.asp> (24. 7. 2007).
- Kodeks novinarjev Jugoslavije (1965, 1969, 1973). V P. Jančič (1991): *Novinarska etika in kodeksi časti: Diplomski naloga*. Ljubljana: FSPN.
- Kodeks novinarjev Slovenije (1988). V P. Jančič (1991): *Novinarska etika in kodeksi časti: Diplomski naloga*. Ljubljana: FSPN.
- Kodeks novinarjev Slovenije (1991). V P. Jančič (1991): *Novinarska etika in kodeksi časti: Diplomski naloga*. Ljubljana: FSPN.
- Kodeks novinarjev Slovenije (2002). Dostopno prek: <http://www.novinar.com/dokumenti/kodeks.php> (24. 7. 2007).
- Münchenska deklaracija – Deklaracija o pravicah in dolžnostih novinarjev (1971). Dostopno prek: http://sindikar.novinar.com/?m=3&id_clanek=50 (24. 7. 2007).
- Resolucija Sveta Evrope št. 1003 O novinarski etiki (1993). V *Predpisi o novinarjih in medijih* (1995): 245–252. Ljubljana: ČZ Uradni list RS.
- Unesco (1984): *Novi svetovni informacijski in komunikacijski red*. Dostopno prek: <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000400/040066eb.pdf> (24. 7. 2007).

Naslov avtorja:

Igor Vobič

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede
Center za raziskovanje družbenega komuniciranja
Kardeljeva ploščad 5, Ljubljana
e-mail: igor.vobic@fdv.uni-lj.si

RECENZIJE KNJIG

uredil Dejan Jontes

Tomaž Krpič

Chris Shilling (ur.): Embodying Sociology: Retrospect, Progress and Prospects. Oxford: Blackwell Publishing, 2007

208 strani (ISBN 13 9781405167949; ISBN 10 1405167947), 24,30 evra

Če je kdo na področju sociologije telesa poklican, da zbere in uredi množico tekstov za monografijo o trenutnem stanju v disciplini in njenem možnem prihodnjem razvoju, je to prav gotovo C. Shilling. Njegova zadnja knjiga *The Body in Culture, Technology & Society*, objavljena leta 2005, ponuja lep pregled tematik, teorij in različnih metodoloških pristopov k razumevanju družbenih in kulturnih razsežnosti telesa. Resda se tu in tam bralec ob branju knjige vpraša, ali ni vsega tega srečal že nekje drugje, a ga zna Shilling presenetiti tudi z vsebinami, za katere bralec sliši prvič, česar si na primer za Nicka Crossleyja, ki verjetno ravnokar že četrtič piše »isto« knjigo, ne bi upal trditi. Pri založbi Blackwell je sredi lanskega leta izšla knjiga, katere namen je prikazati stanje in prihodnost sociologije telesa. Knjiga prinaša vsebinsko, teoretsko in metodološko precej razpršene eseje desetih avtorjev: B. S. Turnerja, D. N. Levina, K. Davies, J. Okely, N. Crossleyja, B. Lande, A. Aalten, E. O'Connor, S. J. Williamsa, uvodni tekst pa je pripeljal urednik sam. Na tem mestu si ne morem kaj, da ne bi omenil, da nekaj pomembnih imen v zborniku vseeno manjka. Na primer A. Frank, A. Petersen, R. Holliday, J. Hassard, P. Mellor ali pa na primer J. O'Neill.

Knjiga se začne z uvodnim Shillingovim poglavjem, v katerem avtor pravilno ugotavlja, da se je v preteklosti dogajalo, da je bilo telo prej nekakšno mašilo ali kvečjemu dobrodošlo analitično dopolnilo že uveljavljenim sociološkim teorijam. Zaradi tega se sociologija telesa dolgo ni mogla vzpostaviti kot samostojna poddisciplina, saj se je sprva realizirala v obliki fragmentiranega epistemološkega, metodološkega in teoretskega področja o telesu. Ob tem se je praviloma povsem pozabljalo na tradicionalne sociološke mislece, kot so na primer A. Comte, K. Marx, H. Spencer, G. Simmel, M. Weber in E. Durkheim. Posledično sociologija telesa temelji na problemih, ki jih pred moderno družbo postavlja potrošniška kultura in grožnja porušenega globalnega ekološkega ravnovesja. Svoje sta dodala še drugi val feminizma, ki je ponovno odprl razpravo o razlikah med družbenim in biološkim spolom, in pa pozni Foucault s svojim pogledom na biopolitiko. Glede prihodnosti discipline pa ima Shilling kar prav, ko trdi, da se sociologi telesa vračamo nazaj k nikoli dovolj pretehtanemu *Eseju o telesu* Marcela Maussa in pa k fenomenologiji.

Enega boljših tekstov v knjigi predstavlja Turnerjev tekst o vplivu tehnologije in kulture na telo. Medtem ko naj bi »kultura nežno negovala naravo /.../, tehnologija grozi, da jo bo uničila z objestnim predrugačenjem, izboljšanjem ali nadomeščanjem« (str. 21). Nedavna nova odkritja na področju kloniranja in izvornih celic po Turnerju dajejo utopične obljube o večnem življenju. Ali bo biotehnologom morda res uspelo, da bo povprečna življenjska doba posameznika 500 let ali več, je morda le vprašanje časa, toda za sociologe mnogo bolj zanimivo vprašanje je, kakšen bo njen vpliv na moderno družbo. Če medicini procesa staranja ne bo uspelo tudi upočasniti in najti ustreznih zdravil in terapij za bolezni, ki so tesno povezane s samo starostjo, potem se nam kaj lahko zgodi, da bodo razvite družbe prepolne bolehnih starcev, ki bodo nemočno čakali na to, kdaj bo medicinska tehnologija toliko napredovala, da jih bo odrešila muk. Po drugi strani pa se bodo razlike med razvitim in nerazvitim svetom zaradi različnega dostopa do novih biotehnologij samo še povečale.

D. N. Levine se v svojem tekstu sprašuje, kakšen je telesni značaj družbenega konflikta. Čeprav nam vsakdanja izkušnja pravi, da je telo nujen element vsakega konflikta, pa pregled obstoječe literature pokaže, da se avtorji osredotočajo na naslednjih šest »breztelesnih« elementov: sovražstvo, reagiranje, nepopustljivost, moralno pravičnost, vrednote konflikta ter sovražnosti in družbeno kontrolo konflikta. Z opredelitvijo somatskih elementov, razdeljeni so na tiste, ki spod-

bujajo, in tiste, ki reducirajo družbeni konflikt, poskuša avtor dopolniti Parsons-Lidzesov koncept behaviorističnega sistema, kar sam imenuje akcijski organizem oziroma »podsystem delovanja, kjer se srečajo in prepletajo vnos energije in učinek smisla organizma« (str. 37).

Tekst K. Davies v ospredje postavlja neskladje med poststrukturalistično feministično teorijo o telesu in ženskim aktivizmom na področju zdravja. Tarča njene kritike je Donna Haraway oziroma njeno delo *Our Bodies, Ourselves*. Težave v feministični teoriji po mnenju avtorice izvirajo iz pretirane naslonitve na nekatere avtorje, kot je na primer Foucault, ki navidezno paradoksalno vodi do breztelesne feministične teorije. Ne glede na to, da je družbena konstrukcija realnosti na splošno družboslovju prinesla veliko dobrega, pa v sociologijo telesa v svoji čisti obliki enostavno ne sodi, ker je premalo občutljiva za materialno razsežnost človekovega sveta. Pot k novim feminističnim teorijam po mnenju Davisove vodi prek treh rekonceptualizacij: a) rekonceptualizacije telesa od simbolnih reprezentacij k anatomskemu in kulturno oblikovanemu realnemu telesu; b) rekonceptualizacije utelešenega ženskega izkustva; c) rekonceptualizacije ženskega epistemskega izkustva.

Za antropologinjo J. Okely je vprašanje telesa pravzaprav vprašanje metodologije antropološkega raziskovanja. Vsako opazovanje predpostavlja ne samo opazovanje nekega telesa, ampak tudi opazovalčevo telo, ki pa pogosto ni dovolj jasno artikulirano in v tem smislu lahko predstavlja kulturno »motnjo«, posledično pa tudi epistemološko neznanje. Vsega je seveda kriva kartezijska delitev uma in telesa, ki je edino umu pripisala položaj subjekta. Povrh vsega je v procesu opazovanja opazovalčevo telo zaradi narave človekove percepcije praviloma neopazno. Tekst Okelyjeve je med drugim zanimiv tudi zaradi tega, ker v njem avtorica obravnava nekatere vidike raziskovalčeve telesnosti, kot so na primer telesne tehnike, delovanje čutil, ogroženost njegovega telesa, odnos do mrtvega telesa in podobno.

N. Crossley se v svojih zadnjih delih vrača nazaj k »izvirnemu grehu« sociologije telesa, k telesnim tehnikam Marcela Maussa, razsežnost, na katero bi nas rad opozoril, pa je njegov empirični potencial. Mauss sam ni bil kaj prida terenski delavec. Sicer je vestno analiziral različne empirične podatke, a je to preveč rad počel iz svojega naslanjača, medtem ko so podatke zbrali drugi. A Crossleyju na tem mestu ne gre toliko za to, da bi zbrali empirično gradivo, ki bi podprlo Maussov koncept telesnih tehnik, saj je na njegovo tovrstno uporabo vrednost že opozoril nekje drugje. Gre prej za to, da so telesne tehnike sredstvo praktičnega razumevanja, ki je včasih težko intersubjektivno prenosljivo. Na kar nas želi opozoriti Crossley, je to, da se moramo kot raziskovalci lotiti izvajanja določenih telesnih tehnik, ker nam bo to dalo dodaten vpogled v proučevani kulturni fenomen.

Ker vemo, da je zrak najbolj razširjen kulturni predmet, nas etnografska študija B. Lande o dihanju nikakor ne bi smela presenetiti. Vsaj od 19. stoletja dalje velja, da je vojaško telo normirano in disciplinirano. To velja tudi za vojakovo dihanje v procesu uporabe strelnega orožja, premikanja z enega položaja na drugega in ne nazadnje tudi poveljevanja. Da bi posameznik lahko postal dober vojak, mora usvojiti ustrezne telesne tehnike dihanja. Čeprav se zdi vse skupaj bolj stvar fizioloških procesov, je vojaško dihanje tudi stvar kulturnega konteksta in procesa prisvajanja značilnih vojaških norm, vrednot in prepričanj, ki oblikujejo vojakovo identiteto in ustvarijo kognitivno osnovo, na podlagi katere vojak deluje v družbenem kontekstu. Podobno kot Lande v svojem tekstu razmišlja tudi E. O'Connor, ko govori o izkušnji pihalcev stekla. Dejstvo, da sta avtorja tudi sama za kratek čas postala del proučevanih družbenih fenomenov, kaže na premik od kognitivnega k telesnemu branju izkustva drugega.

Tekst A. Alten se v veliki meri naslanja na Lederjev fenomenološki koncept odsotnega telesa in na procese, ki posameznika vseeno opozarjajo na prisotnost lastnega telesa. Avtorica obravnava fenomen kronično poškodovanega baletnikovega telesa, ki je v praksi zelo tesno povezan tudi z različnimi motnjami hranjenja. V ospredju je občutenje kronične bolečine, s katerim se mora baletnik pri svojem delu dnevno spopadati. Ker je plesalčevo telo predmet njegove neprestane obsesivne in pogosto škodljive samoobravnave, lahko bolečino, paradoksalno, razumemo kot

priložnost, da baletnik končno prisluhne potrebam svojega lastnega telesa. Knjigo sklene izredno zanimiv prispevek Simona J. Williamsa, ki je nedavno s serijo člankov na področju sociologije telesa odprl obetavno novo temo: spanje. Glede na to, da kar tretjino življenja prespimo, je po svoje naravnost fascinantno, da do nedavnega spanje ni pritegnilo prav nobene sociološke pozornosti. Čeprav je spanje bolj ali manj zasebna stvar, pa postaja zaradi zahtev, ki jih pred posameznika postavlja moderna družba, vir različnih družbenih problemov. Moderna družba se spreminja v družbo neprespanih delovnih teles, podvrženih različnim oblikam stresa, ki v družbi tveganja zahtevajo drugačno politiko spanja.

Anton Kramberger

Miran Komac (ur.): Priseljenci: študije o priseljivanju in vključevanju v slovensko družbo. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007 553 strani (ISBN 978-961-6159-32-6), 24,99 evra

Pred seboj imam zajetno, več kot petsto strani dolgo knjigo, ki prinaša nadvse zanimivo, dragoceno in medsebojno povezano, zaokroženo vsebino. Ukvarja se z razlogi in razlagami, zakaj ozemlje, na katerem je danes država Republika Slovenija, ni in tudi nikoli ni bilo etnično homogeno. Urednik Miran Komac v spremni besedi upravičeno trdi, da se je tu, na tem ozemlju, število etničnih manjšin »spreminjalo skozi zgodovino, skladno s spreminjanjem političnih meja in suverenosti nad tem ozemljem« (str. 1) in da je tudi zadnje spreminjanje državnih meja, na začetku 90. let 20. stoletja, pustilo za seboj kar pestro zbirko neslovenskih etničnih skupin. Poleg starih, zgodovinskih narodnih manjšin (italijanska, madžarska, romska), ki jih slovenska ustava (nepojasnjeno) imenuje avtohtone, so tudi nove narodne skupnosti, v katerih se nahajajo pretežno pripadniki narodov nekdanje skupne jugoslovanske države, v najnovejšem času pa še pripadniki drugih skupin, na primer »oživljene« nemško govoreče skupnosti.

Knjiga, tematska monografija več avtorjev, pa ni namenjena le urejenemu faktografskemu opisovanju in strnjenemu komentiranju naslovnih pojavov (selitve, manjšine), čeprav je to ena njenih glavnih vrlin, ker je bilo tovrstno gradivo doslej kar preveč razmetano po raznih založbah, arhivih in knjižnicah, kljub očitnim težavam v izgrajevanju slovenske (etnične) integracijske politike. Vsebuje tudi izrazitejšo ambicijo, namreč da znanstveno, na abstraktnější ravni določenih disciplin, zlasti demografije, prava, etničnih študij in mednarodnih odnosov, pojasnjuje manj vidno družbeno logiko selitev, ki vsebuje največkrat model konfliktnih soočanj večinskega in manjšinskega prebivalstva. Na splošnejši, mednarodni ravni je ta ambicija oziroma logika nekoliko močnejša, pri razlaganju nihajoče logike še vedno parohialnega političnega delovanja slovenske države pa znatno manjša.

Urednik nam že uvodoma zgoščeno napove glavno nedovršenost »slovenskega režima varstva manjšin«, ki je skrita v njegovi trirazsežnosti: najbolj celovita je pravna (ustavna) zaščita dveh »zgodovinskih« narodnih manjšin (italijanske in madžarske), že dokaj razredčene so varstvene določbe, namenjeni tretji »avtohtoni«, romski skupnosti, najmanj urejeno pa je varstvo »novih narodnih skupnosti«, ki se lahko oprejo le na dva ohlapna člena ustave (61. člen – pravica do izražanja narodne pripadnosti, in 62. člen – pravica do uporabe svojega jezika in pisave). Ta nedorečenost omejuje dejansko uveljavljanje pravic in pušča odprta vrata za razraščanje ksenofobije ter socialnega izključevanja drugih in drugačnih.

Členitev same knjige se po mnenju avtorjev raziskovalcev ni mogla zgledovati po kakšnem splošnem modelu za učinkovito urejanje etnične integracije manjšin in »drugih«, saj tega enostavno ni. Nasprotno, večina držav tega sveta ima občasno sama velike tovrstne težave (str. 3).

Zato so avtorji glavnino svojih empiričnih prikazov uredili s pomočjo »posebnih« manjšinskih pravice, s katerimi države »kompenzirajo« šibkosti pri varovanju manjšin. Teh pravic je približno devet: tri se tesneje dotikajo ohranjanja lastne identitete (raba jezika, izobraževanje, kultura), šest pa enakopravnjšega vstopa manjšin v sfero javnosti in s tem možnosti za politično artikulacijo svojih zahtev (združevanje, informiranje, zaposlovanje v javnih službah, politična participacija, avtonomija in soodločanje).

Knjiga ima štiri dele/sklope (480 strani, na njih je petnajst avtorskih poglavij) in še daljši, bolj podatkovni del s prilogami. V prvih dveh sklopih lahko sledimo najprej splošnim definicijam o načelnem (normativnem in političnem) pojmovanju manjšin in praktičnim problemom pri uresničevanju pravic etničnih skupnosti v mednarodni skupnosti (Petra Rotar), nato primerjavi varstva »novih« narodnih skupnosti v stari »jugoslovanski« in novi osamosvojeni Sloveniji, pa tudi opisom odpora večinskega prebivalstva, da se podeli tudi manj »avtohtonim« manjšinam (npr. srbskim ali hrvaškim, glej str. 55–60) ustrezne pravice v vseh segmentih javnega življenja (Miran Komac). Ta uvodni pojasnjevalni del se zaključuje z izvirnim statistično-historičnim zarisom novejših selitvenih dogajanj v Sloveniji po 2. sv. vojni, ki vključuje tudi periodizacijo procesov, ki so naplavili »nove« narodne skupnosti v dobi socializma in kasneje, po osamosvojitvi, s premiki raznih tujcev (brez državljanstva), beguncev, azilantov idr. (Danilo Dolenc).

Tretji del/sklop monografije je najboljšeješi. Vsebuje enajst empirično izdatno podprtih raziskovalnih študij o (ne)uresničevanju manjšinskih pravic »novih« etničnih manjšin v Sloveniji; prispevki so plod intenzivnega raziskovanja sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja zadnjih let.

Normativno in politično uokvirjanje manjšinskega dogajanja vzpostavljajo trije prispevki. Glavna metoda tu je pravna dedukcija, ki vključuje študije tipičnih pravnih primerov in reševanja načelnih vprašanj v načelnem in političnem dialogu mednarodnih organizacij. Prvi prispevek podaja pravne elemente ter tudi zasilni model (načela, cilji, pravni okvir) globalne in slovenske imigrantske oziroma integracijske politike (Romana Bešter). Drugi uvaja raznorodne koncepte državljanstva, ki jih povezuje z načeloma suverenosti in nasledstva držav, ter z njihovo pomočjo razčlenjuje »nove« pravne opredelilne državljanstva v Sloveniji okrog leta 1991, vključno s kasnejšimi korekcijami, kar je bilo najprej podlaga za dokaj enostaven sprejem okrog 200 tisoč oseb v slovensko državljanstvo, zaradi nedorečenosti pa nekaj kasneje tudi vir za nastanek problema »izbrisanih« (glej zlasti str. 148–150, Felicita Medved). Sledi variacija iste teme, a na drugačen način: za izhodišče je dana primerjava koncepta dvojnega državljanstva v svetu in Sloveniji; ta koncept, dolgo razumljen kot odklon, je bil okrog menjave režimov začasno deležen tolerantnejšega sprejetja, kmalu nato pa vnovične odklonitve, kar se da razbrati tudi iz poteka postopka »izbrisa« iz državljanstva v Sloveniji, ki se je, podobno kot drugod v postsocialističnih državah, uklonil nesrečnemu homogenizacijskemu načelu »ius sanguinus« (glej zlasti str. 168–175, Barbara Kežzar).

Diskriminacijske prvine razgrinjajo trije naslednji prispevki. Prevladujoča metoda tu je agregatna statistična (tabelarna) raznovrstnih statističnih podatkov (Slovenci in drugi nekaj počno ali mislijo – ali so razlike značilne?), s komentarji. Prvi prispevek teoretsko obravnava stopnjo splošne nestrpnosti z vidika družbene/etnične distance, proučuje pa tudi, ali slovenska zakonodaja vsebuje učinkovite mehanizme za njeno odpravljanje (Mojca Medvešek). Drugi prinaša empirični vpogled v temeljne pristranosti socialno-ekonomske umeščenosti priseljencev v slovensko družbo, npr. glede izobrazbe, poklica, bivanja, plačila, napredovanja itn. (Romana Bešter). Tretji prispevek se posveča analizi trde (fizično izključevanje) in mehke (vrednotno zavračanje) etnične diskriminacije Neslovencev v slovenski javni upravi, vojski in policiji (Sara Brezigar).

Ostalih pet prispevkov se pozorneje dotika težav Neslovencev z ohranjanjem njihove kulture in identitete v večinskem okolju. Obilneje se tu upošteva tudi etnografsko gradivo. Prvi prispevek zarisuje trdovratnost deleža odklonilne (javnomnenjske) percepcije »priseljencev« s strani »Slovencev«, pa možnosti za avtonomno kulturno izražanje (društva, raba jezika, veroizpoved),

tudi z vidika postopne asimilacije, tj. medgeneracijskih razlik med priseljenci (Mojca Medvešek). Naslednji govori še bolj osredotočeno predvsem o jeziku in jezikovnih barierah manjšin, v zasebni in javni sferi (Petra Roter). Poseben prispevek je namenjen analizi medijev v povezavi z manjšinsko problematiko (Miran Komac). O možnostih političnega udejstvovanja pripadnikov manjšin v raznih arenah piše Felicita Medved, o nostalgiji in pogostosti ter naravi stikov priseljencev (omrežja komunikacij) z izvornim in novim okoljem pa Tatjana Pezdir. V posebnem, četrtem sklopu knjige je en sam, a nadvse pomemben prispevek, ki govori o relativnem položaju Slovenije v sodobnem migracijskem kontekstu po 2. svetovni vojni, po osamosvojitvi in še posebej po priključitvi države v Evropsko unijo; deloma se napovedujejo prihodnji tokovi (Janez Pirc).

Zadnji del knjige ima dva različna podsklopa. Najprej je tu poročilo o zanimivi vzorčni raziskavi med nedavnimi prosilci za slovensko državljanstvo, ki je imela za okvir posebno bazo Ministrstva za notranje zadeve, z informacijami o vseh osebah, ki so leta 1991 morale vložiti prošnje za državljanstvo (Mojca Medvešek, Mitja Hafner Fink). Temu sledi niz skrbno urejenih empiričnih tabel iz uradnih statističnih virov, ki pod naslovom »Etnična podoba Slovenije« imenitno opisuje naslovni pojav vse od leta 1953 dalje. Obojega gradiva se bo razveselil prav vsak, ki ga področje manjšin pri nas zanima, a doslej ni imel prave možnosti, da na enem samem mestu poteši svojo temeljno raziskovalno radovednost (glede obsega in variacij proučevanega pojava »nedominantnih etničnih skupin« v Sloveniji).

Moj namen ni izpostavljati vrline in morebitne nedorečenosti posameznih prispevkov. Dejal bi le, da je moj osnovni vtis, da v njih prevladuje sistematični uredniški koncept: začetnemu teoretskemu naslonu (prevladujejo zlasti discipline pravo, mednarodni odnosi, etnične študije, manj demografija in ekonomika) običajno sledijo strokovno korektni opisi gradiv, metod, analiz in dokaj hladne, racionalne interpretacije (od tega pristopa morda nekoliko odstopa izvorna študija migracijskih tokov in njihovih potencialnih učinkov Danila Dolenca, ki deloma zavzeteje polemizira z doslej uveljavljenimi interpretacijami glede učinkov posameznih migracijskih obdobj in družbeno dinamiko). Zahtevnejši bralec morda lahko nekoliko pogreša bolj kritično, kompleksnejše komentiranje številnih objavljenih rezultatov »javnega mnenja«, saj so slednji velikokrat bolj produkt same »industrije anketiranja«, zasidrane v interesnih področjih lokalne slovenske oblasti, kakor pa na videz objektivnih postopkov (znanstvenega) merjenja ali celo stvarnosti same. A naj to ostaja prvenstvena naloga drugih, omenjenim sorodnih ved, kar pa lahko dosledneje izpelje le manjša, tudi teoretsko bolj homogena skupina avtorjev.

Poudaril bi, da je scela vzeto prispevek te knjige na domačem akademskem prizorišču lahko velik, ker so bile dosedanje vrzeli na tem področju (pre)velike. Zbrani, povezani in kakovostno povzeti so izsledki številnih teoretskih študij, pa tudi dokaj razmetanih empiričnih raziskav, tako Inštituta za narodnostna vprašanja, projekta Slovensko javno mnenje (FDV), uradnih statističnih proučevanj in objav, kakor tudi prikazi iz uradnih evidenc (registrov). Na obravnavanem področju smo tako končno dobili dovolj zaokroženo, tehtno knjigo, kakršna je – v času nakopičenih problemov z lastno ksenofobijo in pospešenega snovanja »ustreznih« integracijskih politik v Sloveniji – doslej hudo manjkala. Omogoča nam, da se lahko dokaj hitro poenotimo vsaj glede racionalnih vidikov proučevanega pojava. Dalje, avtorji se v svoji načelni drži stanovitno zavzemajo za čim višja humana merila pri nadaljnji integraciji pripadnikov nedominantnih manjšin in skupin v večinsko družbo, zavedajoč se, da je to tudi stalna težnja pripadnikov slovenske skupnosti v drugih državah in da bi bilo upoštevanje dvojnih meril na tem področju (ena za »naše«, druga za »tujce«) hud načelni in praktični zdrs. Večkrat poudarjajo tudi, da je uporaba majavih načel »zgodovinske idr. avtohtonosti« lahko izredno nevarna, še zlasti če se prične uporabljati namesto upoštevanja praktičnega (kulturnega) stapljanja ljudi (str. 60). Kolektivna načela se rada izrabljajo! Ravno ta osnovna, v bistvu humana drža avtorjev (da gre pri obravnavanem pojavu in problemu zlasti za človekove in ne toliko za kolektivne, državne pravice) je, poleg bogate dokumentiranosti in težnje po mednarodnem primerjanju ter znanstvenem posploševanju, tisto glavno akademsko,

intelektualno in obenem človeško vezivo, ki to monografijo, kljub raznorodnosti, uspešno drži skupaj.

Nina Vobič Arlič

**Boris Vežjak: Sproščena ideologija Slovencev. O političnih implikacijah filozofema »sproščenost«. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2007
108 strani (ISBN 978-961-6455-42-8), 12 evrov**

Knjiga Borisa Vežjaka *Sproščena ideologija Slovencev* predstavlja analizo uporabe in pomena pojma *sproščenost*, ki se je, kot ugotavlja avtor, v slovenskem političnem, pa tudi medijskem diskurzu uveljavil zlasti v predvolilni kampanji leta 2004 in po državnozborskih volitvah tega leta, torej v obdobju vlade Janeza Janše. Avtor precej sporadično, torej brez natančneje razdelane metodološke razlage, kamor sodi tudi določitev časovnega okvira raziskave, analizira različne medijske tekste. Prevladujejo časopisni članki, objavljeni, kot bralec lahko zgolj sklepa iz zapisa ob koncu Zahvale, do septembra 2006.

Avtor že v uvodu predstavi *tri interpretativna branja* tega političnega fenomena. Prvo branje *sproščanje* obravnava *kot ideološki in tudi volilni slogan*, s pomočjo katerega si je politična desnica utrla pot do oblasti. *Sproščanje*, ugotavlja avtor, je mogoče brati tudi kot *relativno nerefektiran koncept političnega poziva in kulturnega buditeljstva*. Izvorno pa je po Vežjaku sproščanje *filozofski koncept*, ki temelji na Heideggerjevem pojmovanju *Gelassenheit*, ki pa ga »intelektualna desnica okoli Nove revije /.../ arbitrarno nadgrajuje za trenutne politične potrebe mobilizacije ljudi«. Avtor ugotavlja, da so omenjene tri funkcije med seboj povezane v *poseben tip ideologije*, ki temelji na vsebinski izmuzljivosti koncepta *sproščenosti*.

Izvirna Heideggerjeva *Gelassenheit*, ugotavlja Vežjak, je namreč zapleten filozofski koncept, obtežen s številnimi konteksti. Slovenski filozofi so *Gelassenheit* prevajali na različne načine (npr. po Tinetu Hribarju »opuščenost«), čeprav se je zaradi pogostosti uporabe uveljavil prevod »sproščenost«. Ta pojem je prevzel, po svoje artikuliral in za slovenske potrebe prikrojil del kroga razumnikov, ki so konec 80. let prejšnjega stoletja sodelovali pri ustvarjanju Nove revije, leta 1999 pa ustvarili zbornik *Sproščena Slovenija*. Ta zbornik, je prepričan avtor, je retroaktivno postal manifest Janševega dviga na oblast, ki je pravzaprav »filozofsko inspirirano in podprto delo novorevijašev«. Avtor ugotavlja, da so se namreč prav ti novorevijaški razumniki pred parlamentarnimi volitvami 2004 skozi Zbor za republiko odločili podpreti desno politično opcijo. Ponudili so ji zapleten filozofski program, ne da bi razložili, kakšne korenine ima. Vežjak je zato prepričan, da je koncept *sproščenosti* dobil svoje imitatorje v politiki in se z umikom od svojih korenin bistveno spremenil.

Sproščenost se je kot *ideologem in slogan*, poudarja avtor, artikuliral zlasti v okviru Zbora za republiko z idejnim vodjem dr. Petrom Jambrekom, ki je tako hkrati postal tudi »najpomembnejši nosilec in inseminator diskurza o sproščanju«, po pogostosti uporabe pojma mu sledi, ugotavlja Vežjak, Dimitrij Rupel. Za obdobje pred parlamentarnimi volitvami 3. oktobra 2004 se že pokaže vsebinska izmuzljivost pojma *sproščenosti*. Avtor naniza različne vsebinske poudarke: *sproščanje* kot imaginarno osvobajanje ideoloških spon in odpiranje Evropi, tržno gospodarstvo, način odprtosti družbe, poseben vidik komunikacije med strankami ali ljudmi, politično strankarsko »klimo«, odprtost razprave, spravni odnos do preteklosti, pravna in socialna država, enakost pred zakonom.

Pojem postane pomensko še bolj heterogen po volitvah, na katerih je zmagala Janševa SDS, ko se hkrati spremeni v *politični program*. Vežjak poudarja, da je na tem mestu *sproščenost* iz

»modnega političnega slogana« skušala postati »vsebina«. Postala naj bi sinonim za spremembe in predrugačenje pogledov na sfere javnega in družbenega življenja v državi: šolstvo in vzgojo, medije, ekonomijo, zunanjo politiko. *Sproščenost*, ugotavlja Vežjak, se je spremenila v sinonim za zlato dobo Slovencev skozi nekakšno »demokratsko revolucijo«.

Koncept *sproščenosti* pa tudi po Janševem prihodu na oblast, je prepričan Vežjak, ob različnih priložnostih ustreza vsebinski nedoločnosti in izmuzljivosti ideologema. V tem smislu se pojavlja na primer v pomenu spravljenosti z narodovo preteklostjo ali v pomenu nadstrankarskega razmišljanja. Izmuzljivost pojma, nadalje ugotavlja avtor, je značilna tudi za zunanjo politiko v času analize. Vežjak na primer citira zunanjega ministra Rupla, ki naj bi šele v vladi Janeza Janše lahko uresničeval *sproščeno politiko* in se *sproščeno pogovarjal* »s katerim koli zunanjim ministrom«, vendar hkrati v času množičnih nasilnih protestov zaradi objave karikatur preroka Mohameda nasprotuje preveč »sproščenemu odnosu do svetinj«.

Kako vsebinsko težko določljiv je dejansko pojem *sproščene* in *sproščenosti*, pokaže Vežjak tudi na primeru opozicije, ki je začela koncept uporabljati za kritiko Janševe vlade. Avtor citira predsednika SD Boruta Pahorja in manifest LDS s Programske konference aprila 2006 – namesto *Janševe sproščene Slovenije* obljublja drugačno, pravo, ki pa je prav tako natančneje ne definira.

V poglavju z naslovom *Ekonomski relaksacija* se Vežjak bolj kot na vsebino reformne gospodarske politike, ki sta jo personificirala neoliberalistična ekonomista dr. Mičo Mrkaić, tedanji vodja strateškega sveta, in dr. Jože P. Damijan, takrat v vlogi ministra za razvoj, osredotoči predvsem na Damijanove reprezentacije *sproščenosti*. Na predstavitveni tiskovni konferenci za delo ministrstva je bila v središču pozornosti igralna miza za ročni nogomet in avtomat z energijsko pijačo. Prav ročni nogomet in minister z zavahanimi rokavi sta postala najbolj oprijemljivi metafori *sproščenosti* v pojavnih oblikah političnega programa; in prav fotografija ministra med igranjem ročnega nogometa je na naslovnici obravnavane knjige.

Na primeru analize *sproščenosti kot političnega programa na področju gospodarstva* pa se jasno pokaže metodološka šibkost obravnavane knjige. Če je v doslej obravnavanih poglavjih avtor razmeroma vestno sledil diskurzivni analizi izjav posameznih vladnih protagonistov ali idejnih vodij, v tem poglavju začne sam operirati z besedo *sproščanje* in *sproščenost*. Pripisuje ju različnim vladnim potezam na področju gospodarstva, kar navsezadnje izzveni kot komentar oziroma kritika. Podoben učinek doseže v poglavju *Sprostitev slovenskih medijev*. Po kratki analizi izjav predstavnikov ali podpornikov vlade nastopi analiza sprememb na RTV Slovenija, pa tudi v drugih medijih. Vežjak se tako na primer dotakne sprememb v časopisni družbi Delo, z njimi povezanih sprememb v uredništvu revije Mag, na Večeru in Primorskih novicah. Pri analizi se odmakne od sicer v knjigi prevladujoče usmeritve izjav političnih protagonistov o *sproščanju* in *sproščenosti*, pojavi pa se navajanje ocen političnih komentatorjev, ki določenim vladnim potezam – ne zgolj glede sprememb na področju medijev, pač pa tudi v gospodarstvu – večinoma ironično pripisujejo značilnosti *sproščenosti*. Vežjak enako stori tudi v primeru analize ksenofobije. Ob navajanju stališč komentatorja Mladine, ki sovražni govor do Romov in izbrisanih oceni kot posledico *sproščene Slovenije*, se vpraša: »In kako sploh preseči antagonizme med intencami in dejanji: oblast si želi sprostiti medije in potem odvzame avtonomijo javni televiziji, želi sprostiti šolo in uvede segregacijo za romske učence, želi sprostiti gospodarstvo, a se goreče bojuje za 'nacionalne interese', želi sprostiti odnos do zgodovine, a nam ponuja svoje, 'pravo' branje zgodovinskih dejstev?«

Avtor pa tudi s tem odmikom – namenoma ali ne – pravzaprav dokaže prepletenost treh »relativno arbitrarnih funkcij koncepta sproščenosti«, torej *ideologema*, *slogana* in *filozofema*, zaradi katere je sam koncept *sproščenosti* po eni strani vsebinsko nemogoče do konca definirati, prav zato pa se mu lahko pripisuje različne pomene. »V številnih označevalnih rabah se koncepta vselej drži univerzalizem in zato funkcionira zelo preprosto: z njim razložimo vse, a hkrati ostaja sistemski, projektni koncept.« Odlično torej, ugotavlja Vežjak, nastopa v vlogi ideologije, ki po Močnikovi

razlagi Althusserjeve teze o ideologiji *vselej interpelira individue v subjekte*. Ogovarja jih tako, da se ji odzovejo, in odzovejo se kot subjekti. Vezjak na ta način pritrди uvodnemu vprašanju in ugotovi, da *se za konceptom sproščenosti razkriva poseben tip ideologije*. *Sproščenost*, ugotavlja avtor, funkcionira kot *nek poziv nazaj k človeku*. »V tem grmu se skriva ideološka moč tega koncepta: realnost je popačena, fetišizirana, mistificirana, mitologizirana, zato jo je treba spraviti nazaj v njene prave tečaje, po vladarjevih željah in tistih njegovih prišepetovalcev, kakopak.«

Čeprav delu lahko očitamo metodološko šibkost, za bralca bi bil morda prijaznejši tudi kronološki pristop navajanja citatov, manjka pa tudi seznam citiranih časopisnih člankov in citiranih televizijskih oddaj, je knjiga *Sproščena ideologija Slovencev* edinstvena analiza pojma *sproščenosti*, ki je za naslovnike slovenskih množičnih medijev zaradi inflacije njegove uporabe postal pravzaprav samoumeven. Avtor na berljiv način predstavi cel spekter njegovih pomenov, problematizira njihovo uporabo in nakaže možne posledice. Zanimivo bi bilo spremljati tudi nadaljnji razvoj uporabe *koncepta sproščenosti*, torej od jeseni 2006 naprej, do koder sega analiza obravnavanega dela, tako da bi knjiga lahko dobila tudi svoj drugi del.

Irena Selišnik

**Alenka Šelih, Milica Antić Gaber, Alenka Puhar, Tanja Renner, Rapa Šuklje in Marta Veginella: Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Založba Tuma: Ljubljana, 2007
598 strani (ISBN 978-9616-6820-15), 49 evrov**

Knjiga *Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem* je dolgo pričakovana uresničitev ambicije po predstavitvi *her-story* (njene zgodbe), torej biografij Slovenk, ki so soustvarjale znanstveno, umetniško, podjetniško in politično slovensko družbo 19. in 20. stoletja. Stara želja, ki je nastala s feminističnim gibanjem, z ženskimi društvi in z izrednimi posameznicami, ki so terjale, da se tako v vsakdanjemu življenju kot v normativnem smislu prepozna prispevek žensk pri soustvarjanju družbe. Toda če so bili prvi poskusi Minke Govekar iz leta 1926 izrazito aktivistični, pisani za ožji krog ljudi in so predstavljali le »načrt za bodočo temeljito monografijo o trpljenju, stremljenju in delu slovenske ženske«, je monografija *Pozabljena polovica*, izdana skoraj 80 let kasneje, velik, sicer pozen, a vendar kvalitativen in kvantitativen preskok naprej.

Kljub temu pa obe, časovno tako oddaljeni monografiji povezuje visoka motiviranost njenih snovalk. Knjiga *Pozabljena polovica* se začne z uvodno študijo Alenke Šelih. Nato sledi prispevek Marte Verginella, ki razmišlja o uporabi biografske metode in se pri tem naveže na feministično tradicijo. Knjiga *Pozabljena polovica* nam v nadaljevanju predstavi kar 129 portretov žensk, ki so že pokojne in niso bile rojene po letu 1920. Oba kriterija sta tako dodobra omejila raziskovalno področje, urednice pa so dodale še tretjega: predstavljene ženske naj bi pomembno prispevale k razvoju Slovenije ali k življenju v Sloveniji, vanj pa bi bile uvrščene tudi tiste, ki so s svojim delom pomenile preboj žensk na določenem področju. Tako so se v knjigi denimo znašle Zdenka Brejc - Perne, druga ženska, vpisana v imenik Odvetniške zbornice, ali Kristina Gorišek Novaković, prva pilotka. Avtorice so namreč posebej želele predstaviti predstavnice tistih poklicev, ki so bile dotlej zamolčane ali prezrte. Poleg teh kriterijev pa je uredniški odbor želel omogočiti tudi regionalno zastopanost žensk v knjigi. Tako bomo v njej našli tudi ženske, ki so postale prave lokalne legende, kot Mici Logar, ki je skupaj s svojimi sestrami vodila znameniti hotel v Logarski dolini. V knjigi tako ne beremo le o Angeli Vode ali Zofki Kveder, ki sta recimo

že bili dodobra predstavljeni v številnih publikacijah in študijah, ampak tudi o ženskah, katerih imena in delo so izginili iz kolektivnega spomina, kljub temu da so nekoč spreminjale družbo. Brez Cilke Krek, predstavnice katoliškega tabora, ki je skupaj s Franjo Tavčar vodila množično majniško gibanje in zbirala podpise za majniško deklaracijo, bi bila politizacija žensk in s tem mobilizacija množic v letu 1918 precej manj uspešna.

Življenjske zgodbe predstavljenih ne temeljijo le na dobro poznanih sekundarnih virih, temveč so se urednice lotile tudi hvalevrednega zbiranja in odkrivanja novih virov. Tako so pred pozabo rešile tudi mnoge še žive spomine njihovih sodobnikov, ki bi brez tega posega zagotovo ostali nezabeleženi, knjigi pa bi umanjala živopisnost. Portreti žensk, ki so v knjigi razporejene po datumu rojstva, so namreč predstavljeni z veliko občutka za narativnost. Slog poljudnoznanstvenega pisanja je v monografiji res odlično uporabljen. Gre za znanstveni pristop k zbiranju podatkov, ki pa podaja življenjsko zgodbo na bralcu privlačen način. V naši domišljiji se rojevajo podobe žensk, ki so kljub temu, da so okoliščine delale proti njim, uresničevale svoje življenjsko poslanstvo in ambicije.

Pri pisanju portretov v knjigi *Pozabljena polovica* je sodelovalo kar 60 avtorjev in avtoric. Projekt tako ni imel namen le predstaviti prezrto, njegova skrita agenda je verjetno bila tudi oza-vestiti pišoče in vse druge, ki so pri projektu sodelovali. Nad tako množico avtorjev in avtoric je bdelo strokovno uredništvo, ki je kritično ugotavljalo neuravnoveženost besedil in prepoznava različne stile pisanja. To je tudi edina pomanjkljivost knjige, saj so ti kljub posegom v knjigi še vedno prepoznavni. Primerjajmo samo portreta Dane Kobler in Alojzije Štebi: prvi poln sentimentalnosti, v drugem pa prvoosebne pisca prvega portreta nadomesti suhoparna objektivnost.

Vendar pa v knjigi niso zapisane le zgodbe o ženskah, pač pa posredno tudi zgodba slovenske družbe, kakor ugotavlja Alenka Šelih. V portretih je mogoče prepoznati tokove časa, pa tudi mehanizme kolektivnega spomina. Ženske, predstavljene na prvih straneh knjige, družijo to, da so se vse na takšen ali drugačen način vključile v slovensko narodnostno gibanje. Neumorne narodne delavke in buditeljice so utrle pot vse bolj pisanim poklicnim skupinam žensk, ki pa v javnosti niso več delovale le prek narodnostne niše. Brez delovanja v javnem je možnost, da bi bili dosežki zabeleženi in prepoznani, toliko manjša, trud, da se izkoplje pozabljeno, pa toliko večji. Če se ob tem zavedamo, da je v diskurzu obravnavanega obdobja še vedno prevladovala ločitev na zasebno in javno, potem predstavljene ženske ne reprezentirajo večine žensk. Njihove zgodbe bodo namreč zaradi selektivne narave mehanizmov spomina ostale zamolčane. Vendar pa to tudi ni bil namen tega zbornika.

Poleg portretov je v knjigi objavljena tudi uvodna študija Alenke Šelih, ki predstavlja nastanek in izvedbo projekta, pojasni metodološka izhodišča dela, merila za izbor žensk, strukturo pisanih portretov in zbiranje gradiva ter samo uresničevanje zastavljenega cilja. Urednice ne zanikajo, da so se projekta lotile iz želje parirati klasičnim leksikonskim pregledom, ki iz svojih pregledov izpuščajo ženske. Delo naj bi torej predstavljajo tudi podlago, na osnovi katere naj bi se pisala bolj spolno uravnovežena zgodovinska dela, in izhodišče za izdelavo novih študij s področja zgodovine spola. Samo upamo lahko, da bo slovensko zgodovino, ki je po ocenah Marte Verginelle »trdno zasidrano na okopih tradicionalne mizoginije«, ¹ po izidu tega dela spremenilo svojo držo. Za to bi bilo potrebno mnogo več: sistematično delo, ki bi s svojimi ugotovitvami prevetrilo in prisililo uradno slovensko zgodovino k spremembi pristopov, ki bi pokazalo, da brez upoštevanja tovrstnih virov ni zapisana slovenska zgodovina, ampak »slovenska zgodovina«, ki je neobčutljiva za koncept spola. Kategorija spola se namreč mora razumeti zlasti v kontekstu politike in moči. Zgodovina spola namreč ni le zgodovina o ženskah.

Delo *Pozabljena polovica* bo vsekakor prispevalo k vedenju o ženskah, hkrati pa sprožilo mnoga vprašanja, tudi v okviru stroke. V kontekstu zgodovino, ki prihaja delo relativno pozno. Relevantni teksti, ki so odkrivali življenja izrednih žensk, so izhajali v tujini že v sedemdesetih letih. Danes objavljena dela² se ukvarjajo z vprašanjem »lifewriting« in »feminist biography« v epistemološkem in metodološkem smislu. Odgovarjajo na vprašanja, ki so nastala ob podobnih

projektih v tujini: katera vrste cenzure deluje v procesu ustvarjanja biografskega dela, kakšno je razmerje med feminizmom in ženskimi biografijami, ali te kot žanr preveč poudarjajo in slavijo zgodnje žensko zgodovinopisje. Kljub temu pa je potrebno poudariti, da je v zadnjih letih močno opazen tudi trend vračanja biografije v zgodovinopisje in povratek k narativnosti. Skozi izčrpane biografske študije so predstavljene kulturno-socialne razmere in dimenzije ženskega gibanja. Zgodbe žensk niso le zgodbe o ženskah, pač tudi pa zgodbe o družbi. Tako kot nam tudi pozni izid tega dela veliko pove o slovenski družbi.

Opombe

1. Marta Verginella, Zgodovina žensk ali ženska zgodovina? V: *Ženske skozi zgodovino*. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev. Ur. A. Žižek. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, 2004, str. 11.
2. Na to temo izhaja strokovna revija *a/b Autobiography Studies*, ena izmed posebnih števil (1993, jesen) je bila posvečena feministični biografiji. Pomembnejši knjigi na to temo sta še *Challenge of Feminist Biography: Writing the Lives of Modern American Women*, ur. Joyce Antler, Ingrid W. Scobie, Elisabeth I. Perry, University of Illinois Press, 1992; in knjiga Linde Wagner-Martin, *Telling Women's Lives*, New Brunswick: Rutgers University Press, 1994. V pripravi je posebna številka *Journal of Women's History* z naslovom *Critical Feminist Biography as Translocal History*.

Tina Kogovšek

Sonja Klemenčič, Valentina Hlebec: Fokusne skupine kot metoda presojanja in razvijanja kakovosti izobraževanja. Ljubljana: Andragoški center Slovenije, 2007 68 strani (ISBN 978-961-6130-52-3)

Priročnik Sonje Klemenčič, raziskovalke z Andragoškega centra Slovenije, in Valentine Hlebec, raziskovalke in predavateljice s Fakultete za družbene vede v Ljubljani, se ukvarja z eno najpogosteje uporabljenih, pa tudi zelo razširjenih kvalitativnih metod zbiranja podatkov tudi na področjih, ki so metodološko sicer zelo kvantitativno usmerjena (npr. tržno raziskovanje) – s fokusnimi skupinami (ali skupinskimi intervjuji, kot jih sicer malo poenostavljeno včasih tudi imenujejo). Namen izdaje priročnika je sicer zelo pragmatičen, vendar pa v obliki ter vsebini svoje zasnove in izpeljave dosegata bistveno širšo uporabnost. Nastal je v kontekstu modela samoevalvacije izobraževalnih organizacij *Ponudimo odraslim kakovostno izobraževanje*, ki ga je od podpori Ministrstva RS za šolstvo in šport in Evropskega socialnega sklada zasnoval Andragoški center Slovenije. V okviru tega projekta so želeli razširiti nabor uporabljane metodologije s kvantitativnih na kvalitativne metode. Čeprav so fokusne skupine tukaj predstavljene predvsem kot evalvacijska metoda, to ne predstavlja nobene posebne ovire, da uporabnik ne bi mogel metode brez težav aplicirati tudi za druge vrste uporabe (npr. v znanstvenoraziskovalnih projektih).

V uvodu avtorici na splošno predstavita metodo, kakšni so njeni cilji in nameni, ter osnovne faze priprave in izvedbe fokusnih skupin. Pri tem opišeta tudi, v katerih elementih je metoda fokusnih skupin podobna in v katerih je različna od ankete, ki je sicer najpogosteje uporabljana in verjetno tudi v laični javnosti najbolj znana metoda zbiranja podatkov v družboslovju. V nadaljevanju predstavita zelo raznolike možnosti za uporabo te metode v kontekstu evalvacije in razvijanja kakovosti izobraževanja, kot so na primer odločanje o predmetu samoevalvacije, ocenjevanje stanja, načrtovanje dejavnosti za izboljšanje stanja, vrednotenje dosežkov itd.

Osrednji del priročnika predstavlja natančen, sistematičen prikaz posameznih korakov celotnega postopka izvedbe fokusnih skupin, ki je bistveno kompleksnejši in zahtevnejši, kot se zdi na prvi pogled, tako v vsebinskem kot metodološkem in organizacijskem pogledu. V tem smislu skoraj nujno predpostavlja timsko delo, v katerem ima vsak član svoje natančno določene naloge v vsaki fazi izvedbe fokusne skupine. V pripravljalni fazi je tako na primer treba poskrbeti za razdelitev vlog (kdo načrtuje vsebino fokusne skupine, kdo jo organizira, kdo bo moderator itd.), razmisliti o namenu in ciljih načrtovanih fokusnih skupin, se odločiti o njihovem številu in sestavi, oblikovati vprašanja, o katerih bodo udeleženci razpravljali, ter narediti časovni in prostorski raspored izpeljave fokusnih skupin. V fazi izpeljave je med drugim treba poskrbeti za ustrezno organizacijo srečanj fokusnih skupin (pridobivanje udeležencev, priprava opomnika za organizacijsko skupino), še posebej pa je pomembna priprava moderatorja fokusnih skupin. Ta namreč lahko s svojo (ne)spretnostjo ali (ne)pripravljenostjo bistveno vpliva na bogastvo in kakovost zbranih podatkov. Tipične težave, ki se lahko pojavijo, so na primer moderatorjevo premočno usmerjanje in s tem zoženje diskusijskega prostora, dopustitev prevlade enega dominantnega udeleženca srečanja in nezmožnost pritegnitve bolj zadržanih udeležencev v diskusijo.

Izjemno dobrodošli so tudi najosnovnejši napotki, kako se spopasti z analizo tako zbranih podatkov. V praksi se namreč pogosto izkaže, da (še) ne zelo izkušeni uporabniki kvalitativnih metod podatke sicer bolj ali manj uspešno zberejo, ne znajdejo pa se preveč dobro, ko jih je treba analizirati ter priti do relevantnih, veljavnih in tudi uporabnih interpretacij in ugotovitev. Pogosto je lažje obrniti številke, ki so rezultat zbiranja podatkov s kvantitativnimi metodami, kot poiskati smiselne vzorce, ključne elemente, relevantne pomene in podobno v besednih opisih (ali celo slikovnih, filmskih in/ali zvočnih posnetkih), ki so rezultat zbiranja podatkov s kvalitativnimi metodami.

Priročnik zaokrožata seznam dodatne literature, po kateri lahko pobrska radovednejši bralec ali bralka, ter nabor različnih in tudi zelo uporabnih prilog (npr. primeri pisem potencialnim udeležencem fokusnih skupin, primer moderatorjevega uvodnega nagovora, primer scenarija izvedbe fokusne skupine, primer dobesednega prepisa fokusne skupine itd.).

Priročnik predstavlja zelo potreben in dobrodošel metodološki vodnik, ki jih v slovenščini sicer zelo primanjkuje. Je zelo kakovostno strokovno in didaktično pripravljen ter sistematično in jasno strukturiran. Celoten postopek priprave, izvedbe in analize podatkov fokusnih skupin je natančno predstavljen ter dobro ilustriran s praktičnim primerom, ki ga spremljamo skozi vse faze raziskovalnega postopka. Celoten postopek je podrobno predstavljen do te mere, da se z njegovo pomočjo tudi začetnik lahko uspešno loti priprave in izvedbe fokusne skupine. Avtorici sproti opozarjata na šibke točke metode in možne napake, ki se jim morajo pripravljalci, izvajalci in analitiki izogniti. Poskrbita tudi za lep, tekoč, ne preveč »tehnično« obarvan, a še vedno strokovno korekten jezik, ki metodo približa tudi uporabnikom, ki z zahtevnimi metodološkimi postopki nimajo veliko ali sploh nobenih izkušenj. V tem smislu je široko uporaben tako za »laične raziskovalce« kot za študente, prav pa lahko pride tudi profesionalnim raziskovalcem, ki z obravnavano metodo nimajo (veliko) izkušenj.

ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS

Marjan Svetličič

Who and why is the vice of globalisation squeezing?

What are globalisation's impacts on the position of workers and capital, on wages and employment and who is responsible for the assumed growth in inequalities as a result of globalisation in general and particularly of work are the issues examined in this article. The theoretical framework sets the analytical basis for the subsequent empirical evaluation of the issues. Traditional theories are unable to explain current movements of wages and the relations between labour and capital in either developed or developing countries. Modern theories show that technology, falling demand for unskilled labour and changes in international trade (intermediate products....) are some of the explanations for the growing inequalities and changing relations between labour and capital. The strength of the squeeze brought about by globalisation depends on objective (technology developments, structural changes...) and subjective factors (strategies, policies) and is therefore not something which cannot be managed.

Key words: globalisation, theory, wages, inequality, unemployment, middle class, technology, strategy

Sabrina P. Ramet

Confronting the past: The Slovenes as subjects and as objects of history

The Slovenian experience of Yugoslav reality was quite specific and distinct from the experiences of other peoples of that state, and, in turn, the way in which Slovenes remember the past – as reflected, for example, in history textbooks for elementary and secondary schools – is also distinct. Slovenian nationalism has focused more on language and culture than on territory. In connection with World War Two, Slovenes have felt resentments primarily toward each other, with ex-Domobranci and their offspring feeling resentment toward ex-Partisans and their offspring. This article explores the way Slovenes remember their past, reviews developments during 1988—1991 from a Slovenian perspective, and examines some still-unresolved controversies involving Slovenes and their neighbors in connection with the War of Yugoslav Succession of 1991—1995.

Key words: Slovenia, historical memory, controversies, Yugoslav breakup, fear

Gregor Petrič, Andraž Petrovčič

The structural and administrative factors of social cohesion, trust and participation in online communities

This paper deals with the social structures and processes that enable Internet-based group communication spaces to develop from social aggregates to a social form also known as an online community. The paper focuses on three anchors of online communities – social cohesion, trust and participation – which underlie community reproduction and sustainability and, at the same time, are sources of knowledge, social relationships and identification for their members. The impact of regulation and self-presentation processes on three anchoring elements in online communities is considered. Drawing on the conceptual discussion, an explanatory model is proposed that establishes the dependency of the anchoring elements on administrator decisions and the availability of regulation and self-presentation processes. The paper presents an exhaustive operationalisation of factors at the level of community characteristics that stem from administrative decisions and result from social interactional dynamics within an online community. The results of multiple regression analyses carried out on a sample of 61 Slovenian web forums suggest that social cohesion, trust and participation in online communities are mostly influenced by social structures that emerge from group interactional dynamics and to a lesser extent by administrative decisions, which may also give rise to undesired latent consequences.

Key words: online community, web forum, social cohesion, trust, participation

Boštjan Mur

The impact of gender on scientific productivity: theoretical aspects and a review of empirical studies

So far in Slovenia several articles have concerned the problems facing women in science, but rarely in connection with scientific productivity. This article brings an insight into theories explaining gender inequalities in relation to scientific productivity, along with an extensive survey of empirical studies in the field of the sociology of science. The emphasis lies largely on empirical studies, which often bring diametric results. The author seeks to illuminate the problems and circumstances women encounter on their scientific career paths. Special attention is paid to questions regarding the balancing of scientific careers with care for one's family and children. It seems that considerable progress has been made in the last few decades, although the circumstances are still not those we would hope for.

Key words: science, scientific productivity, scientific career, gender, women, gender inequality, women's status

Franci Demšar, Tomaž Boh

Introduction of the transparency principle in public administration: the case of the Slovenian Research Agency

In the majority of contemporary societies knowledge is an important policy priority. At the same time, transparency is an ideal in most developed political environments. In the article the authors focus on an analysis of the elements of transparency in the context of public policies. They focus on science policy where they see transparency as a tool for fostering research quality. Through a case study of the Slovenian Research Agency they present the importance of information technologies in the process of ensuring such transparency. They conclude that the inclusion of modern information technologies, which reduce the monopoly over information and its interpretation, forms a basis for greater efficiency in the scientific field. By objectifying the evaluation criteria some traditional presumptions about research activities are challenged, and this in turn leads to greater transparency and consequently to higher scientific quality. The authors stress the concept of transparency as being tool for enhanced efficiency, which based on the mutual control of all actors involved in a particular process.

Key words: transparency, science policy, SRA, scientific quality, public sector efficiency

Igor Vobič

Mythology of Journalistic Objectivity: A Revision of Barthes's Concept of Myth

The article derives from the presumption that the credibility of contemporary journalism is based on the myth of journalistic objectivity and that this myth has been changing together with the historical and cultural context. The methodological framework is grounded on a revision of Roland Barthes' concept of the myth and its merger with contemporary approaches in media and journalism studies. The analysis of the myth of journalistic objectivity is performed through the prism of historical factuality and actual structural factuality. In the first part of the analysis, a diachronic cut reveals the changeability of the structure: from the birth of objectivity in the journalistic community and discourse at the beginning of the twentieth century through to its reproduction in journalistic practice and in media and journalistic studies in the next few decades. In the second part of the analysis a synchronous cut reveals how myth of journalistic objectivity operates in all phases of the journalistic communication process and attempts to interpret the (self-)organisation, (self-)understanding and perception of journalism in the contemporary historical and cultural context. The article proves that the myth is expressed in the permeation of journalistic discourse with *dóxa* in a specific context.

The myth of journalistic objectivity is adapted to power relations in time and space, but at its core it is the same – incomplete, therefore, in gathering, selecting and producing news the myth is able to bring the essence – of journalistic-ness.

Key words: journalism, journalist, myth of journalistic objectivity, Roland Barthes, journalistic communication process

Table of Contents

ARTICLES

Who and why is the vice of globalisation squeezing? Marjan Svetličič	7
Confronting the past: The Slovenes as subjects and as objects of history Sabrina P. Ramet	29
The structural and administrative factors of social cohesion, trust and participation in online communities Gregor Petrič, Andraž Petrovčič	45
The impact of gender on scientific productivity: theoretical aspects and a review of empirical studies Boštjan Mur	69
Introduction of the transparency principle in public administration: the case of the Slovenian Research Agency Franci Demšar, Tomaž Boh	89
Mythology of Journalistic Objectivity: A Revision of Barthes's Concept of Myth Igor Vobič	107

BOOK REVIEWS

Chris Shilling (ur.): <i>Embodying Sociology: Retrospect, Progress and Prospects.</i> <i>Tomaž Krpič</i>	129
Miran Komac (ur.): <i>Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo.</i> <i>Anton Kramberger</i>	131
Boris Vezjak: <i>Sproščena ideologija Slovencev. O političnih implikacijah filozofema »sproščenost«.</i> <i>Nina Vobič Arlič</i>	134
Alenka Šelih, Milica Antić Gaber, Alenka Puhar, Tanja Renner, Rapa Šuklje in Marta Veginella: <i>Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem.</i> <i>Irena Selišnik</i>	136

Sonja Klemenčič, Valentina Hlebec: Fokusne skupine kot metoda presojanja in razvijanja kakovosti izobraževanja. Tina Kogovšek	138
ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS	143

Navodila avtorjem

1. Prispevke za rubrike *Znanstveni članki*, *Stroka – aktualno* in *Profesionalne novice* avtorji pošljejo na elektronski naslov: brina.malnar@fdv.uni-lj.si; prispevke za rubriko *Recenzije knjig* pa na naslov: dejan.jontes@fdv.uni-lj.si ali lucija.mulej@fdv.uni-lj.si. Prispevki, poslani po običajni pošti, se oddajo v treh tiskanih izvodih, zraven naj bo priložena primerno označena disketa s prispevkom v elektronski obliki. Iztis prispevka naj bo narejen enostransko na formatu A4.
2. Prispevek naj ima dvojni medvrstični razmik, tip črk Times New Roman, velikost črk 12 in levo poravnavo. Strani v prispevku naj bodo zaporedno oštevilčene.
3. Članek naj obsega od 5.000 do 8.000 besed, vključno z opombami, seznamom literature in grafičnimi prikazi, recenzija ali prikaz knjige pa od 1.000 do 1.200 besed.
4. Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo merilom knjižne slovenščine, ne sprejme v recenzentski postopek.
5. Z rezultatom postopka kolegialnega recenziranja članka bo avtor seznanjen v dveh mesecih od oddaje članka. Neobjavljenih prispevkov uredništvo avtorjem ne vrača. Pregledi in recenzije knjig se ne recenzirajo.
6. Če je prispevek že bil ali pa bo v kratkem objavljen v drugi reviji, mora avtor to izrecno navesti.
7. Na posebnem listu naj avtor poleg naslova znanstvenega članka navede svoje ime in priimek, akademski naslov in/ali profesionalni naslov, naslov elektronske pošte in številko telefona. Hkrati naj predlaga uvrstitev svojega članka v eno od naslednjih štirih kategorij: izvorni znanstveni članek, pregledni znanstveni članek, strokovni članek, kratek znanstveni prispevek.
8. Prva stran besedila naj vsebuje le naslov in morebitni podnaslov članka brez oznak avtorstva.
9. Podnaslovi, ki naj obsegajo največ dve ravni, naj bodo oštevilčeni desetiško in levo poravnani.
10. Članku je treba priložiti povzetek, v katerem avtor jasno opredeli namene, dognanja in sklepe prispevka. Povzetek, in sicer v slovenščini in v angleščini, mora biti izpisan na posebni strani. Skupna dolžina obeh povzetkov ne sme presegati 250 besed. Prav tako je treba dodati do pet ključnih besed, tako v slovenščini kot v angleščini.
11. Avtor naj v besedilu označi najprimernejša mesta za grafične izdelke (tabele, skice, grafikone itd.) po zgledu: [Tabela 1 približno tukaj]. V dokončni obliki naj bodo ti izdelki priloženi na koncu besedila. Naslov tabele je nad tabelo, naslov grafa pa pod grafom. Naslov tabele se zaključí s piko. Avtor naj prostor, ki ga grafični izdelek v prispevku zasede, šteje v obseg besedila bodisi kot 250 besed (pol strani) ali 500 besed (cela strani). Uredništvo ima pravico, da grafične izdelke umesti v besedilo glede na najustreznejši prelom strani. Vseh prikazov naj ne bo več kot osem.
12. Število in dolžina opomb naj bosta omejena le na najnujnejše. Opombe naj bodo podčrtne in zaporedno številčene. Avtor lahko v objavi različici članka priloži kratko zahvalo, ki bo natisnjena na koncu prispevka pred seznamom literature.
13. Sklic na vir v besedilu naj bo sledeči: (Sztompka 1993). Stran, na kateri se navedek v delu nahaja, se napiše za dvopčijem: (Wallace 1988: 577). Če sta avtorja navedenega dela dva, navedete oba: (Adorno in Horkheimer 1990), pri večjem številu avtorjev izpišite le prvo ime: (Stankovič in dr. 1999). Dela enega avtorja, ki so izšla istega leta, med seboj ločite z zaporednim dodajanjem malih črk (a, b, c itd.) stično ob letnici izida: (Bourdieu 1996a). Dela različnih avtorjev, ki se vsa nanašajo na isto vsebino, naštejte po abecednem redu, med njimi je podpičje: (D'Andrade 1995; DiMaggio 1997; Zerubavel 1997).
14. Dela, navedena v članku, morajo biti v abecednem seznamu navedena na koncu v poglavju z naslovom Literatura. Če so bili v prispevku uporabljeni viri, se seznam virov pod naslovom Viri uredi posebej. Če je naslovov spletnih strani več, se lahko navedejo tudi v posebnem seznamu z naslovom Spletne strani. Pri navedbi spletne strani se v oklepaju dopiše datum dostopa. Vsako enoto v teh seznamih zaključuje pika. Način navedbe enot v poglavjih Literatura/Viri/Spletne strani je naslednji:
  - Rus, Veljko (1999): Vrednote zaposlenih do dela in do družbe. Družboslovne razprave, XV (30–31): 113–133.
  - D'Andrade, Roy (1995): A Folk Model of the Mind. V D. Holland in N. Quinn (ur.): Cultural Models in Language and Thought: 112–151. Cambridge: Cambridge University Press.
  - Lamont, Michele, in Fournier, Marcel (ur.) (1992): Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality. Chicago, London: The University of Chicago Press.
  - Le Goff, Jacques (1999): Medieval Civilization. Oxford, Cambridge: Blackwell.
  - Garton, Luis, in dr. (1997): Studying Online Social Networks. Journal of Computer-Mediated Communication, 3 (1). Dostopno prek: <http://jcmc.huji.ac.il/vol3/issue1/> (20. 5. 2001).
  - Laurenti, Jeffery (1998): The New U. N. Assessment Scale and Analysis of the Rate Revisions Adopted by the 52nd United Nations General Assembly. Dostopno prek: <http://www.unausa.org/newindex.asp?place=http://www.unausa.org/programs/scale.asp> (9. 12. 2004).
  - United Nations peacekeeping. Dostopno prek: <http://www.un.org/Depts/dpko/dpko/index.asp> (28. 2. 2006).
15. Daljši navedki (več kot 40 besed) naj bodo postavljeni v samostojen odstavek, z zamaknjenimi robovi, v manjšem tisku in brez narekovajev.
16. Avtor je dolžan za gradiva, ki jih uporablja v prispevku, pridobiti dovoljenje lastnika avtorskih pravic. Za tako dovoljenje se v prispevku na ustrezen način zahvali.
17. Avtor prenese materialne avtorske pravice za objavljeni prispevek na izdajatelja revije.
18. Ob izidu prejme vsak avtor članka in vsak recenzent en izvod Družboslovnih razprav, (prvonapisani) avtor znanstvenega članka pa tudi deset separatov svojega prispevka. Članki niso honorirani, prevodi in recenzije pa le po predhodnem dogovoru.

Marjan Svetličič

Koga in zakaj stiska primež globalizacije?

Sabrina P. Ramet

**Confronting the past: The Slovenes as subjects
and as objects of history**

Gregor Petrič, Andraž Petrovčič

**Strukturni in upravljavski dejavniki družbene kohezije,
zaupanja in participacije v spletnih skupnostih**

Boštjan Mur

**Vpliv spola na znanstveno produktivnost:
Teoretična izhodišča in pregled študij**

Franci Demšar, Tomaž Boh

**Uvajanje načel transparentnost v delo javne uprave:
primer Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije**

Igor Vobič

**Mitologija novinarske objektivnosti:
revizija Barthesovega koncepta mita**

ISSN 0352-3608

9 770352 360015